

Алишер НАВОИЙ
САБЪАИ САИЁР

[I]

Эй сипосинг демакда эл тили лол,
Элга тил сендин ўлди тилга мақол.

Сендин инсонға тору пуди жасад,
Жасад ичра кўнгул, кўнгулда хирад.

Сен қилиб фарқ уйида пинҳоний
Қоргоҳи димоғи инсоний.

Кўк топиб сайру ер сукун сендин,
Бири саркаш, бири нигун сендин.

Тунд сендин сипеҳр Бахроми,
Чангзан Зухранинг Дилороми.

Чектинг этганда даҳр бунёдин,
Етти гунбад сипеҳри минодин,

Сунъунг этти бу етти кохи рафиъ,
Нажм гавҳарлари била тарсиъ.

Етти кох ичра етти фарзона,
Дегали ҳикматингдин афсона.

Етти афсона борчаси дилбанд,
Иккнси бир-бирига йўқ монанд.

Етти гунбад агарчи миноранг,
Етти афсона лек ранго-ранг.

Сен чекиб муртафиъ ети афлок,
Мунҳат айлаб бу тийра маркази хок.

Етти гардун демайки етти лаган,
Ҳар бири ичра шамъ нур афган.

Ҳар лаган дуржи кавкабафрузи,
Кавкаби гавҳари шабафрузи.

Ҳар бирисинда ўзга хосият,
Ўзгача рангу ўзга моҳият.

Арз жирмин қилиб ети тақсим,
Айладинг ҳар бирини бир иқлим,

Ул ети кавкаби жаҳонпаймо,
Не жаҳон, балки осмонпаймо

Ким, ети кўкта келдилар сойир,
Сувда андоқки сиймгун тойир.

Ҳар бири солибон қилурда зухур
Етти иқлимдин бири уза нур.

Раҳматингдин зиё тутуб ҳар шамъ,
Бир шабистонни ёрутуб ҳар шамъ.

Шамъ йўқ, етти луъбати раққос,
Ҳафтанинг ҳар куни бирисига хос.

Борча кундуз гули нухуфта киби,
Кеча лекин маҳи ду ҳафта киби.

Ҳафтаву ою йилни тез эттинг,
Умр ила ишларин ситез эттинг

Боғ очилмоқ алар муруридин,
Гул сочилмоқ алар юруридин.

Туну кун адҳамию ашҳабини,
Чархи тавсаннинг икки маркабини,

Кеча-кундуз шитоб аро солдинг,
Туну кун изтироб аро солдинг

Ким, қилиб буйла пўяу новард,
Еткуруб кўкка даҳр элидин гард.

Кўкка туфроғини етургайлар,
Туфроғ ичра танин итургайлар.

Йўқ эди одамики бор эттинг,
Кишилиқ бирла эътибор эттинг.

Йўқ ҳам этсанг ани-ўқ этгунгдур,
Бор қилгунгдур йўқ этгунгдур.

Адам эрканда айламак мавжуд,
Бўлса мавжуд қилмоғинг нобуд

Не учун эрконнн киши бнлмас,
Киши ҳар неки ҳақ иши бнлмас.

Ақлға гарчи бесабаб кўрунуб,
Ясабон бўзмоғи ажаб кўрунуб.

Лек чун ақл росткиш эрмас,
Иш анга бир далил беш эрмас.

Бу иш ўлмоқ қабул ё рад анга,
Ақли бўлғон билурки йўқ ҳад анга.

Ақлнинг бор иши табоҳи ўлуб,
Андаким ҳикмати илоҳий ўлуб.

Чун кўруб ақл ройи мухталифи,
Кўзини кўр этиб қазо алифи.

Кўр билмас ёруғ эканни куёш,
Кундуз учмоғ ғариб эрур хуффош.

Макманидинки кундуз учқай бум,
Учушидин амо эрур маълум.

Бум зулмоний ўлди пинҳоний,
Кўр этар они меҳри нуроний.

Сенсен ул меҳри беадилу бадал
Ким, санга матлаъ ўлди субҳи азал.

Чунки ул субҳ нурунг этти зухур,
Уйлаким, тийра шом жабҳаи хур.

Ҳарне катми адамда эрди ниҳон,
Хоҳ аҳли жаҳону хоҳ жаҳон.

Бориси кийдилар либоси вужуд,
Буд хайлиға кирди ҳар нобуд.

Зоҳир этти адам шабистони,
Юз минг озод сарви бўстони.

Топти ранги вужуд лолаву гул,
Ҳам ўшул ранг турраи сунбул.

Наргис ул нур бирла очти басар,
Адам уйқусидин кўзинда асар.

Боғи рухсори топти сабзаи хат,
Донаи бирла ул хат ичра нуқат.

Сабза атрофида насими баҳор,
Суману сунбул очти лайлу наҳор.

Ҳаракат бирла ул хужаста насим,
Сочти гул бошиға сумандин сийм.

Туррасиға тўкуб бинафша абир,
Атри этти димоғиға таъсир.

Жола жисмин уруб нигун қилди
Ким, танин зарби нилгун қилди.

Сув ёқосиғаким ёғиб мулдур,
Бу ёқо тугмаси бўлуб ул дур.

Қилгали жилва гулрухи бўстон,
Сунъ машшотаси ясаб достон.

Ясади беқиёсу андоза,
Сабзадин вусма, лоладин ғоза.

Равшан айлаб зулолдин кўзгу,
Тутти гул чехрасин анга ўтру.

Гулга чун берди тоб ҳусну жамол,
Анга булбулни қилди шефтаи ҳол.

Анга ҳар неча обу тоб ортиб,
Мунга ишқида изтироб ортиб.

Бу фиғондин солиб чу рустохез,
Айлабон ул жамоли ўтин тез.

Ул қилиб жилва бу бўлуб шайдо,
Ишқ бўлди жаҳон аро пайдо.

Бўлди ошиқ бири, бири маъшук,
Йўқки ул оташину бу маҳруқ.

Ҳам анга ўртамак буюрғон ишқ,
Ҳам мунунг жониға ўт ўрғон ишқ.

Булбулу гул баҳонадур бориси,
Балки сендин фасонадур бориси.

Келди бу икки сарбасар нобуд,
Сенки мавжуд, балки айни вужуд.

Ишқ сенсен доғию ошиқсен,
Яна маъшуклукқа лойиқсен.

Айни маъшуклукда жилваи зот,
Узини кўргали тилаб миръот.

Хуснунга ҳар дам ўзга сурат ўлуб,
Кўзгу такрори ҳам зарурат ўлуб.

Неча ҳусн ичра жилва зоҳир анга,
Кўзгулук айлабон мазохир анга.

Хуснунг айлаб ўкуш сифот ичра,
Ҳар замон жилва коинот ичра.

Балки мазҳар либосида ёшунуб,
Уз жамоли зухуриға овунуб.

Узунга ўзни дарднок айлаб,
Узни ўз хуснунга-ўқ ҳалок айлаб.

Барқи хуснунг чу ҳар нафас чоқилиб,
Ғайр ўшул барқ ўтиға ёкилиб.

Кулин айлаб фано ели маъдум
Кам, асар андин ўлмаин маълум.

Сен сену сендин ўзга худ нима йўқ,
Гар кўрунса сен ўлғунг, ул нима йўқ,

Ҳеч нима йўқ сен эдинг мавжуд,
Ҳам сен ўлғунг бори бўлуб нобуд.

Васфи зотингда сабт ҳарфи қидам,
Йўқ вужудунг юзига гарди адам.

[Ш]

*Муножоти борий ул бобдаким, ўзи айни вужуддурур ва андин ўзга борча нобуд, балки
номавжуд ва ҳожот изҳори ул маънидаким, нобудлар гуноҳига анинг баҳри раҳмати қошида не
вужуд булғай ва бевужудлар хатоси анинг дарёи вужуди оллида не мавжуд*

Эй худовандлар худованди,
Йўқ худоликда кимса монанди.

Азамат бобида гумондин улуқ,
Неким андин улуқ, йўқ андин улуқ.

Жабарутунг ҳавосида хуршед,
Заррадек бўлмайин назарда падида.

Офаринишқа тортқонда алам,
Маҳчаси лавҳ ўлуб сутуни қалам.

Қаламингга кеча сипеҳр аро,
Ложувардий давог ичинда қаро.

Лавҳунга бўлмайин рақам маълум,
Ҳарне маълум эмас, анга марқум,

Қудратинг оллида фалакка ҳисоб,
Сарсар эсганда олти-етти ҳубоб.

Неки махлуқ ичига қотилғон,
Сен яратғон, алар яротилғон.

Даҳр халқиға сен келиб халлоқ,
Халқ аро холиқи алал-итлоқ.

Кимниким, бут қошида паст айлаб,
Сажда қилмоққа бутпараст айлаб.

Бериб ўз ҳуснунга бут ичра зухур,
Айлаб ул ҳусн ила ани мағрур.

Ҳар кишиким куёшқа обид ўлуб,
Анга ҳар субҳу шом сожид ўлуб.

Ҳам сенинг талъатинг зиёсинда,
Заррадек чарх уруб ҳавосинда.

Шуълаларға солиб юзунг чу укус,
Куйдуруб ўзни ўт қошинда мажус.

Мазҳари ҳусн чун қилиб гулни,
Уртабон шуъласиға булбулни.

Шамъ ўтиға куярда парвона,
Ҳам сенинг ишқинг ичра девона.

Ҳам ибодат элига сен маъбуд,
Ҳам таашшук элига сен мақсуд

Ким, парастииш қилур худосен анга
Ким, тааллуқ сотар балосен анга.

Ҳар сувар ичра жилвагар ҳам сен,
Жилвагар демайин сувар ҳам сен.

То не етгай ангаки ўзга илоҳ,
Эл дегай; Лоилоҳа иллаллоҳ.

Жалла олуаҳу не ҳайи қадим,
Аммо нуъмоуху не фарди азим.

Қодиро, ул заифи осиймен
Ки, бошимдин-аёқ маосиймен.

Улки, сендек бошимда холиқдур,
Мен демоклик, не беҳаёликдур.

Оёғ остида паст туфроғи,
Лек гардунча уштулум чоғи,

Тоат айларда мўри хаста барин,
Лек исён маҳалли шери арин.

Нимжон пашша кўнглум айла гумон
Зўри нафсим нечукки пили дамон.

Мен бўлуб буйла пил аёғиға паст,
Поймол айлаб ул мени пайваст.

Мўри мажруҳға не иш етгай
Ким, ани пил поймол этгай.

Мени гар ожиз этти феъли табаҳ,
Хостинг бу эди манга не гунаҳ.

Нафси аммораға гар ўлдум асир,
Мен нетай гар будур санга тақдир.

Менинг эгрилигим эса санга хост,
Мен не янглиғ ўзумни айлай рост.

Не гузар яхшилиққа бор манга,
Не ёмонлиқда ихтиёр манга.

Сен ёмон айласанг мени не ҳад,
Айламак сендин ўлғон амрни рад.

Яхшилиқ қилки, нотаваинг мен,
Ёмон ўлсам, сенинг ёмонинг мен.

Бу ёмонингга кўргузуб эҳсон,
Яхши қилмоқ эрур санга осон.

Манга не ҳад демак сангаки, не қил,
Неки бўлғай санга ризо ани қил.

Лекин эҳсонингга чу ғоят йўқ,
Лутфу инъомингга ниҳоят йўқ,

Караминг ганжи юз жаҳон чорлиқ.
Баҳри фазлинг минг осмон чоғлиқ.

Етишиб мен гадои мазлуми,
Ҳар не матлуби бўлса маҳруми.

Лек муътий атоси бепоён,
Йўқ берурдин хазойиниға зиён.

Тиламак худ гадо шиоридур,
Лек бу ерда изтироридур.

Не талаб қилсам ихтиёрим йўқ,
Чун демас они кирдиғорим йўқ.

Ёраб, ошуфтамен фиғонима ет,
Карам айлаб хатоларим афв эт.

Гарчи бордур жаҳон-жаҳон гунаҳим,
Ҳам сен-ўқсен ниҳон-ниҳон панаҳим.

Юз жаҳон журмум ўлса ҳам не бок,
Баҳри авфунг қошиндадур хошок.

То бу оламғадур асир таним,
Рух тўтисиға қафас баданим.

Ул сори мойил эт хаёлимни
Ким, санга тегурай маолимни.

Нега мойилки, бу гадонг ўлғай,
Анга тутким сенинг ризонг ўлғай.

Хаста кўнглум ишига сомон эт,
Талабинг дардин анга дармон эт.

Нафасим мояи ҳаёт айла,
Рақамимни хати нажот айла.

Ушбу жаннатки айладим маъмур,
Ҳам қусур анда, ҳам қусур аро хур.

Етти қаср анда борчаси дилкаш,
Етти хур ул қусур аро махваш.

Қасрларни назарда марғуб эт,
Ҳурларни кўнгулга маҳбуб эт.

Шухратин олам ичра пайдо қил,
Олам аҳлин аларга шайдо қил.

Ўқур эл кўнглига сафо еткур,
Ўқуғондин манга дуо еткур,

Жон қуши жисмдин ҳаво қилса,
Сидра соқи уза наво қилса,

Унсур ажзоси бўлса ҳокнишин,
Туфроғу ўту суву елга қарин.

Ароларида ҳажр ўлуб воқеъ,
Ҳар бири бўлса аслиға рожеъ,

Ул замон лутф бирла қўлда қўлум,
Доғи ўз жонибингға йўлда йўлум.

Ҳарне журмумки, бўлса ҳам мавжуд,
Қил ҳабибинг туфайлидин нобуд.

[III]

Ул шоҳи рисолатпаноҳ наъतिकим, «лавлока» ливойи била «ана афсаҳу» алифи анинг сипоҳи давлатига ливо келди, «ва мо таго» то ва гайни била «асро» роси анинг мисоли субутига тузро ва ул мисолда икки олам салтанати мубайян ва ул мисол юзи меҳри нубувват била музайян

Ё расулаллоҳ, алфа-алфа салом,
Бика мин зил-жалоли вал-икром.

Қураший асл, Абтаҳий маҳмил,
Ҳошимий киш, Ясрибий манзил.

Ул қуёшким, арабқа бердинг зайн,
Ул сифатким, араб боши уза айн.

Лек чунким қуёшинг этти зухур,
Қилдинг икки жаҳонни ғарқай нур.

Бу жаҳондин кетарда чун зулумот,
Ул жаҳон аҳлиға етурди ҳаёт.

Аллаҳ, аллаҳ, не нури воло бу,
Йўқ эди офариниш, илло бу.

Асру катми адам қаронқу эди,
Равшан этган чароғ ани бу эди.

Не ажаб меҳри осмон поя
Ким, жаҳондин йўқ айласа соя.

Чун сени тенгри бебадал қилди,
Ҳар латофат аро масал қилди.

Сояни андин этти қаддинг рад
Ким, гаҳи бўлмағай санга ҳамқад.

Соядин чун қадингға ор ўлди,
Соя ер узра хоксор ўлди.

Кўлаканг топса эрди жирми туроб,
Анга гаодундин ўтгай эрди жаноб.

Ҳам жанобинг рафеъ кайвондин,
Ҳам матофинг бу тўқуз айвондин.

Ул кечаким, санга валодат ўлуб,
Матлаи ахтари саодат ўлуб,

Тун ёпиб чун жаҳонға тийра ниқоб.
Туғубон офтоби оламтоб.

Макка ёруб бу нури аълодин.
Тур ул навъким тажаллодин.

Кўрунуб етти кўк равоқи ҳам,
Бал Мадойин минору тоқи ҳам.

Уйлаким, туғса меҳри рахшанда,
Тоқ лавҳи бўлур дарахшанда,

Лоту уззоға пуршикаст бўлуб
Ким, бори тийра ерга паст бўлуб,

Сарнигунлуқ аларға зотингдин,
Бош қуйилиқ етиб уётингдин.

Чун улуғроқ бўлуб шубонлиғ этиб,
Қўй гуруҳиға меҳрибонлиғ этиб.

Қўзиға меҳр кўргузуб жондин
Ким, набийға гузир эмас ондин.

Кўргузуб анда чун яди байзо,
Қўюбон пушти даст юз Мусо.

Бу таназзул шараф қилиб санга фош,
Ҳамал айвонида нечукки қуёш

Чун шубонлиғ аро бўлуб соий,
Бўлубон олам аҳлиға рой.

Олам аҳли раиятинг бўлубон.
Бориға дин васиятинг бўлубон.

Бу раиятқа раҳмат айлаб илоҳ
Ким, бериб бошлариға сен киби шоҳ.

Ҳайи жабҳанг аларға мой маин,
Тори зулфунг аларға ҳабли матин.

Ҳай демай, қатраи зулоли ҳаёт,
Тор йўқ, риштаи каманди нажот.

Дема гисуки топтинг икки каманд,
Қилғали икки даҳр сайдини банд.

Очиб ул чехр дилкушой ичра,
Лайлатул-қадр ики бир ой ичра.

Ё ики афъийи муанбар де,
Ганжи зотингға икки аждар де.

Ё Муҳаммад хуруфи чун очилиб,
Икки мими этаклари осилиб,

Куфр элининг саводи мотами ул,
Дин элининг саводи аъзами ул.

Гар саводинг йўқ эрса не ғамдур,
Бу саводинг чу андин аъзамдур

Гар қалам тутмадинг кўлунгга не ғам,
Азбар эттинг чу сирри лавҳу қалам.

Бу азодин қалам бўлуб ғамнок,
Юзин айлаб қаро, ёқосини чок.

Хома тутмай вале сурарда мақол,
Нукта элин қилиб қалам киби лол.

«Ана афсаҳ» чу айлабон даъвий,
Фусаҳо ўзда топмаин маъний.

Бу хабардин бўлуб нишоний дех,
Сирри фаъту бусуратин мислех.

Чунки лаълинг бу навъ бўлуб дур фош,
Тошдин бас недур дурунгга харош.

Дурру лаълингга чун шикаст қилиб,
Лаъли маҳлул оқиб, дулар сочилиб.

Яъни оғзингга-ўқ мусалламдур,
Буки ҳам лаъл сочқаю ҳам дур.

Дурри зотингга етти баҳр садаф,
Бир ўғулдин етти атоға шараф

Қайси етти атоки, етмиш ато.
Сени бори ўзига этмиш ато.

Балки одам ўғуллуғингдин шод,
Валадингга жаҳон эли авлод.

Анга зоҳир тақаддуми оти,
Санга лекин тақаддуми зоти.

Сен муқаддам демайки одамдин,
Қайси одамки, борча оламдин.

Анбиё хайликим, келиб мурсал,
Ҳам сен охир аларға, ҳам аввал.

Барчанинг фарқи узра бўлмоқ тож,
Санга фош этти лайлатул-меърож.

[IV]

Ул мусофири баводийпаймо, балки ул рокиби само-вотпаймо меърожи кечасининг таърификим, буроқи барқғомлиқ ва пайки буроқ хиромлиқ қилди ва ул раҳи била пайк хаёл этмас ергача чопти ва ул чопмоқ била ҳакими хирад фаҳми бовар этмас нималар топти

Ул кечаким эди абир сиришт,
Қадр аро ғайрати саводи бихишт,

Хур гисуларин жаҳонға очиб,
Анбару мушкин осмонға сочиб.

Гисуйи мушкбў жаҳонни тутуб,
Мушкининг атри осмонни тутуб.

Ҳалқаи зулфдин рухи анвар,
Ҳарён ул тунда кўргузуб ахтар.

Иўкки, ҳавро ёйиб жаҳон уза дом,
Юз сори ҳалқа мўйи мушкинфом.

Сувдек ул дом ичинда чехра очиб,
Қатра хайлардин анда дона сочиб

Ким, чу давлат қуши буён етгай,
Бу суву дона бирла сайд этгай.

Ё туман минг чароғи байзогун,
Ҳайату таъб ичинда гуногун.

Шом зеболари қилиб зоҳир,
Тун шабистонида бўлиб сойир.

Очибон ҳар чароғи кофурий,
Дуд ила бир ниқоби занбурий.

Дуд йўк, уду мушк била бухур,
Тун димоғи иси била масрур.

Чарх мижмар ёйиб бу дуд узра,
Атри мушқу бухур уд узра.

Чархи атласки бу риёҳ топиб,
Атласин буйла мижмар узра ёпиб.

Ер юзига малак бўлуб нозил,
Чарх абвоби фатҳ ўлуб ҳосил.

Юз туман сабзпўши руҳоний,
Зоҳир айлаб фалак шабистони.

Буйла тун ул маҳи мунири жаҳон,
Уммиҳоний уйида эрди ниҳон.

Даҳр шўру шаридин осуда,
Кўнгли уйғоғу кўзи уйқуда

Қим, етиб қосиди жаҳонпаймо,
Йлгида рахши осмонпаймо.

Чун алар етти, хожа очти кўз,
Ер ўпуб қосид, айта бошлади сўз,

Ҳақ саломин чу топти маҳбуби,
Бўлди ошиқ висоли матлуби.

Қосид отландуруб ани қўлдаб,
Ёнди келган йўли сори йўлдаб.

Сурди чун рокиби ҳумоюн фол,
Остида маркаби ҳумоюн бол.

Туфроғу сув юзидин айлаб хез,
Ўтти ўт, елдин ўту елдек тез.

Маркаби урди ой юзига туюғ,
Уйлаким, қолди жабҳаси уза доғ.

Чун Аторидқа барқдек сурди.
Хораи сум хомасин синдурди.

Қилди чун Зухра сори оҳангин,
Зухра ёшурди ваҳмидин чангин.

Меҳр худ кавкаби жалолатидин,
Ёрга кирмиш эди хижолатидин,

Савлатиға чу солди кўз Баҳром,
Тиғиға берди қин аро ором.

Муштарий тушти минбаридин тез,
Юзни гардидин этти нурумиз.

Зухал асбобин айлади бир-бир,
Ҳиндуйидекки, бўлса маъракагир.

Қайси бир кишвар ичраким етти,
Савлати бирла эҳтисоб этти.

Секкизинчи фалакка сурди чу рахш,
Нуридин собитот олди дарахш,

Гавҳариға фалак чу бўлмади дурж.
Қолди ҳар гўшаси аро бир бурж,

Ҳамалу савр қолди нола қилиб,
Тўшалиққа ўзин ҳавола қилиб.

Бўлди жавзоға тўрт кўз хайрон,
Беш аёғ бирла рахш этиб саратон.

Асад ўзни саги шикоре этиб,
Сунбула донасин нисоре этиб.

Адлдин ростлиқ топиб мизон,
Нуш акраб самумидин резон.

Қавс бўлди йўлида чилланишин,
Жадй наззорасида қулла гузин.

Далв йўлида сув уруб гоҳи,
Хут онсиз сувдин йироқ моҳи.

Чархи аъзам хамиға сургач от,
Ёдин ўқ янглиғ андин ўтти бот.

Қолди курсию аршу лавҳу қалам,
Борининг авжи узра урди алам.

Рахшин андоқ чу тез пай қилди,
Водийи ломаконни тай қилди.

Ўтти рафраф мақомидин чун тез,
Тез ҳамроҳи бўлди узрангез.

Ҳамраҳи доғи ўзидин борди,
Раҳрави доғи пўядин ҳорди.

Қолдилар чун йўл узра пайк ила от,
Ёлғуз ул йўлға қўйди юз хайҳот.

Ўзидин ўзлуги доғи итти,
Ўздин ўзлук хаёлин оритти.

Топмайин ўзда хожаи сафарий,
Ўту туфроғу елу сув асари.

Ўзлугидин доғи асар топмай,
Балки ўздин доғи хабар топмай.

Не ҳавосида бир не хомис ҳам,
Не жиҳотида бир не содис ҳам.

Қолмайин тўрт жавҳар, олти араз,
Олтию тўртдин бир анга ғараз.

Қўпти ҳадсиз ҳижоби пинҳоний,
Кўпи зулмоний, ози нуроний.

Чун бори бўлди муртафиъ филҳол,
Жилва қилди аён ҳарими висол.

Ул ҳарим ичра доғи урди қадам,
Ҳараму парда борча бўлди адам.

Топтилар васл ошику маъшук,
Борча холиқ арода йўқ махлуқ.

Ёр мавжуду анда йўқ ағёр,
Ёрдин ўзга, балки йўқ дайёр,

Чун карам баҳри мавжзан етти,
Меҳмон арзи илтимос этти.

Ҳеч ҳожатда нукта топмай тул,
Истамасдин бурун бўлуб мақбул.

Ҳожат аввал анга ижобат ўлуб,
Сўнгра изҳори арзи ҳожат ўлуб,

Истабон уммати гуноҳларин,
Оқ тилаб номаи сиёҳларин,

Бўлмай ул ҳожатида шарманда,
Карам айлаб борини бахшанда.

Чун не истаб борин топиб бир-бир,
Ёнмоғин ошкор этиб тақдир.

Хожаи комёби арш жаноб,
Бўлубон баҳри васлдин сероб.

Қайтибон минг бу лаҳза борғонча,
Демайин мингки, юз туман онча.

Маркаби бирла ҳамраҳиға етиб,
Юзидин иккисин мушарраф этиб.

Икки хорғон малак йўлида қўпуб,
Бири илгин, бири аёгин ўпуб.

Тоний олмай ҳамул киши эканин,
Буйла суръат анинг иши эканин.

Ул яна маркабиға секриб тез,
Чикқанидек қилиб инарга ситез.

Маркаби орқасини айлаб хам
Ким, анга юкланиб ики олам.

Баҳр сори булут бориб холи,
Тўлуб аммо гуҳар била ҳоли.

Борурида нечукки сарви равон,
Лек ёнғонда тубийи ризвон.

Ҳар фалак тушмагига бир поя,
Юзидин ул фалакка пироя.

Малакут аҳли ичра жўш тушуб,
Таҳният айлаю хуруш тушуб..

Юз туман минг малак нечукким ҳур,
Қўлларида табақ, вале тўла нур.

Борча хуррамлик ошкор айлаб,
Дам-бадам бошиға нисор айлаб.

Чарх жавфин тутуб саросар саф,
Юз туман минг малак келиб ҳар саф.

Гирдида ҳар тараф сипоҳ киби,
Ул мунунгдек сипаҳда шоҳ киби.

Ҳар саф ул ергача бўлуб ҳамроҳ,
Ки қуйи амр қилмай андин илоҳ.

Барча ул юздин ўзни шод айлаб,
Хам қилиб қадни, хайрбод айлаб.

Чунки ҳар саф тутуб йўлида тараф,
Анга қойим мақом ўлуб яна саф.

Қилибон буйла сайри шоҳона,
Тушти ер қиблагоҳиға ёна.

Қайдаким бўлди сайри афлоки,
Ҳамрах эрди анга тани хоки

Ким, анга жисм агарчи хок эрди,
Лекин ул хок нури пок эрди.

Ангаким жисми хоки ўлғай нур,
Рухини йўқ демак манга мақдур.

Жисми бирла бориб, ёниб келди,
Дўст васлини қозғониб келди.

Бормоғу келмаги бўлуб ики дам,
Қайси дам бурна эркани мубҳам.

Эй қароғингға сурмаи «мозоғ»,
«Мотағо» маркабингға қўнмай доғ.

Анбиёға итоатинг жовид,
Борча боғлаб шафоатингға умид

Анбиё демайинки, жинси башар,
Ишлари хоҳ хайру хоҳи шарр,

Илтифотингға сарбасар муҳтож
Сендин олмай назарни ҳар муҳтож.

Ҳар кишиким жаҳон аро мавжуд,
Борчанинг бахшиши санга мавъуд.

Сен буларға ўкуш тафаккуд этиб,
Ҳарне исёнларин тааххуд этиб,

Бўлса жинси башарға буйла карам,
Шак эмас андадур Навоий ҳам.

[V]

Сўз таърифида бир неча сўз сурмак ва сўз ахлига андин неча сўз тегурмак ва коинотқа тақаддумининг сифоти, мумкинотқа тааххурининг исботи ва онинг пардасидин бошқа маоний бикри жилвадин орий ва кўнгул кунжида мутаворий эрканининг изхори

Андаким, не жаҳонға эрди вужуд,
Не жаҳон аҳли эрдилар мавжуд.

Истади устои нақши тироз,
Мунча нақши ғариб қилмоқ соз.

Тортмоқ етти кўкни буйла баланд,
Бирин ул бирга айламак пайванд.

Айламак паст жирми ғаброни,
Ундур этмак сипехри хазрони.

Чунки мавжуд бўлди нуктаи «кун»¹
Бўлди мавжуд тоза, йўқса кухун.

Сунъ килки варақ нигор ўлди,
Юз ажаб нақш ошкор ўлди.

Бу сифат нуктаники, бўлди аён,
Сўз демак худ бўлур, ким этса баён.

Сўзга бас васф будурур мужмал
Ким, неким аввал, ул анга аввал.

Сўз келиб аввалу жаҳон сўнгра,
Не жаҳон, кавн ила макон сўнгра,

Элга топиб тақаддуми зоти,
Эмди айлай тааххур исботи.

Ҳар киши даҳр аро ҳаёт топиб,
Сўнгги дам сўз била нажот топиб,

Англа ул сўзни нуктаи тавҳид,
Ваҳдат аҳлида йўқ мунга тардид.

Бас сени аввал ул қилиб зоҳир,
Санга ҳам аввал ўлди ҳам охир.

Аввалу охирингга солғил кўз,
Бил ҳам аввал сўзу ҳам охир сўз.

Топмади кохи олий андоза,
Бир анингдек ҳарифи рў тоза,

Шоҳиди бошидин-аёқ дилкаш,
Ҳусн бозори ичра юсуфваш.

Очилиб чун ниқоби дебоси,
Бўлубон халқ ҳуши яғмоси.

Демагил ўзу ёт аро ғавғо
Ким, солиб коинот аро ғавғо.

Ҳам нубувват уйида шўр андин,
Ҳам набийға далер мўр андин,

Ҳаққи инсонни қилди маҳрами роз,
Ҳайвондин ул айлади мумтоз.

Шаҳд эрур ул, валеқ бас ширин,
Лаъл эрур ул, валеқ бас рангин.

Не латофатдурурки гоҳи баён,
Кўзга пинҳондурур, қулоққа аён.

Мунча ҳусну жамолу зеб била,
Мунча дулкашлигу фиреб била,

«Нақши заркаш либос», де они,
Бу либос ичра шоҳиди маъни.

Маъни ул шўхи сиймбар бўлди,
Ким, бу қисватда, жнлвагар бўлди.

Шоҳиди маъни онсизин урён,
Жилвагар бўла олмайин ҳар ён.

Ҳужраи қалб ичинда бош сиғуруб,
Ўзни ул ҳужра кунжида яшуруб.

Чунки андин билинмайин асаре,
Элга маънидин ўлмайин хабаре,

Билиқ аҳлиға сирри номаълум,
Файзидин аҳли дарк ўлуб маҳрум.

Комиле чунки муддао қилса
Ки, дури маънини адо қилса,

Сўз либосидин этмайин оро,
Хўблар уйлақим хазу хоро.

Чиқа олмай оғиз даричасидин,
Нафъ топмай биров натижасидин.

Чун кийиб сўз ҳариру дебосин,
Дилкаш айлаб жамоли зебосин.

Бодадин юзни лаълфом айлаб,
Кўнгул айвонида хиром айлаб,

Чиқса тошқори тан саройидин,
Балки ҳулқум тангнойидин,

Солур андоғ жаҳонда ғавғое,
Коинот ичра бир алолое.

Ким, халойиқни дарки лол айлар,
Лол йўқ, балки хушмақол айлар.

Бу бири сўзда кўргузур муъжиз
Ким, қилур элни нуктаси ожиз.

Берур ул бир ўлукка жон сўзидин,
Тан аро киргузур равон сўзидин.

Муни дерлар: «Муҳаммади арабий»,
Ул бирининг «Масих» эрур лақаби.

Аллаҳ, аллаҳ, не сўздурур бу сўз,
Мундин ортуқ яна бўлурму сўз.

Жисм бўстониға шажар сўздур,
Руҳ ашжориға самар сўздур.

Гулшане келди жисми инсоний,
Нутқ онинг булбули хуш алҳони,

Буйла булбул навоси сўздуру бас,
Нағмаи жонфизоси сўздуру бас.

Бўлмаса сўз ажаб бало бўлғай,
Булбули нутқ бенаво бўлғай.

Ёраб! ушбу хадиқаи пургул,
Ким анга нутқ айладинг булбул.

Буйла булбулни бенаво тутма,
Бенаволиғ анга раво тутма!

Хосса сўз булбулн Навоий зор
Ким, анга нукта боғидур гулзор.

Боғиға барг, анга наво бергил,
Барг ила боғини тута бергил!

Айла гулзори гулларин тоза,
Булбулин қил баланд овоза.

Гулининг шамъини мунаввир қил,
Атридин даҳрни муаттар қил.

Булбулиға баланд айла хурӯш,
Сол хурӯши била улус аро жӯш.

Боғи атрини судманд айла,
Қуши лаҳнини дилписанд айла.

Лаҳнин эл кўнгли ичра мақбул эт,
Ҳарне мақбул иш они машғул эт!

[VI]

Сўз насридин назми хушроқ ва парокандасидин жамъи дилкашроқ эрканин даъво қилмоқ ва бу жамъиятни «беш ганж» жомъи Низомий ва ҳинд шакаррези, балки ширин каломига мусаллам тутмоқ ва ул баҳрайнга қатра нишон ва ул наййирайнга заррасон ўзин еткурмак

Сўзки, жон гулшанида келди насим,
Бал кўнгул баҳри ичра дурри ятим.

Улки, сўз нақдиға мубассирдур,
Васфи ичра тили мукассирдур.

Буйла сўз фаннида чиқорғон исм,
Қилди услубини анинг ики қисм.

Ҳар киши қилмоқ истаса маълум,
Бири мансур эрур, бири манзум.

Насру назми ангаки мудракдур,
Назмининг пояси бийикракдур.

Негаким, яхши сўзки зоҳир эрур,
Лафз тиъдодидин жавохир эрур.

Худ жавохир нечаки дилкашроқ,
Назм силкига чексалар хушроқ.

Икки сори дури самин яхши,
Орада лаъли оташин яхши.

Кўрунур яхши дурри уммоний.
Бўлса феруза ёнида кони.

Жавҳари бу сифат бериб тартиб
Айласа, риштани анга таркиб.

Жавҳари ҳис ангаки қойимдур,
Муни англарки, бас мулойимдур

Ким, жавоҳирни олиға тўкса,
Талли ғафлат киби ани ўкса

Ҳам ёмон худ кўрунмагай, лекин
Лутфи аввалғича эмас мумкин.

Бас мунунг онча зийнати йўқдур,
Бир-бирисига нисбати йўқдур.

Назму наср ичра ҳам бу нисбат бил,
Иккисин бу икига нисбат қил.

Наср аро элга худ мақолат бор,
Лек назм ичра ўзга ҳолат бор.

Назмким топти бу сифат таржих
Ким, эмас анда ҳожати тавзих,

Буйла назм ичра ҳам эрур неча шиқ,
Фаҳм этар ул кишики бўлса мудик.

Лекин ул барчадин дағи хуби,
Бордурур маснавийнинг услуби.

Узгаларни гар этмадим мазкур,
Бок эмас, чун бори эрур машхур.

Маснавийким, бурун дедим они,
Сўзда келди васиъ майдони.

Вусъатида юз ўлса маъракагир,
Кўргузур санъатин бори бир-бир.

Буйла майдонда чусту чолоки,
Рахш жавлон берурда бе боки.

Шаҳсуворики рахши айласа хез,
Айлагай кўк саманди бирла ситез.

Қилибон тез эканда жавлони,
Ой узорини доғ чавғони.

Қойили хуш каломи зебогўй
Ким, бу майдон элидин элитти гўй¹.

Ганжа аҳлиға базласанж эрди,
Даҳр вайронасида ганж эрди.

Килки нўгини нақш этарда варақ,
Нукта айлаб чучуклигидан шақ.

Шақидин нукта йўқ, шакар тўкулуб,
Қора ўрниға мушки тар тўкулуб,

Сафҳани мушк ила шакар тўқари,
Гоҳ мушкин қилиб, гаҳи шақари.

Шақаридин кўнгулға ширин ком,
Жонға осуда мушки бирла машом.

Буйла мушку шақарга ҳамдастон,
Не топиб мулки Чин, не Ҳиндустон.

Килки нугидаги равон дуда,
Шақаролуду мушкандуда.

Нуктаси диққат ичра риштаи жон,
Риштаға чошни сириштаи жон,

Назми авроқи пардаи жондин,
Ҳам сиёҳиси оби ҳайвондин,

Оби ҳайвонға ҳамнишонлиғини,
Фаҳм этиб кўрган эл равонлиғини.

Қилибон хомаси нечукки жаҳон,
Оби ҳайвон сиёҳи ичра ниҳон.

Элга жон бергали давоти анинг,
Келибон чашмаи ҳаёти онинг.

Килки хизрин аташ қилиб бетоб,
Ҳардам ул чашмадин бўлуб сероб.

Аҳли назм афсаҳулкаломи ул,
«Ҳамса»нинг нозими Низомий ул²,

Хамса йўқ, панж ганжи Қоруний³,
Ёйибон элга Ганжа мадфуни.

Лек ҳарким бўлуб жавоҳир санж.
Топиб ул ганжларда юз минг ганж.

Ҳар самин дурри мамлакатга хирож,
Анга лойикки, бўлғай устида тож.

Сўз йўлин уйла қатъ этиб чолок
Ким, ипакда югурса гавҳари пок.

Бу югурмакда бўлмайин пайрав,
Анга ҳар раҳрави магар Хусрав⁴.

Дема Хусравки, Ҳиндуйи жоду,
Айлабон элни назмиға ҳинду.

Дема, Ҳинду, қаро бало де они.
Не бало, офати худо де они.

Ҳар қачон хома илкига олибон, ,
Назмидин олам ичра ўт солибон.

Ўтки, оламни ўртабон асари,
Келибон кўнгли ўтининг шарари.

Ишқ оташгаҳининг ахгари ул,
Балки ул шуъланинг самандари ул.

Назми рифъат аро сипеҳрбарин,
Нукталар анжуми сипеҳрнишин.

Ҳар варақ назми дилкушосинда,
Бир жаҳони сипеҳр аросинда.

Не жаҳонким, жаҳони маъни ул,
Лафз жисмида жони маъни ул.

Ҳам биноси фалак ниҳоди киби,
Ҳам саводи жаҳон саводи киби.

Не савод ул.висолнинг шоми,
Балки дилдор зулфининг доми.

Чун саводи бу навъ қайд ўлғой,
Анда маъни туюри сайд ўлғой.

Не бино солса бурноғи меъмор,
Ул қилиб зебу зийнатин заркор.

Ул очиб юз гули риёзи Эрам,
Гуллар узра бу ёғдуруб шабнам.

Келтуруб ул нигори рў тоза,
Анга суртуб бу вусмау ғоза.

Йўқки, ҳар сарвноким ул экиб,
Яна бир зод сарв ҳам бу чекиб.

Ул не гулруҳки, жилвагар айлаб,
Яна бирни бу пардадар айлаб.

Муни кўрган киши ҳамон соғиниб,
Иккисин балки тавъамон соғиниб.

Ўзга ҳар роқими хунаrpеша,
Нозук андешу чобук андеша,

Кўп уруб, сўз демакда тоб ила печ,
Сиға олмай булар аросиға ҳеч.

Гарчи бир нуктагўй Ашраф⁵ ўлуб,
Ўзи мақдуриға мушарраф ўлуб.

Яхши ёхуд ёмон деди, ғам эмас,
Яхши гар бўлмаса, ёмон ҳам эмас.

Мени девонасор бечора,
Ўзум ўз жонима ситамкора.

Қатра ичгунча дастрас манга йўқ,
Ғайри дарё чекар ҳавас манга йўқ.

Йўқ илигимда бир овуч туфроқ.
Ясамоқ ком гунбази нуҳ тоқ

Хома нолича тобу ранж манга,
Аждаҳодек хаёли ганж манга

Ким, ул икки аросиға тушубон,
Юз минг эл можаросиға тушубон.

Сўзни айлаб алар сўзига адил,
Балки тағйир этиб, бериб табдил.

Табъи бебоки ноҳаросондин,
Тортиб андоқ сипаҳ Хуросондин

Ки, қилиб зоҳир ул сипаҳ била зўр,
Руму Ҳиндустонға солиб шўр.

Тутубон Руму Ҳинд кишварини,
Ҳинд ройию Рум қайсарини.

Йўк, йўк, ушбу ғарибу лофдурур,
Лоф йўк, сар-басар газофдурур.

Чекса, шатранж ики саф оқу қаро,
Хас не қилғай, чу тушса арса аро,

Ўзни топқай бисот аро пайваст,
От ила пил аёғи остида пастб.

Рум элининг саманди ошуби,
Ҳинд эли пилининг лагадкўби

Ҳам магар мўри ранжпарварди,
Топиб андоқ сипоҳдин гарди,

Кўрубон ўз ҳақиру пастлигин,
Қора туфроққа ҳамнишастлигин.

Пастликдин баландлик топқай,
Зўрдин баҳрамандлик топқай.

Солғай ошуб шери ғурронға,
Нойиб этгай ўзин Сулаймонға.

Не ажаб, гар Наврийи бедил,
Қилса бу навъ коми дил ҳосил,

Қим тутубтур анинг сари ҳиммат,
Қутб тамкину осмон рифъат.

[VII]

Жаноби сипеҳр макон хизматкорлиги ва саҳоби гавҳарафшон ҳаводорлиги, яъни хазрат шайхулисломии мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомий мадда зиллаҳулолий мадҳида хома найининг шакарборлиги ва кўнгул садафининг гавҳарнисорлиги

Фазл конию илм дарёси,
Баҳру кон сиррининг шинососи,

Илми дарёсиға хубоб сипехр,
Йўқки, ул баҳр нчинда гавҳармеҳр,

Кашфи ҳикмат иши камоҳи анга
Ҳам табию ҳам илоҳи анга.

Худ риёзида фикри гардунрав,
Айириб чарх мазраин жав-жав

Арабиятда дарс анинг вирди,
Ибни Ҳожиб¹ камина шогирди.

Ибни Ҳожиб демайки, Жоруллоҳ²,
Онча тафсир³ ишинда йўқ огоҳ.

Тили зикри каломи раббоний,
Ҳарф бар ҳарф забт этиб они.

Нуктаи бо «бисм» учун тафсир
Юз мужаллад қила олиб таҳрир.

Ҳам ҳадис ичра сарбаланд шажар,
Ким етишмай анга юз Ибн Ҳажар⁴.

«Арбаин»ики⁵ айлабон тартиб,
Арабий бирла форсий таркиб.

Арбаин аҳли даркидин ожиз,
Кўрмайин буйла «Арбаин» ҳаргиз.

Фақр ичинда имоми олам ул,
Қайси олам, имоми Аъзам улб.

Сўзидан фикҳ элига зёбу баҳо,
Масъала деса ҳайратул-фуқаҳо.

Фаръ эдиким, дейилди — бу неча фасл,
Илми фақру фано бўлуб анга асл.

Онча айлаб фанода нафйи вужуд
Ки, бўлуб мужиби бақоу шуҳуд.

Уз вужудин шуҳуд аро ёпибон,
Ҳақ вужуди аро бақо тоғабон.

Уйла ҳақ зоти ичра мустағрак
Ки, асар қолмайин анга жуз ҳақ,

Чун тасаввуф келиб сифот анга,
Бу фан ичра мусаннафот'анга

Ким, қаю бирга кимки топса вукуф,
Барча мақсуд анга бўлуб макшуф,

Солди шарҳи «Рубоиёт» андин,
Рубъи маскун аро ҳаёт андин,

Килкидин чун «Лавомеъ»⁷ этти зухур,
Солди офоқ ичинда ламъаи нур.

Табъидин чун «Лавойих»⁸ ўлди падин,
Жилва қилди лавойихи тавҳид.

Зоҳир этгач «Ашиъатул-ламаот»⁹,
Ламъа қилди аён ашиъаи зот.

«Тову Мимия»ғаки¹⁰ чекти рақам.
Ибни Фориз равони дедики там.

Чун «Шавоҳидға»¹¹ бўлди нукта тироз,
Қилди юз шоҳид анда жилваи ноз.

«Нафаҳот»¹² ичраким, футуҳ андин,
Нафҳаи унс топти руҳ андин.

Чун рақам қилди «Тухфатул-аҳрор»¹³,
Сочти оламға махзанул-асрор.

«Субҳа»¹⁴ иқдиға берди чун тавзих,
Солди хайли малак аро тасбих.

Чунки таҳрик топти «Силсила»си¹⁵,
Телбалик бўлди ақл масъаласи.

Чун рақам қилди «Ошиқу маъшук»¹⁶,
Бўлди ишқ аҳли ўтидин маҳруқ.

Чун «Қасойид»ға¹⁷ қасд этиб ройи,
Дур сочиб табъи гавҳароройи.

Ғазалиёти¹⁸ ўт жаҳонға солиб,
Шуъласи юз шарора жонға солиб.

Ўзга ҳар фандаким расойил анга¹⁹,
Борча ҳақ васлиға васойил анга.

Гар борин бир-бир айласам тафсил,
Зоҳир айлар калом аро татвил.

Ҳам таадудда нафъ чандон, йўқ
Ким, демақдин туганмак имкон йўқ.

Гар тугансун дағи кутуб оти,
Андин ортуқ анинг камолоти

Ки, агар мунча юз калом ўлғай,
Васфи зоти анинг тамом ўлғай.

Поясин ҳар киши деса афлок,
Бўлғай афлокни демак хошок.

Ройи покин демакки, меҳри мунир,
Демак ўлғай қуёшни курси қир.

Илмин онинг тенгизга қилса хитоб,
Мутлақ ўлғай демак тенгизни сароб.

Не камолот аро ниҳоят анга,
Не маротибда ҳадду ғоят анга.

То камол аҳлидин мақол ўлғай,
Одами зийнати камол ўлғай.

Ҳам малак дона чини доми анинг
Ҳам хирад журъа хўри жоми анинг

Баҳравар андин одам авлоди,
Олам аҳлиға зилли иршоди,

Майи ҳуш аҳли жонфизойи ҳам,
Жомидин баҳравар Навоий ҳам.

[VIII]

Бу етти гулшани жаннатосо ва етти қасри сипеҳр-фарсо тарроҳлигининг жиҳати ва меъморлигининг кайфияти ва бисотин тарҳини тағйирлар била хушироқ ва қусур биносин табдиллар била дилкашироқ қилмоқ ва густохликлар узрин демак ва бебокликлар маъзиратин айтмоқ

Бу кечаким, сипеҳри шуъбадабоз,
Олам аҳлиға бўлди шуъбадасоз.

Нилгун арсаға фазо берди,
Булъажаб муҳра анда кўп терди.

Муҳралар хосиятда гуно-гун,
Ҳам талаввун ичинда буқаламун.

Ҳар бири табъи ичра юз найранг,
Булъажабликқа айлабон оҳанг.

Муни пайдо, ани ниҳон айлаб,
Ҳар бирин фитнаи жаҳон айлаб.

Бирига наҳсликни одат этиб,
Бириснн машъали саодат этиб,

Қайси бирнинг не бўлса тақдири,
Ейилиб олам ичра таъсири.

Демайин муҳрабози шуъбадафан,
Балки луъбатнамойи луъбфиган,

Юз туман, луъбати сиймин пайкар,
Йўкки, сиймин ниқобу сийминбар.

Барча юз ноз бирла жилванамай,
Жилваи ҳусн бирла ҳуш рабои.

Пардада қай бири бўлуб мастур,
Парда юзинда ёна бирга зухур.

Бу таажжуб хирадни лол айлаб,
Ҳар нафас ўзга бир хаёл айлаб,

Манга гаҳ ваҳму гоҳ фикрат ўлуб,
Дам бадам ҳайрат узра ҳайрат ўлуб.

Кўнглум уйинда йўқ хирадға субут,
Ҳам хирад, ҳам кўнгул бўлуб мабхут.

Фаҳм қилмай булар ҳақиқатини,
Топмайин фикр ила васиқатини.

Ғолиб ўлғоч кўнгул аро қайғу,
Кўз уйин тийра айлади уйқу.

Зоҳир этти хаёли суратгар,
Фикрат уйида гуна-гуна сувар.

Кўрдум ўзни ажаб мақом ичра,
Бир фазо тавфида хиром ичра.

Ул фазо ҳар тараф назарга васиъ,
Етти гунбад бори матину рафиъ.

Топибон ҳар бири ичида мақом,
Лек бирдам бирига йўқ ором.

Борча кўк гунбади киби дойир,
Бир-бири даврига бўлуб сойир.

Лавн аро ўзга навъ ҳар гунбад.
Узга навъ элга ҳар бири маъбад.

Етти гунбадаким, хиром айлаб,
Етти нодир сифат мақом айлаб.

Ҳар бирига бир иш сари оҳанг,
Тўни ўз гунбади била ҳамранг.

Ранги аввалғининг қаро эрди,
Юзи ҳам буйла ранг аро эрди.

Яна бир хилъате кийиб заркаш,
Зардваш уй ичра роҳи асфаркаш.

Яна бирнинг мақоми хазро ранг.
Тўни ахзар, узори сабзо ранг.

Яна бирга либос ўлуб гулфом,
Ҳам бу ранг уй аро анга ором,

Бири азрак либосу аҳли хирад,
Бўлуб оромгоҳи кўк гунбад.

Бириннинг тўни сандалиойин,
Сандали уй аро топиб тамкин.

Яна бирнинг либоси кофурий
Ҳам бу ранг ичра байти маъмурий.

Ҳафтанинг ҳар куни бирисига хос,
Бўлуб ул кун қадаҳкашу раққос.

Ҳар бири ҳукми ичра бир иқлим,
Хоҳ уммед анда, хоҳи бийм.

Мен чу бу хайл аро гузар қилдим.
Бориға етти кун сафар қилдим.

Ҳар бир уйнинг мукими фарзона,
Манга қилди баён бир афсона.

Ким, ўз иқлими ичра воқий эди,
Ўзи кўрган ажаб мавоқийэди.

Ҳар бир афсонада ғаройиб кўп,
Ҳар ғариб иш аро ажойиб кўп.

Мен бу афсоналарни туттум ёд,
Айладим жон саҳифасида савод.

Чунки қилдим, бу навъ таҳрири,
Келди олимға хизрваш пири.

Деди «Эй сойири фалакпаймой,
Чарх гунбадларида жилванамой!

Етти уйда сангаки майл эрди,
Англадингму булар не хайл эрди?

Етти гунбадда номукаррар лавн,
Лутф аро ўзга навъ ўлуб ҳар лавн.

Анда етти ягонаға маскан.
Ҳар бириким қилиб бир уйда ватан.

Лахзаи бўлмаин бирига даранг,
Тўнлари бирла уйлари ҳамранг.

Етти афсонаким санга дедилар,
Ёд туттунг борини то дедилар.

Сенки, мундоқ ажаб сафар қилдинг,
Бу ғаройиб сари назар қилдинг,

Қайфият нени айладинг мафҳум,
Бўлдимму бу иш ҳақиқати маълум?»

Сўргучиға дедим ниёз била,
Савлатидин юз эҳтироз била:

«К-эй ҳумоюн руху хужаста жамол,
Ақли кулл шахсидин юзунг тимсол.

Мен бу ғурбат ароки, сойирмен,
Эмди етган ҳазин мусофирмен.

Билмадим, ҳар не бўлди жилванамо
Ки демишлар: «ғарибу.кал-аъмо»¹.

Санга маълум эса аён айла,
Сиррини шаммаи баён айла».

Деди фаррух суруш руҳоний:
«К-эй насибинг бу сирри пинҳоний!

Муждаким, чархи ложувард андуд,
Ахтари бахтинг айлади масъуд.

Ганжа ганжуриким², чекиб кўп ранж,
Қўймиш эрди жаҳон аро беш ганж³

Ким, қилиб Ҳинд соҳири кина,
Ул дағи қўйди онча ганжина⁵

Ки, эрур онча гарчи онча эмас,
Яхшидур, лек ул дегонча эмас

Ким, чекиб сен дағи ики йил ранж.
Ҳосил айлаб эдинг ики-уч ганж⁶.

Вақт бўлдики, тортибон хома,
Эмди тўртунчи⁷ ёзғасен нома.

Тўрт гавҳарға берғасен тартиб,
Тўрг унсурни қилғасен таркиб.

Бўлубон бахту давлат иқболи,
Рубъи маскунға бўлғасен воли.

«Ҳафт пайкар»⁸ки, келди мушк сиришт.
Яна онинг ёнида «Ҳашт биҳишт»⁹,

Сен дағи топибон фазойи васеъ,
Ўтруда солғасен бинойи рафеъ.

Неки, кўргуздилар санга бир-бир,
Айлай они бирин-бирин таъбир;

Ҳар биридин санга башоратдур,
Ушбу сўз шуғлиға ишоратдур.

Етти гунбадки, англадинг олий,
Етти айвон аро ети волий.

Бу ети гунбади сипехр эрди,
Ичида етти мехр чехр эрди.

Санга будур бу қисса исноди
Ки, солиб, етти қаср бунёди.

Чун тугатгайсен ул рафиъ қусур,
Солғасен етти қаср аро ети хур.

Ул сифатким, алар келиб ҳамранг,
Топқай ул навъ ила булар ҳам ранг.

Етти афсона кўрганин ёна,
Дегасен етти турфа афсона

Ким, латофатдин элга жон бергай,
Тан аро руҳдин нишон бергай.

Ақл оғзиға келтуруб кулгу,
Кўзиға руҳнинг солиб уйқу.

Ҳар бири зоти юз ғаройиб ила,
Жилва қилгай ўқуш ажойиб ила.

Сен бу даъвида хуррам ўлғайсен,
Нукта дерда мусаллам ўлғайсен!»

Сўз тугатгач қошида ер ўптум,
Бўлубон шод, сесканиб қўптум.

Борчани хотиримда тутмиш эдим
Пиру таъбирини унутмиш эдим.

Тушума чунки йўқ эди таъбир,
Юзланиб хотиримға кўп тағйир.

Талаб эттим муаббири комил¹⁰,
Бори таъбир иши анга шомил.

Топтим ул навъ комили офоқ,
Шарҳ қилдим тушумни боштин-оёқ,

Неки, хотирда эрди топти баён,
Ғайри улким, топиб эди нисён.

Нуктапардоз эшитти чун розим,
Бўлди филҳол нуктапардозим.

Борини уйла айлади таъбир
Ким, тун оқшом тушумга кирган пир

Рози боис бўлуб кушодимға,
Тушдаги пир кирди ёдимға.

Сўзи ҳамким, бўлуб эди масмуъ
Жилва қилди хаёлима мажмуъ.

Иккиси нуктаси мувофиқ эди,
Бу ҳам андоқ сўзида содиқ эди.

Нуктаким, суруш қилди хуруш,
Бу ҳам этти хуруш мисли суруш.

Менки, топтим бу навъ икки далил,
Сўз демак сори айладим таъжил.

Жазм қилдимки, холиқи азалий
Ким, анинг ҳукми келди ламязалий.

Манга бу мулкни насиб этмиш,
Фатх қилмоқни ҳам қариб этмиш.

Улки ҳақдин бировга рўзидур,
Даҳрнинг сози, йўкса сўзидур.

Неча узр ўлса, ошкора анга,
Жуз шуруъ айламак не чора анга,

Табъ ҳам гарчи асру роғиб эди,
Лек кўп эҳтиёт вожиб эди

Ким, аларким бурун чекиб хома,
Саъй ила нақш қилдилар нома.

Нукталар борча сар-басар рангин,
Ҳар бири бир нигорхонаи Чин¹¹

Даҳр элиға қабул эрур, рад йўк,
Васф қилмоқлари манга ҳад йўк.

Дуржи маънини чун очибдурлар,
Олам аҳлиға дур сочибдурлар.

Дурждин ким десунки, баҳр ила кон,
Нақдини сочиб, ончаким имкон.

Лек гавҳар сочарда аҳли карам,
Бир сори кўп тушар, яна сори кам.

Ҳар тараф дур сочилмоғи яксон,
Эҳтиёт айламай эмас осон.

Куп киши ерга обпош ўлди,
Кўпдин ози гулобпош ўлди.

Дурни суфт айламак аро ҳақкок
Кўп қилур сахв — бор эса бебок.

Кўпрак устои чобук андеша,
Қилди бебоклик фанин пеша.

Ким, маҳорат ани қилиб мағрур,
Вокиф ўлмай тушар ишига қусур.

Лек шогирд эрур ишида ваҳим,
Кўнглида сахв айламакдин бийм.

Туну кун эҳтиёт қилмоқ иши,
Сахв озроқ топар ишида киши.

Ул иков устои моҳир эди
Ким, маҳорат аларда зоҳир эди.

Чун тузуб бу бисот ўтмишлар,
Қилмайин эҳтиёт ўтмишлар.

Мен де олманки, сахвлар тушмиш
Беҳабар тушмиш, ул агар тушмиш

Ким, бу дафтарки бердилар минг зеб,
Боштин то оёғ фусуну фиреб.

Ясағонда бу турфа афсона,
Ҳазмдин айлаб ўзни бегона.

Неча навъ ишни қилдилар тақсир,
Гар тутарсен кулоқ, қилай тақрир:

Бири буким, йўқ анда мояи дард,
Қилдилар ишқ сўзидин ани фард¹²

Ким, биров меҳрдин бари бўлғай,
Бокма, гар меҳри ховарий бўлғай!

Бўлса, тарих аларға гар матлуб,
Анда сўз боғламоқ эмастур хўб.

Сўз ясардин чу топти пироя,
Ишқдин хуштур анда сармоя,

Ким, кўнгулга ўти асар қилган,
Жонга кўйдурмаги хабар қилғай.

Йўкса, ёлғон демакдаким, базадур,
Чун узок чекти асру бемазадур.

Ишқдин сўзи бўлса бок эрмас,
Уртар оники сўзнок эрмас.

Яна бир буки анда баъзи иш,
Зоҳиран номуносабат тушмиш;

Буйла тухматки, айш.учун Баҳром
Ясади етти қаср сургали ком.

Етти иқлим шоҳидин ети қиз,
Ҳар бири лутфу хусни ғоятсиз,

Етти қаср ичига келтурди,
Ком ҳар кун бири била сурди.

Турфа буким, чу бўлди бодапараст,
Қилди оқшомға тегру ўзни маст.

Уйқу комин олурға мастона
Шўхларға буюрди афсона.

Бу ажабким алар дағи дедилар,
Қиссахон қизлари магар эдилар?

Тонгдин оқшомға тегру пай-дарпай,
Улки ичгай, қадаҳ тўла-тўла май.

Анга худ ғафлат ўлди даъбу сифат,
Уйқусиға фасона не ҳожат?

Бўлса ҳам ақл, манъ қилмасму?
Қисса айтур киши топилмасму?

Ким, неча нозанин ҳарамларини,
Жон ҳаримида муҳтарамларини

Ки, алар ғамзаси қилиб жоду,
Юз туман кўздан элитгай уйку,

Лаблари қатл учун шароболуд,
Кўзлари ишва бирла хоболуд,

Ҳукм қилғайки, сиз фасона денгиз!
Демангиз узру бебаҳона денгиз!

Бўлунг уйғоқлик ичра фарсуда,
Мен бўлай уйку бирла осуда!

Буйла таклиф кимса қилғайму?..
Одамидин бу сўз очилғайму?

Бўлди, фарзан, бу навъ булғажаб иш,
Булғажаброқ яна бу иш бўлмиш

Ким, мунунгдек ики ваҳиди замон¹³,
Ҳар бир ўз вақтида фариди замон.

Буйла нодон учун¹⁴ ёзиб авсоф.
Анга қилғайлар ўзларин вассоф.

Мадҳини бсҳисоб ёзғайлар,
Балки мавзун китоб ёзғайлар.

Ҳар бир ул назмида кўруб кўп ранж,
Қилғай ўз «Панж ганжи»дин бир ганж.

Оллоҳ, оллоҳ, не ганж бўлғай бу!
Сарбасар элга ранж бўлғай бу!

Бўла олмас бу иш магар бу тавр
Ки, десанг ул ики ягонаи давр.

Баски, устод эдилару комил.
Бўлдилар ғарралиғ била ғофил.

Кимки, бу ишта бўлса мустағний,
Ешунур кўнглидин баса маъний.

Менки, шогирди бибизоатмен,
Ул иковга мутии тоатмен.

Ваҳмдинким тушуб хато ногаҳ,
Етмагай кулфате манга ногаҳ,

Ишим ўлмишдур эҳтиёт этмак,
Нуктанинг тору пудиға етмак.

Мунда доғи ишимға етса кушод,
Ҳам алар руҳидиндур ул имдод.

Табъ бу шуғл ароки озим эди,
Чунки кўп эҳтиёт лозим эди.

Бу сабабдин бу хуш фасона аро,
Балки бу хуш наво, тарона аро

Йўқ эди ҳеч чораю тадбир
Ким, бирор ерда бўлмагай тағйир.

Айтмоқ мунда ҳожат ўлмағуси
Кимки, ул ерга етса англағуси.

Ераб, иш мушкилу бу хаста заиф!
Пашшаға пил ишн эрур таклиф.

Чарх томиға нардбон ясамоқ,
Меҳр шамъиға шамъдон ясамоқ¹⁵.

Қилибон анкабут ипини каманд,
Айламак аждаҳо анинг била банд.

Келди душвордин дағи душвор,
Лек мен телба масту беҳушвор

Ким, бу ишга илик нетиб урдум,
Лутфунга эътимод этиб урдум.

Неча иш ранжи беадад бўлса,
Сендин ар лутф ила мадад бўлса,

Заррада меҳрни ниҳон айлай,
Баҳрға қатрани макон айлай!

Хома нуги сафирин айлаб тез,
Солайинн олам ичра рустохез!

Килкни чун варақ нигор этайин
Онча аъжуба ошкор этайин

Ким, солай олам ичра офатлар,
Балки зоҳир қилай қиёматлар!

Дам ул авлоки, бу сифат эъжоз,
Шоҳ мадҳидин этгамен оғоз,

Чун дейилгуси шоҳлар қавли,
Шоҳ мадҳин бурун демак авли.

[IX]

*Салтанат баҳрининг дурри ноби ва хилофат маъдани нинг лаъли сероби, офариниш тожиги
жавҳари зоти, зеб ила зайн, муиззус-салтанати вад-дунё вад-дин Султон Ҳусайн Баҳодирхон
халлада мулкаҳу ва султонаҳу мидҳати кўсин ўрмоқ ва бу баҳона била заррани қуёшиқа
согиндурмоқ*

Суз демакка қилур ҳаво кўнглум,
Килк унидин тилар наво кўнглум.

Келу хужрам супургил, эй иқбол,
Гирд болишт равзан олиға сол.

Човуши бахт эшикда ҳозир бўл.
Ким, кирар майли бўлса узрин қўл.

Эй фалак, хизмат ошкоро қил,
Меҳрнинг сафҳасин муҳайё қил.

Қил давотимни, эй Зуҳал¹, мамлу,
Хайи рухсорадин солиб қора сув.

Муштарий², йиртқил амома учин,
Мен аритмоққа анда хома учин.

Қинға солғил қилични, эй Баҳром³,
Фитна хайлиға бер даме ором.

Меҳри⁴ сафҳанг юзин дарахшон эт,
Зарварақдин ани зарафшон эт.

Зуҳра⁵, бир лаҳза чолма соз охир,
Чекмагил лаҳни дилнавоз охир.

Эй Аторид⁶, ўп остонимни,
Қўйғил олимға жузвдонимни.

Эй Қамар⁷, сен қаламтарошим йиғ,
Қил ҳилолингнинг учидин анга тиғ,

Бер гаҳ хомам учини айлаб тез,
Қилайин сафҳа узра- гавҳаррез.

Дур киби пок нуктаронлиғ этай,
Шоҳ мадҳида дурфишонлиғ этай.

Қай шаҳ улким, азалдин этти илоҳ,
Ани офоқ шаҳлари уза шоҳ.

Дин ливоси, алам тирози ул,
Аҳли дин ичра Шоҳи Ғозий ул.

Шоҳ Султон Ҳусайн бин Мансур
Ким, бериб нусрати жаҳонга сурур.

Хонлар узра етиб атоси анинг,
Хон бин хон ато атоси анинг.

Хам ато хону ҳам анга ано хон⁸,
Йўқ жаҳонда анинг киби яно хон.

Анга Ченгиз улуғ ато келган,
Аноси худ Алонқуво⁹ келган.

Фахр йўқ анга салтанат оти,
Ул бўлуб салтанат мубоҳоти.

Шоҳлар қуллуғин кўруб марғуб,
Анга дарвешлик бўлуб матлуб.

Гарчи шаҳларни зердаст айлаб,
Узни дарвешларга паст айлаб.

Аждаҳо зўр вақти илгида мўр,
Қила олмай валек мўрға зўр.

Пили гардун қошинда пажмурда,
Пашша лек ўлмай андин озурда.

Туфроғ айлаб фалакни кин чоғи,
Лекин аҳли ниёз туфроғи.

Разм аро барқи тиғи оламсўз,
Базм аро шамъи ройи меҳрафрўз.

Табъи соҳибкамол ҳар фанда,
Аҳли фанну камол анга банда.

Адлидин онча элга бахшойиш
Ким, раиятқа йўқ жуз осойиш.

Андаким даҳр аро тушуб ошуб,
Сарсари кин бўлуб саломатрўб.

Олам аҳли аро тушуб пархош,
Олам ичра қиёмат ўлғай фош.

Жонға тан ичра изтироб ўлғай,
Тан фано селидин хароб ўлғай.

Икки саф бўлғай икки кўҳи бало,
Куллалар анда рахшлар масало.

Рахш уза ҳар хидеви тиғафган,
Рустаму Кўҳа бирла Руйинтан.

Фитна даҳр ичра карру фар солибон,
Чарх жавфида шўру шар солибон.

Бодпо сарсари жаҳонпаймо,
Устида рокиби саҳобнамо.

Йўқ саҳоб айт қатра афшон миғ,
Қатра пайкону барқ ламъаи тиғ.

Барқ ажал чобукига маркаби тез,
Солибон руҳ хайли ичра гурез.

Жон ботиб жисм захмидин қонда,
Тан бўлуб жони бирла дармонда.

Тиғлар кавкаби хиром айлаб,
Гарди оламни тийра шом айлаб.

Сен бу зулмат ичинда меҳр киби,
Барқрав ашҳабинг сипеҳр киби.

Тортибон тиғ уйлаким, Баҳром,
Қаҳр ила айласанг не ерга хиром.

Тиғ ила қонни қилғасён Жайхун¹⁰,
Гурз ила тоғни этгасен ҳомун.

Титрагай чарх айлабон шеван,
Бир булутдекки, бўлса нолафиган.

Ул булутдин бу ларз ила нола,
Кавкабин сочқай ўйлаким жола.

Яъни ул навъ фатҳ қилсанг фош,
Чарх бўлғай бошингга гавҳарпош.

Тиғ селобидин бериб бас кин,
Кин ўти илтиҳобиға таскин.

Қўймайин олам аҳлида бийме,
Фатҳ этиб бир дам ичра иқлиме.

Рамз майдонидин ёниб шодон,
Қасри давлати қилсанг ободон,

Силкибон тийра гард майдонни,
Бода бирла ёрутсанг айвонни,

Масканинг бўлса маснади Жамшид¹¹,
Қадахинг бўлса соғари хуршид,

Давраи базминг ичра турғон эл,
Шоҳлар қуллуғунгга боғлаб бел,

Ишлари ерга кўз тикиб турмоқ,
Кимга ҳад демагунча ўлтурмоқ.

Чун бўлуб ҳукм ўлтуруб бори,
Ерлик ўз ерига ики сори.

Тутубон соқийи париваш май,
Гулда шабнам киби узорида хай.

Илгидин май чу боданўш олибон,
Май била ул гулоби ҳуш олибон.

Лек мажлис шукуҳидин не ҳад
Кўзни ердин олурға аҳли хирад.

Тушгач аҳли наво чолиб дерга
Зухрани кўктин индуруб ерга.

Икки ёндин муғанний икки хайл,
Жонға тандин чиқорға солиб майл.

Унга туркинавоз уруб достон,
Кўзғолиб ҳар навода Туркистон.

Тортқон турк нағмасида суруд,
Оқизиб халқ кўзларидин рўд.

Сўл сори форси суруду нағам,
Фитнаи Форс, бал Ироку Ажам¹².

Кавкаби жом акси ламъафиган,
Тоб аро уйлаким, Сухайли Яман¹³,

Тоб ила ул Сухайл ранги раҳиқ,
Чехра рангин ясаб нечукки ақиқ.

Нўш этарда бу роҳи райҳоний,
Юз гул очиб юзунг гулистони.

Базмни бу бнҳиштваш бўстон
Айлабон ҳар замон баҳористон.

Ҳам кулуб сен баҳори хандондек,
Ҳам тўкуб ашк абри найсондек.

Ҳар сурудеки истимоъ айлаб,
Бевафо даҳрға видоъ айлаб.

Бўлубон жисминг уйла руҳоний
Ким, кўруб даҳр базмини фоний.

Салтанатдин ҳавасни бас айлаб,
Фақр султонлиғин ҳавас айлаб.

Не ҳавас, маҳзи сўзу дард бўлуб,
Бенаволиғ йўлида гард бўлуб.

Онча ҳарён тўкуб ниёз ашкин,
Шамъдек сўз ила гудоз ашкин

Ким, қаёнким уруб юз ул селоб,
Айлабон мастлиғ уйини хароб.

Чун жаҳон бевафолиғиға боқиб,
Кулуб, аммо кўзунгдин ашки оқиб.

Кулубон, лек ёш тўкуб дурдек.
Гули хандон юзида мўлдурдек.

Андаким, тиғи хунфишон олибон,
Тиғ зарби била жаҳон олибон..

Бу нафас кимки, бир тарона чекиб,
Дард ила оҳи беҳудона чекиб.

Мунга борин ани нисор айлаб,
Балқи қилмай писанду ор айлаб.

Май ичиб беҳисобу маст ўлмай,
Нафс ҳукмиға зери даст ўлмай.

Май санга мужиби фано бўлубон,
Сарбасар нур ила сафо бўлубон.

Не ажаб бўлса, бода нуру сафо
Ким, эрур ҳар қадаҳда истиғно.

Бода моҳиятин табаҳ билмак,
Ичмаин дам-бадам гунаҳ билмак.

Барча мазҳабда фосиқи ранжур
Яхшироқдурким, зоҳиди мағрур.

Буйла май нўш этибки сурдум сўз,
Мастлиғ уйқусида юмсанг кўз,

Тунқатор онда бахти бедоринг,
Субҳға тегруким, худо ёринг.

Тортқоч субҳ муаззини ё ҳай,
Учубон кўздин уйқу, боштин май.

Оқизиб узр кўзларидин сув,
Айласанг ул сув бирла пок вузу.

Қиблагаҳ сорн рой келтурсанг,
Тенгри амрин бажой келтурсанг,

Чун неким, тенгри амри бўлди тамом,
Айласанг, адл тахти сори хиром.

Кўюбон бошингға Каёний¹⁴ тож,
Ҳукм қилсангки, сўз десун муҳтож.

Эшитиб ҳукм ҳар тараф мазлум,
Бори омингға айлаганда ҳужум,

Анда ширин калому хандон юз
Бирлаким, халкдин сўрарсен сўз.

Дафъ этиб халқ бошидин бедод,
Берибон додким, қилурсен шод.

Бирнинг айлаб қилурға чорасини,
Бошидин дафъ саршуморасини,

Бирисидин «алафбаҳо»¹⁵ кўтариб,
Сабъаи умри айшдин кўкариб.

Ҳар бирининг неким, бўлуб коми,
Бирдам ичра бўлуб саранжоми

Ким, ёнарлар ўкуш мурод била,
Уқдалиғ ишлари кушод била.

Анда Нуширвон¹⁶ керак боққай,
Бошини эрғатиб овуч қоққай.

Чун қилиб ёд ўз адолатидин,
Мутағаййир бўлуб хижолатидин,

Адлдин токи бўлғай овоза,
Ҳар кун ўлсун адолатинг тоза.

Шоҳлик хилъати қадинг била жуб,
Шоҳлар қадди хам аёғингга кўп.

Доду адлинг била жаҳон обод
Ким, бу бўлғай жаҳонда адл ила дод,

Мулкунга аршдин келиб бу нидо:
«Халладаллоҳу мулкаҳу абадо»¹⁷.

[X]

*Исмат баҳористонининг шукуфта боғи ва иффат шабистонининг гавҳари шабчароғи,
рўпўшилиз Қофининг асмои париси, маҳжублиг сипехрининг меҳри ховарийси, ахлоқи ҳамида ва
авсофи писандидасидин шаммаи изҳор қилмоқ*

Чунки наққоши сунъ этарга рақам,
Офаринишға чекти нуғи қалам.

Не учун келди гунбади мину,
Гунчадек неча парда тў-бартў.

Чун тамом ўлди бу рафеъ айвон,
Нега тортилди неча шодурвон.

Таҳ-батаҳ пардалар аро парда,
Бир-бир ичра тўқуз саропарда.

Пардалар бир-бирига айлангон,
Дури анжумдин инжу турлангон.

Малак ушбу рафеъ парда аро,
Эврулуб ул сифатки хожасаро.

Пардалар даврида муҳофиз ўлуб,
Тошқи ходим киби мулоҳиз ўлуб.

Эсмай ул теграга насими шамол,
Қилмай ул ён хиром пайки хаёл.

Ақл бу фикр аро эди мадхуш
Ким, нидо айлади хужаста суруш

Ким, эрур бу тўқуз ниқоби баланд
Ким, чекилмиш паранд узра паранд.

Бир ҳаримеки анда йўқ маҳрам,
Демайинким пари, малоник ҳам.

Анда маснаднишин фалак жоҳе,
Фалаки исмат авжида моҳе.

Ҳам Сулаймони аҳдға¹ ҳамдам,
Ҳамдаму ҳамнишину мунис ҳам.

Чун Сулаймонға ёр эрур не ажаб,
Анга Билқиси соний² ўлса лақаб.

Қайси Билқис, СораиУзмо,
Қайси Сора, Хадичаи Кубро³.

Пок зотики кўрмайин афлок,
Даҳр баҳрида ўйла гавҳари пок.

Суйи гавҳарининг абри найсондин,
Гавҳари онинг оби ҳайвондин.

Бу жихатдин ҳадисидур жонбахш,
Кафининг баҳри дурри Уммонбахш⁴.

Гирдболиштида қуёш кўзгу,
Кела олмай жамолиға ўтру.

Кўзгу йўқ, эв қизи дурур жовид,
Меҳр деб гоҳ отин, гаҳи хуршед.

Ул чу тутмай юзини пинҳоний,
Хизмати силкидин қовуб они.

Чун бу навъ они ўзидин айириб,
Титраб ул сорғорибу ерга кириб,

Барча ходимлари пари янглиғ,
Ёшурун кундуз ахтари янглиғ.

Пари уй қизлиғида хизматкўш,
Не учунким эрур пари рўпўш.

Исмати боғидин қочиб булбул,
Ёшунуб ғунча гунбади аро гул.

Тутмаса ўзни пардада пинҳон,
Қўрқутуб они сунбулу райҳон.

Ваҳмдин қилса ҳам назора ҳавас,
Кўзни ердин кўтармайин наргас.

Иффати забтидин жаҳон ичра,
Эл аёли кириб амон ичра.

Ой тун ақшом чу чиқти олам аро,
Дедиким, қилдилар юзини қаро.

Иффати забти андоқ айлар жид
Ким, де олмас кўҳни эл шоҳид.

Итларининг танобидин ҳар тор,
Узулуб чарх сори қилса гузор,

Чарх ани риштаи мадор этгай,
Малак ўз субҳасиға тор этгай.

Эй ҳариминг сипеҳри иззу жалол,
Анда йўқ ўтгали малакка мажол.

Ою кун йўқ агарчи монандинг,
Икки саъд ахтар икки фарзандинг⁵.

Фазл аро нодири жаҳон бириси.
Лутф бирла жаҳонға жон бириси.

Бириси тахти маъдалат шоҳи,
Бириси авжи салтанат моҳи.

Тонг эмас бўлсалар Масиҳоб дам
Ким, аларнинг аносидур Маръям.

То жаҳон бўлғай ул иков бўлсун,
Қўлларида жаҳон гарав бўлсун.

Сен дуресенки, шахға рўзисен,
Шоҳнинг дурри шаб фурўзисен.

Икки ёнингда оташин гавҳар.
Дур ики ёнида самин гавҳар,

Бахтға тожи торак ўлғайсиз,
Шаҳға ҳар кун муборак ўлғайсиз.

Чатри иқболингиз қилиб олий,
Шоҳи офоқ зилли иқболи.

Чун азалдин шаҳи жаҳон сизсиз,
Бўлмасун бир нафас жаҳон сизсиз.

[XI]

*Шоҳ Баҳром достонига шуруъ қилурдин бурун бир неча сўзга муртакиб бўлмоқ ва ул
достонда тағйир ва табдил воқеъ бўлгоннинг узрин қўлмоқ ва ҳар ганжга бир уй макон
бўлгондек ҳар достонни бир байтда ниҳон қилмоқ*

Сўз тилисмидин улки, очти ганж,
Бўлди мезон таъби гавҳарсанж.

Бу жавохирға тузди чун мезоя,
Буйла қилди жавохирин резон

Ким, тугатти чу сунъ меъмори,
Тарҳ этиб коинот бозори.

Ер тутуб эл бвшида савдолар,
Тушти бозор ичинда ғавғолар.

Ақл саррофи бу ғулу ичра,
Очти дўконни чорсу ичра.

Терди ҳарён қафасда гавҳари пок,
Бир тараф тўкти лаъли оташнок,

Чун жавохир ҳақойиқин билди,
Сирридин бу сифат хабар қилди

Ким: жаҳон баҳрн ичра ҳар луълу
Ки, эриб обутобидин мамлу.

Қиши фаҳм этса асл ила будин,
Англаар ул дурни қатраи сувдин¹.

Яна ёқуту лаъли тобанда,
Борча хородин ўлди зоянда.

Қайси жавҳарки, йўқ баҳоси анинг
Кон оно, тоғ эрур отоси анинг.

Неча хороға шиддат ўлса аён,
Андин ўлмас жавоҳириға зиён.

Одами ҳамки, келди жавҳари пок,
То билур кимки айласа идрок.

Ота дуну ўғул шариф ўлмоқ,
Бу латиф ўлмоқ, ул касиф ўлмоқ

Қим, Ҳалилуллоҳ Озар ўғлидур³,
Бутшикан кўрки, бутгар ўғлидур,

Бу сифат келди нисбат ичра тамом,
Тавр аро Яздажурд⁴ ила Баҳром⁵.

Ул келиб тийра рў садаф монанд,
Тонг йўқ, ўлмоқ садафға дур фарзанд.

Ҳар не ул бузди, бу борин тузди,
Бу борин тузди, ҳар не ул бузди⁶.

Кимни ўлтурди ул қилиб мажруҳ,
Бу қўюб марҳам, ўлди жисмиға руҳ.

Шоми дайжур зулмати кетти,
Тийра тундин куёш тулуъ этти.

Бу куёш ўйла бўлди нурафган
Ки, жаҳон мулкин айлади равшан.

Уйлаким меҳр теғу жом била,
Тутти олам юзини ком била.

Салтанат тахти узра топти нишаст,
Кимда кўрди бийиклик этти паст.

Гарчи саркашни зарби паст этти,
Пастларни фалак нишаст этти

Ким, қуюндек эди ғубор ангез,
Ани туфроққа паст айлади тез.

Аёғ остида чун гуҳар кўрди,
Тож авжиға они тегурди.

Мулк боғин баҳори адл била,
Сувориб жўйбори адл била.

Уйла сарсабз қилдию тоза
Ким, жаҳон бўлди жаннат овоза.

Ҳар не вайрон қилиб эди бедод,
Дод ила қилди барчасин обод.

Улча ул қилди комронлиғидин,
Шоҳлар ичра паҳлавонлиғидин.

Ҳеч тарих аро топилмас нақл,
Бўлса ҳам нақл, бовар этмас ақл.

Роқимиким бурун қалам чекти,
Номасиға анинг рақам чекти.

Қилди тарихини чу элга аён,
Ишларин этти шарҳ бирла баён.

Қилди татвил ила чу ул такмил,
Мен не такмилға берай татвил.

Бир деганни ики демак хуш эмас,
Сўз чу такрор топти дилкаш эмас,

Айтмоққа агарчи қолғум йўқ
Ки, ул айтғонча, айта олғум йўқ.

Лек ҳам ўтсам айламай мазкур,
Мени табъ аҳли тутмағай маъзур.

Бас бу авлодурурки аввали ҳол
Сўз жамолиға бергамен ижмол.

Ҳар не бир дostonға солди садо,
Мунда бир байт бирла топқой адо.

Мужмал онинг сўзин қилиб акмил,
Ўз ҳадисимға бергамен тафсил:

Шоҳ Баҳром анинг киби шаҳ эди
Ким, сипехр анга хоки даргаҳ эди.

Аввал ўлғоч Сухайлдек толеъ,
Бўлди мулки Яман уза ломеъ.

Чун Яман бўлди нури ичра ғарик,
Туфроғи мушку тоши бўлди ақиқ.

Шоҳ Нуъмон⁷ атобек ўлди анга,
Шафқат ичра атодек ўлди анга.

Бўлди Мунзир⁸ рафиқу дамсози,
Ҳамнишину надиму ҳамрози.

Араб ичра тутуб мақом аввал,
Каъбада мисли Аҳмади мурсал⁹.

Ҳам Ажамдин қилиб, Арабда мақом,
Ҳам Арабдин этиб, Ажамға хиром.

Ишратидин Яманға равнақ ўлуб,
Қасри айши анинг Хаварнак¹⁰ ўлуб.

Буйла қасрин ясар замон меъмор,
Чарх меъморидек келиб Синмор.

Иши ов овломоқта чекмак жом,
Тортибон жом, қилмоқ овға хиром.

Ов аро коми борча бодау руд,
Бодау руд аро нишоту суруд.

Гарчи жуз жом дам-бадам чекмай,
Адл қонунидин қадам чекмай.

Овдаким, шер қилди гўрға зўр¹¹,
Зўр ила шер уйина айлади гўр.

Икки шер олидин чу тож олди,
Отаси мулкидин хирож олди.

Шерлар олидин чу олди кулох,
Шервашларни айлади рўбох.

Аждар ўлтурди чунки тортиб ранж,
Топти ул ранж даст музди ганж¹².

Кишваридин кетарди чун торож,
Етти йиллик маоф тутти хирож

Ким, ети йил кетарса элдин ранж,
Не ажаб етса, тенгридин анга ганж.

Хайли гардун сифатлиғ айладилар,
Хасмиға якжихатлиғ айладилар.

Кишварин олди, ўлғоч ул пинҳон,
Неча юз минг чирик била хоқон.

Неча юз кимса бирла гоҳи ситез,
Бир шабехун чу айлади ангез.

Уйла хоқонни торумор этти
Ким, сипехр олидин фирор этти.

Асаре қолмади бу тўфондин,
Не сипоҳидину не хоқондин.

Бўлмади буйла фатҳ дамсози
Ғайри Баҳрому Хусрави Ғозий¹³.

Топти чун хасмидин бу навъ кушод,
Онча олам элига айлади дод

Ким, наво топти баски нозу наим,
Секиз учмоқ киби ети иқлим.

Достонларки, айтгим мужмал,
Манга йўқ ҳеч анда баҳсу жадал.

Де олурменки борча ростдурур,
Уйладурким кўнгулга хостдурур.

Нимаким ростдур, демиш ул иков,
Булжажаб ростгўй эмиш ул иков.

Нимаким, анда иштибоҳ ўлғай,
Солиб ўтсам, манга гуноҳ ўлғай.

Ложарам анда айлагум печиш,
Айблиғ бўлмасун дебон ҳеч иш.

Сўзда тарих ихтилофи бор,
Аҳли тарихнинг хилофи бор.

Буки, мен айлагумдурур мастур,
Бўлмади эркин ул замон манзур.

Бу таворихким, манга тушмиш,
Илгима улча муддао тушмиш.

Кош аларға¹⁴ ҳам ўлғай эрди насиб
Ким, фасона дегайлар эрди ғариб,

Чун бу дафтар эмиш манга рўзи,
Етти бўстони¹⁵ мажлис афрўзи.

Авли улким, наво кетургаймен,
Тенгри шукрин бажо кетургаймен.

Истабон тенгридин сўзумға кушод,
Достон тарҳин этгамен бунёд.

Чун бу маъни кўнгулга ком ўлди,
Сўзга бу ерда ихтитом ўлди.

Эй Навоий, не бўлса гуфторинг,
Айла бунёдким, худо ёринг.

[XII]

Достон оғози ва шоҳ Баҳромнинг сайдга парвози ва Монийи суратгардек ғариб қушни сайд қилғони, балки анга сайд булғони ва монийи фалаки нақибоздин ажаб сурат юз кўргузгандек, Дилоромнинг дилрабо суратин кўргузгани ва Баҳромнинг риътаи тоқатин ул суратдин узгани

Муъбадеким вараққа чекти рақам
Ким, не навъ ўттилар мулуки Ажам¹.

Шоҳ Баҳром ишин қилиб оғоз,
Қилди тарих сафҳасиға тироз.

Буйла ёздики: чун сипехри баланд,
Қилди жоҳин анинг фалак пайванд.

Салтанат сурди моҳ то моҳи,
Моҳ то моҳи-эл шаҳаншоҳи².

Руму Чин бўлдилар анга мажум,
Балки хоқони Чину қайсари Рум.

Шамъи давлат фалак ёрутти анга,
Рубъи маскун қарор тутти анга.

Саркаш эл қилди сарфигандалигин,
Етти иқлим шоҳи бандалигин,

Тожварларға бож этиб таъйин,
Шоҳларға хирож этиб таъйин.

Мулк аро қўйди бу сифат дастур
Ки: «агар ройи хинд, агар фағфур,

Ҳар неким қилдилар қабули хирож,
Кимса бормоққа бўлмайин муҳтож,

Ҳар йил они хизона қилғайлар,
Тахт сори равона қилғайлар».

Жонға миннат қўюб, бу ишда мулук,
Тутубон бу тарикни маслук.

Неки дастур эди, билурлар эди,
Ҳар йил они адо килурлар эди.

Яна ҳар тухфаи гаронмоя
Ким, бўлур шоҳларға пироя.

Қайси мулк ичра не бўлур ҳосил,
Бўлур эрди хизонаға восил.

Озу кўп ҳарне бўлса қиймат аро
Тутулур эрди молдин можаро.

Шаҳғаким, ишрати мудом эрди,
Соз бирла суруд ком эрди.

Кўп эди хизматида руд аҳли,
Базмида жонфизо суруд аҳли.

Ҳар тараф ҳамки, бўлса эрди бу хайл
Ҳозир этмакка айлар эрди майл.

Шавқида ихтиёри йўқ эрди,
Кўрмай они қарори йўқ эрди.

Сайдсиз бўлмас эрди ороми,
Анда руду суруд эди коми.

Уқи ҳар сайд сори топса кушод.
Захмидин сайд эмас эди озод.

Тўқубон сайд қони пай-дарпай,
Анга ҳамранг тортар эрди май.

Сайд айлаб ўтар замон ногоҳ,
Бўлса сарманзиле анга дилхоҳ

Тушубон, топиб анда кому фараҳ,
Айш этиб, тортар эрди неча қадах.

Лаҳни чангу рубоб эди ҳарён,
Сайд этидин кабоб эди бирён.

Бир кун ушбу сифат шикор айлаб,
Бир бийик пуштаға гузор айлаб.

Топибон жонфизо ҳавосин анинг,
Кўрубон дилкушо фазосин анинг.

Базм асбобин айлаб омода,
Тушуб анда ичар эди бода,

Ҳам муғанний чекиб фалакка хурўш
Ҳам етиб кўкка бонги нўшо-нўш.

Шаҳни май ул бисоти хуррам аро,
Солибон ҳардам ўзга олам аро,

Кўрубон олам ичра шоҳ ўзин,
Олам аҳлиға қиблагоҳ ўзин.

Ҳам димоғини бода айлаб хуш,
Ҳам қулоғида нағмаи дилкуш.

Чун тааммул қилиб бу жоҳу жалол,
Кўнглига ҳар дам ўткариб бу хаёл:

«Ким бу шукронағаки, қилди илоҳ,
Мени бу навъ олам аҳлиға шоҳ.

Элни шод айламак керакдурмену
Адлу дод айламак керакдурмен.

Комсиз комин айламак ҳосил,
Бенаволарни айламак хушдил»,

Ишни мундоғ шумора айлар эди,
Лек ҳар ён назора айлар эди.

Буйла ишлар тутар эди ўзига,
Дашт аро учради биров кўзига

Ким, борур эрди йўлға солиб хез,
Лаҳза-лаҳза хиромин айлаб тез.

Шаҳ хаёл эттиким эрур ноком,
Ёёқ этмак бу навъ йўлға хиром.

Кўнгли майл айлади бағоят анга,
Айламак истади риоят анга.

Бир мулозимға ҳукм қилдики:
«Бот Миниб отингға элт яна бир от.

Ул мусофирни отға миндургил,
Чоптуруб хизматимға еткургил!»

Қосид улён чу маркабин сурди,
Шаҳ буюрғондек они келтурди.

Шоҳ чун сўрди лутф этиб они,
Ўпти ер сойири биёбоний.

Кўптию сурди сўз фасоҳат ила,
Сўзида чошни малоҳат ила.

Бўлубон сўз демакка афсунсоз,
Қилди андоқ саноу мадҳ оғоз

Ким, эшитганлар офарин дедилар,
Пок лафзин дури самин дедилар.

Кўрмади шаҳ муносиб ул турмоқ,
Екинида буюрди ўлтурмоқ.

Қўюб олиға гуна-гуна таом,
Егач-ўқ туттилар тўла-тўла жом.

Чун мусофир бошиға чикти май,
Шаҳ сўрар эрди, нукта пай-дарпай.

Неки, шахдин бўлуб хитоби анинг,
Шаҳ писанди тушуб жавоби анинг.

Билди шахким: ҳарифи даштнавард,
Бор эмиш кордону оламгард.

Сўзда чун кўп ғаробатин кўрди,
Яна ондин ғариб сўз сўрди:

«К-эй жаҳон мулкига кадам урғон,
Пушти по бал жаҳонга ҳам урғон.

Уйла маълум ўлур каломингдин,
Яна сарсар киби хиромингдин

Ким, санга кўп улум эрур маълум,
Ҳам урубсен базе маконга кудум. .

Ҳам ўз аҳволинг эт аён бизга,
Ҳам ани айлагил баён бизга

Ким, чу урдунг мусофиратга кадам,
Шаҳр қатъ эттингу биёбон ҳам.

Шак эмаским базе ғариб умур²,
Санга бўлмиш сафар аро манзур.

Неки, андин ғариб кўрмайсен,
Турфа андоқ ажиб кўрмайсен.

Ўзунга бизни соҳиб асрор эт,
Ул ниҳон нуктадин хабардор эт.

Сенки, борсен замон элида ғариб,
Санга бўлғон жаҳон ичинда ажиб,

Икки бас турфа хол бўлғусидур,
Иш алардек маҳол бўлғусидур.

Иккисин⁴ деки, бархабар бўлали,
Икки нодирга баҳравар бўлали».

Ер ўпуб раҳрави жаҳонпаймо,
Деди: «К-эй комрони лутфнамо,

Гарчи бу сўз демакда ожизмен,
Демас эрдим бу сўзни ҳаргиз мен

Ким, ниҳони ривоятим бордур,
Бас ажойиб ҳикоятим бордур:

Менки, бу дашт раҳнавардимен,
Ўз ишимда замона фардимен.

Бўлмади кимса, ёру дамсозим,
Демадим ҳам кишига ўз розим.

Асрадим ҳам ўзумни пинҳони,
Ҳам бу розеки ойтқум они.

Ғаразим бу эдики пўя-уруб,
Даштлар қатъ айладим югуруб.

Шоҳ Баҳромким, жаҳон шаҳидур,
Чарх анинг ғубори дарғаҳидур.

Дарғаҳиға ўзумни еткурсам,
Туфроғиға кўзумни еткурсам.

Ҳам анга айтибон нишонимни,
Ҳам десам нуктаи ниҳонимни.

Анга етмай бу сўзни сўрдунг сен,
Бульжаб иш манга буюрдунг сен.

Демасам, сендин асру мамнунмен,
Десам, ўз мақсадимға мағбунмен.

Гарчи сен ҳам азимшон кишисен,
Олам аҳлида шаҳнишон кишисен.

Анга ўхшарки, бўлмасанг Баҳром,
Санга ҳам бас баланд келди мақом.

Шибҳисен, гар йўқ эҳтимоли анинг,
Мисоли сен, гарчи йўқ мисоли анинг.

Баски мардумлуғунг манга етти,
Мен киби турфа қушни сайд этти.

Лек мақсудум ўзга ҳол эрди,
Анинг олинда қийлу қол эрди.

Кўнглума қўйдунг икки ғам доғи,
Демасам ҳам ёмон, десам доғи».

Шаҳ бу сўздин очилди боғ киби,
Тил чекиб шуълаи чароғ киби.

Деди: «К-эй дашт аро шитобанда,
Билки жўянда, келди ёбанда⁵.

Бахт комингни айламиш ҳосил
Ким, топибсен мурод, сен ғофил

Ташна лаб бўлма, баҳр ёнинда,
Қилма шеван, тараб маконинда.

Нукта сурғилки, ҳосил ўлмиш ком
Ким топибсен, гар истадинг Баҳром».

Билди раҳравки, гарчи чекмиш ранж,
Рўзи ўлмиш анга не янглиғ ганж.

Саждаи шукр айлабон тоза,
Деб дуо бекиёсу андоза.

Ер ўпуб, ўлтуруб адаб бирла,
Қилди оғоз сўз тараб бирла

Ким, шаҳ икки ҳадис қилди савол,
Бир бу эрдик: «Айт ўзунгдин ҳол».

Мустамиъ бўлса арз этай они,
Мени дерлар жаҳон эли Моний⁶.

Кўп билик бирла хотирим маъмур,
Лек тасвир ила бўлуб машҳур»,

Шаҳ худ эркондурур анга толиб,
Шавқи васлиға асру кўп роғиб.

Кўнглини уйла шодмон топти,
Дегасен ўлмиш эрди жон топти.

Кучуб этти кўп илтифот анга,
Янги боштин бериб ҳаёт анга.

Лутфу эҳсон ила кўп этти қарам,
Сўрди лекин икинчи сўзни⁷ ҳам.

Берди рови фасонаға тақсим,
Деди: «Сайр айладим ети иқлим.

Ҳар не офоқ аро ғариб эрди,
Они кўрмак манга насиб эрди.

Онча эрмас эди булар бори
Ким, чу қилдим гузар Хито сори.

Тожире етти моли ҳаддин кўп,
Моли кўп тожире ададдин кўп.

Дур ила лаъли баҳру кон чоғлиқ,
Қадри юз хожаи жаҳон чоғлиқ.

Нақди юз минг тумандин ортуғроқ,
Жинс анга худ дегандин ортуғроқ.

Ҳар сифат тухфаси ниҳоятсиз,
Бебаҳо лаълу дурри ғоятсиз.

Лек бир дур бўлуб анга рўзи,
Қайси дур, моҳи мажлисафрўзи.

Маҳваши луъбати хитойизод,
Кўруб андин Хитоу Чин бедод.

Хуснича одами нишон бермай,
Киши кўрмай аники, жон бермай.

Кўрган ўлмакка қилмаса оҳанг,
Вой ул. дамки, олса илгига чанг.

Чанги чун жонфизо садо чекса,
Ўзи ул савт ила наво чекса.

Кўрса ёхуд эшитса ким они.
Қолмағай бир, гар ўлса минг жони.

Мен киби кимса чекса юз минг тил,
Бўлмағай васфи шарҳи юз минг йил.

Хожа зебин анинг изофа ясаб,
Сандалу уддин маҳофа ясаб.

Пўши дебойи чин, вале неча ранг
Ким, анга атласи фалак ҳамранг.

Лаълу дурдин мукалал ул дебо,
Ичида моҳ пайкари зебо.

Уду сандал била ясаб анга чанг,
Зухраваш чолмоғ айлабон оҳанг.

Хожа байъин тилаб паривашнинг,
Зухра бир, муштарий вале юз минг.

Бўлуб аҳли ғино жавоҳирсанж,
Ҳаддин ортуғ тўкуб жавоҳиру ганж.

Ганжу гавҳар анга баҳо бўлмай,
Муштарий⁸ ҳожати раво бўлмай.

Васлиға элнинг эҳтиёжи бўлуб,
Анга қиймат Хито хирожи бўлуб.

Майл қилди бурун Хито хони,
Байъ қилмоқ бериб баҳо они.

Бўлмай аркони давлати хушнуд,
Дедиларким «Бу ишда йўктур суд

Ким, чу сен бу хирож анга бердинг,
Бўлғонингни анга баҳо бердинг.

Ўзунг ўлдунг сипоҳ маҳжури,
Шаҳ худ истар хирож дастури.

Еғи ўлсанг анга сипоҳинг йўқ,
Бўлса ҳам, разму дастгоҳинг йўқ.

Нафс комиға изтироб этма,
Ўзнию мулкни хароб этма».

Шаҳ бу сўзни эшитгач ўлди хамуш,
Халқ бемоя хожа сайрфуруш.

Менки, бор эрди хизматинг комим,
Ёр ўлуб баҳти неку фаржомим.

Қуллуғунг сори чун мурур ўлди,
Тухфаи топмоғим зарур ўлди.

Ранг ҳайвон сувиға зам қилдим,
Ул пари суратин рақам қилдим.

Гар беайниҳ ул ўлмаса бори,
Шак эмаским эрур намудори».

Деб чиқорди ҳарир чини соз
Ким, юзинда рақам эди бу тироз.

Кўзи бирла аритти гардин анинг,
Кўпти филҳол очиб, навардин анинг.

Кўйди шаҳ хизматида фарзона,
Шаҳ пари кўргач ўлди девона.

Маҳв ўлуб кимса бирла демади сўз,
Андин окшомғача кўтармади кўз.

Тинмайин айлар эрди наззора,
Шоҳни қилди ишқ бечора.

Жониға сурати бало тушти,
Булжажаб сурате⁹ анга тушти.

Кўрди Моний чу ҳолида тағйир,
Деди: Шоҳо ишингға қил тадбир

Ким, фалак ҳодисотидин ногоҳ,
Бўлмағай амре ўлғуча огоҳ.

Гар иликдин ўшул пари кетгай,
Анга улдам илож ким этгай?»

Деди шаҳ: «К-эй бу ғамда дармоним,
Роҳати жону офати жоним!

Мени бу сурат айлади шайдо,
Ақл шайдоға, бўлмағай пайдо.

Ҳам сен-ўқ меҳнатимга парво қил,
Дардманд айладинг, мудово қил!

Айтким, найламак керакдур бот
Ким висолиға етгамен ҳайҳот!»

Деди Моний: Йиборайин кишилар,
Чобук андешу хурдабин кишилар.

Анга ҳар кимнинг эҳтиёжидур,
Байъи онинг Хито хирожидур.

Гар санга ул пари висоли керак,
Назаринг олида жамоли керак.

Қиймати чун топибдурур таъйин,
Бера олурсен ўтунга таскин.

Ёки бир йил Хито молидин ўт,
Ё Хито луъбати хаёлиднн ўт».

Деди шах: «Гар будур кўнгул ҳоли,
Не Хито моликим, жаҳон моли.

Бергамен қиймат ўлса жононға,
Миннатин доғи кўйғамен жонға»,—

Дебон амр айладики, юзча киши,
Донишу поклик аларнинг иши.

Неча хожасарой бирла каниз,
Тутқали сарв сиймбарни азиз

Бот Хито кишвариға борсунлар,
Ойни ул уқдадин чиқорсунлар.

Нома ҳоқонға доғи топти вуқуъ
Анга бўлди баҳо ҳусули ружуъ.

Билиб ул хайл азм ишин лозим.
Бўлдилар айтқон тараф озим.

Қолди Баҳромун нотавон жони:
Илгида сурат, олида Моний,

[XIII]

Дилоромнинг дилоро ҳусни камолинда сўз сурмак ва они Баҳроми бедилға еткурмак ва васл шамъин шират шабистонида равшан қилмоқлари ва ҳажр хазонидин қутулуб, висол баҳорида гунчадек кўнгулларининг гул-гул очилмоғлари

Чун ул эл урдилар Хито сори гом,
Уйлаким ҳукм этиб эди Баҳром.

Манзил ўлғоч аларга ул кишвар,
Азм этиб ул гуруҳи донишвар,

Кўрубон хонни бердилар нома,
Туздилар ул сўз узра ҳангома.

Хон илик кўзга қўйди миннат ила,
Юз мубоҳот этиб бу хизмат ила.

Йибориб хожани талаб қилди,
Сўзда изҳори юз тараб қилди.

Айлади байъ завку ҳолатидин,
Сарв гулрухни шаҳ ваколлатидин.

Жонни ёрмоққа сотти хожаи хас
Ким, бу савдони тожир этгаю, бас.

Чун баҳоси хирожи мулк эрди,
Ҳам қабул этти, ҳам борин берди.

Айлаб ул элга доғи кўп иньом,
Сарвға равза сори берди хиром.

Енди ул хайл ҳам қилиб таъжил,
Қатъ ўлур эрди дашт мил-бамил.

Шаҳки, хижрондин оҳ тортар эди,
Нолаи умрқоҳ тортар эди.

Заъф этиб эрди жисмини қилча,
Ҳар кун эрди кўзига бир йилча.

Туну кун афғони зор чекмак ила,
Меҳнати интизар чекмак ила.

Кўнгилдин сабр чун канора қилиб,
Ена сурат сори назора қилиб,

Курубон чун ҳабиб суратини,
Рафъ этиб ҳажрининг кудуратини,

Қучмоғиға очар эди оғуш,
Гоҳ беҳушу гоҳ кўнглида хуш.

Уйда бир соат ўлтура олмай,
Қаср ё боғ аро тура олмай.

Қаср уза базм ошқора этиб,
Ўлтуруб, йўл сари назора этиб.

Кўрунуб гард ё қаро кўзига,
Бир нафас келмай эл аро ўзига.

Заъфдин титрамак танин йиқибон,
Зилзила эски масканин йиқибон.

Ўзига чун келиб тани зори,
Кимсалар озим айлаб ул сори.

Чунки топмай нишона жонондин,
Яна ўтлуғ фиғон чекиб жондин.

Тура олмай нишотхонасиға,
Бўлубон рокиб ов баҳонасиға.

Лекин айлаб, Хито йўли сари азм,
Хабаре ёрдин топай деб жазм.

Кўзига ҳар, сифат кўрунса киши,
Хабарин сўрмоқ ўлуб онинг иши.

Дилбари мулкидин фасона сўруб,
Неча топса жавоб ёна сўруб.

Моний ошуфта шоҳ ҳолатидин,
Мутаҳаййир бўлуб малолатидин.

Ҳар замон ўзга нукта соз айлаб,
Яна бир нақшни тироз айлаб.

Бериб афсоналар адосида тул,
Шоҳ кўнглин қилай дебон машғул.

Ёрдин ўзга ҳар не деб Моний,
Эшитиб, лек англамай они.

Кимки, ишқ ичра мубтало бўлғай,
Ҳар не жуз васл, анга бало бўлғай.

Ҳажр ўти неча қўйса жониға доғ,
Сабр қилмоқ эрур ул ўт уза ёғ.

Ҳажр қилмас нечаки зор айлар,
Улча ошиққа интизор айлар.

Ҳосилан неча вақт чун Баҳром,
Ишқ дардидин ўлди беором.

Етти ногаҳ раванда қосид анга
Ҳосил айлаб бори мақосид анга.

Шаҳға еткурди муждаи мақсуд
Ки, мадад қилди толии масъуд.

Ул куёшдинким эрди шах маҳжур,
Солғуси тийра шоми ҳажриға нур.

Шоҳ жисмиға изтироб ўлди,
Кўнглининг ҳоли худ хароб ўлди:

Ошиқи хастаға малол чоғи,
Ҳажр муҳликдурур, висол чоғи.

Қилди, алқисса, сарв сиймин тан,
Шоҳнинг шоми ҳажрини равшан.

Еттилар ул гуруҳким бори,
Азм этиб эрдилар Хито сори.

Келибон бахтдин кушод била,
Кўрдилар шоҳни мурод била.

Қилдилар арз хон мақолотин,
Ҳар нечук тухфа бирла савғотин.

Они ҳамким, хирож қилди қабул,
То суманбар баҳосн топти вусул.

Они ҳамким, париваши гулчеҳр,
Бай-ъиға муштари анинг юз меҳр.

Келди бўлмай сафардин озурда,
Гули иссиқ ҳавода пажмурда.

Шоҳ аларға кўп айлаб эҳсонлар,
Онча юзким гумон этиб онлар.

Ҳукм қилдики: «Сарв раънони,
Олам аҳлиға шўру яғмони

Ҳарами хос аро тушурсунлар,
Ҳужраи хос аро киюрсунлар».

Уйлаким шоҳ ҳукми қилди зухур,
Равза ичра мақом тутти хур.

Хур чун равзани мақом этти.
Хисрав онинг сари хиром этти.

Қасри зарринға зоҳир этти шитоб,
Жисми бетоб, лек кўнглида тоб.

Ишқдин масту бодадин сархуш,
Кирди ул уйгаким, бути маҳваш.

Топти жаннатда қасри пурзийнат,
Қаср ичинда вале яна жаннат.

Қайси жаннатки, хури руҳоний,
Демагил, хур, меҳри нуроний.

Фаркидин то кадам фусуну фиреб,
Бошидин то аёғи зийнату зеб.

Юзи ёнида гисуйи мушкин,
Келтуруб корвон нофаи Чин.

Йўкки, ул корвони мушк сиришт,
Манзил айлаб фазойи боғи биҳишт.

Зулф йўк, лайлким¹, очиб ики дом,
Лек ҳар доми лайлдин бир лом.

Доми остида лолау насрин,
Тушуб анда ики ғазолаи Чин.

Кўзи жайран, қароси мушки Хўтан²,
Томизиб холи мушкин ул жайран.

Нуктаи холи ранги шоми висол,
Юзининг субҳи нуктаси ул хол.

Юзи гулзору ики лаб анда,
Икки гулбарги булғажаб анда.

Ҳар бири тўла шираи жондин,
Эзилиб шира оби ҳайвондин.

Кимки, они шакарфишон топибон,
Нечаким, ўлган эрса, жон топибон.

Лаблари ичра оғзи ўйла нухуфт,
Ким дегайсен, бу лаъл топмади суфт³.

Турфарок буки, сўзга чун очилиб,
Нукта ўрнига борча дур сочилиб.

Лаълким кўрди дурфишон мундоқ,
Гулда жон шираси ниҳон мундоқ.

Лаълни қўйки, жон бўлуб лаб анга,
Жонға нун даври тавқи ғабғаб анга.

Жон ёзар чоғда котиби тақдир,
Нуни сиғмай, қуйи килиб таҳрир.

Зақани даври нун бўлуб не ажаб,
Нуқта кўргузса ул чаҳи ғабғаб⁴.

Тишлари лаъл ичинда риштаи дур,
Ёки ҳайвон суйи аро мўлдур.

Қошлари дайр тоқидек пайваст,
Тоқлар ичра икки кофири маст.

Тоқни қўйки, анбарин меҳроб,
Устида холи анбарина зубоб⁵.

Ҳар қулоғида дурри рахшанда,
Икки кавкаб киби дурахшанда.

Меҳр атрофида макон айлаб,
Фитна қилмоқ учун қирон айлаб.

Дема қад, нозанин ниҳоли биҳишт,
Рух сармоясидин анга сиришт.

Жилва қилмоқтаким, равон кўрунуб,
Рухдин гўйиё нишон кўрунуб.

Беликим, риштаи хаёл келиб,
Топмоқ ул риштани маҳол, келиб,

Торким, йўқ келиб назир ичра,
Яшуруб ҳуллау ҳарир ичра.

Келиб улким, ҳарир гулнори,
Ҳулла онинг юзида зангори.

Бу гулу сабзаким, келиб зебо,
Тўни лекин бинафшагун дебо.

Ани тарсиё этиб жавохир ила,
Жавҳари руҳға мазохир ила.

Тўни ранги хираддин олиб хуш
Рух жавҳарлариға халқа бағўш.

Хур! йўқ, йўқ, не хур, балки пари,
Не пари, балки офати башари.

Лаби сўз дерда элдин олиб жон,
Лабларин чун кўруб уёлиб жон.

Ҳам лабидин ҳаёт нўши оқиб,
Ҳам кўзидин ажал хаданги ёғиб.

Мунчаву мунча юз жамол била,
Яна юз ғанжу юз далол била.

Шаҳни чун кўрди: кўпти сарв сихи,
Шаҳиға банда, банда анга шаҳи.

Ўпти ер юз туман ниёз била,
Ҳар ниёзи сиришта ноз била.

Шаҳ чу кўрди нигори зебони,
Ондин ўз кўнгли ношикебони.

Сурати қилди, кўнглини беҳол,
Онча юзким, варақдағи тимсол —

Улки, коғазда сурати бежон,
Не кўюб эрди жисм анга, не жон.

Асл суратға боқа олғайму,
Боқса доғи ўзида қолғайму?

Ҳосилан, шоҳ топти чун комин,
Демагил комким, Дилороминб.

Ҳилват эрди нечукки матлуби,
Ёна маҳкуми амри маҳбуби.

Не де ўзга, не қилди пинхони
Ки, топар улки, фикр этар они.

Найлайнким, не бўлди улдам ҳол,
Етмади анда чун насиму шамол.

Ер маҳваш ҳариф ошику шаҳ
Қилганин билмаган эрур аблах.

Элга сўз дер маҳал бу ер-ўқдур,
Манга лек ул салоҳият йўқдур.

[XIV]

*Мохи Зухражабиннинг нағмаси шахни зор қилғони ва кўнгли қуши анинг чанги ришталарига
гирифтор бўлғони ва чангдек кўнглин анинг ғайридин холи қилиб, жон ришталаридин фигон
тортқони ва анинг захмаси илгидин, балки илги захмасидин жони ришталарининг фигони дам-
бадам ортқони*

Чун шаҳи комёбу ком раво,
Топти ул навъ васл бирла наво.

Анга иш ўзга жому руд эрди,
Бодаи ноб нла суруд эрди.

Гоҳ жаннатмисол гулшан аро,
Қасри жаннат намуна маскан аро

Соз этар эрди базми шоҳона,
Равза ул ҳурдин парихона

Сарви гулрух жамолиға шайдо,
Дам-бадам ҳушу ақли нопаддо.

Сарв қад олса эрди майдин ком,
Настаранни чу айлабон гулфом

Чанг олиб торини тузор эрди.
Лек жон риштасин узор эрди.

Демагил чанг, солики хам қад,
Чанг қадлар била бўлуб ҳамқад.

Бўлубон ул сулукдин мухбир,
Бош қуйилиқда бўлмоғи зокир.

Ердин олмай қадам, юругали йўл,
Лек ўлуб сойири мақомот ул.

Чун ибодатға қоматин хам этиб,
Ики-уч ерда белни маҳкам этиб.

Дема солик, дегил хароботий,
Савтидин дайр эли мубоҳоти.

Кўргузуб дайр сори йўл элга,
Неча зуннор боғлабон белга.

Ҳар қачон ун чекиб, тарона тузуб,
Базм аро нағмаи муғона тузуб.

Ҳар қаён ул муғона нағма бориб,
Элни, йўқ, динки, ақлдин чиқориб.

Йўқки, қакнусдурур¹ намудори,
Косасидин ажуба минқори.

Сукба минқори ичра сар-тосар
Ки, бўлуб анда торларға гузар.

Тор ила нағма беадад бўлубон,
Тор йўқ, нағмаларға мад бўлубон.

Чунки ҳар сукбадин чиқиб бир лаҳн,
Бўлубон пурсадо етинчи сахн.

Чунки қакнуслик айлабон изҳор,
Ўт солиб олам ичра қакнусвор.

Сукбадин лаҳни зорлар билиниб,
Секрибон ўтки, торлар билиниб.

Буйла қакнусқа бу сифат товус,
Ҳамнаволиғ аро бўлуб маънус.

Гарчи товусдек жамоли анинг,
Булбул алҳон ила мақоли анинг.

Булбулосо чекиб уч минг дастон,
Бўлубон қакнус анга ҳамдастон.

Ул наволардин ўртаниб олам,
Хоссаким, булбул ўлса, гулрух ҳам.

Шоҳ Баҳром уйла зори анинг
Ки, йўқ онсиз дами қарори анинг.

Кўзин олмай лиқосидин бир дам,
Қулоғин ҳам навосидин бир дам.

Кўз юзида, қулоқ навосинда,
Жон ғамида, кўнгул хавосинда.

Бўлубон жонсиз, ўлмайин онсиз,
Онсиз ўлғон замон, бўлуб жонсиз.

Туну кун лаҳни бирла бода ютуб,
Юзидин базми айшини ёрутуб.

Кўрмаса они қолмайин жони,
Кирибон жонн кўргач-ўқ они.

Май ичардин ғараз навоси анинг,
Жнлваи ҳусн жонфизоси анинг

Гоҳ бўстони дилкушо ичра,
Қасру айвони жонфизо ичра

Шаҳ тузуб базм ул пари бирла,
Чарх хуршеди ховари бирла.

Ул наво чекса, бу фиғон тортиб,
Ул чу рухсор очиб, бу жон тортиб.

Гоҳ саҳронаварду дашт хиром,
Ичибон сайднинг нишотиға жом.

Онда ҳам ҳажрин иттифоқ этмай,
Ойни ўздин даме йироқ этмай.

Аслида ул ғазолаи мушкин,
Чин фазосида эрди ҳужланишин.

Ҳам Хўтан² даштида мақом этган,
Ҳам гулу сабзада хиром этган.

Дашт узра ғазоли мушкин бў,
Лолау сабза узра қилгон хў.

Чун анга бу сифат шамойил эди,
Дашт сайриға асру мойил эди.

Шаҳға худ дашт сори иш чопмоқ,
Сайд қилмоқ била фараҳ топмоқ.

Иккиси табъиға мулойим сайр,
Бу жиҳатдин аларға доим сайр.

Сайр аро шаҳға сайд эди ойин,
Ҳамраҳи мохрўйи маҳднишин.

Нечаким, шоҳ сайд этар эрди,
Шаҳни ул моҳ сайд этар эрди.

Қайси бир сайдким, шаҳ этса ҳалок,
Нағмае тортиб ул бути чолок —

Шўру ғавғо жаҳонға солур эди,
Бал шаҳи комронға солур эди.

Шавқ ўти ичра шоҳи озода,
Маҳвашидин тилар эди бода

Ки, ўтин бу сув бирла паст этгай,
Шуъла ул сув била нишаст этгай.

Май бўлур эрди худ шарарангез,
Шавқининг шуъласин қилур эди тез.

Нағмадин ўти дам топар эрди,
Бодадин ёғ ҳам топар эрди.

Чунки бу ўт забона тортар эди,
Нолаи бехудона тортар эди.

Манзиле топибон тутуб ором,
Дилбари васлидин топар эди ком.

Не учун ҳосил ўлмағай коми
Кимки, ҳамроҳидур Дилороми.

Нечаки, комёб ўлуб афзун,
Кўнглига изтироб ўлуб афзун.

Васл аро кўнгли изтироб айлаб,
Фурқати худ ани хароб айлаб.

Буйла машъуф анга шаҳи олий,
Васлу ҳажрида бу эди ҳоли.

Ўт солиб жониға висоли онинг,
Ҳажри ёди не эҳтимоли онинг.

Ёри ул эрдию аниси ҳам ул,
Ҳамраҳи ул эрдию жалиси ҳам ул.

Уйла хўй этти ой жамоли била,
Бўлди машъуф анинг висоли била.

Ки, даме онсизин ҳалок эрди,
Ёқа ўрниға кўкси чок эрди.

Иш анга еттиким, бу янглиғ шох,
Мулк ишидин эмас эди огоҳ,

Бокмойин мулк ила сипоҳ сори,
Қилмойин майл додхоҳ сори.

Ўтти уч-тўрт йил бу ҳолат ила,
Ҳолатидин улус малолат ила.

Эл бу ишдин шикоят айлар эди,
Ҳар киши бир ҳикоят айлар эди.

Ишқ ила кимки, ошно бўлди,
Офият мулкидин жало бўлди.

Ишқ хайли чу турктоз этгай,
Фарқ шоҳу гадода оз этгай.

Сарсари ишқ чун етар бебок.
Тенгдур учмоғда тоғ ила хошок.

Ишқ сели йиқорда кошона,
Тенгдур обод бирла вайрона,

Мўр этар топса аждаҳо янглиғ,
Шоҳни зор этар гадо янглиғ.

Ҳосил ул навъ шоҳи оламгир,
Ишқ хайлиға уйла бўлди асир

Ким, чиқиб дудлар ниҳодидин,
Чиқти мулку сипоҳ ёдидин.

Иши ул ой била хиром этмак,
Ҳар замон ўзга ер мақом этмак.

Сайд этиб айламак ани дилхуш,
Токи ул чекса нағмаи дилкаш.

Сабаб ўлғай тарабға омода,
Ичгай ул ҳусну ун била бода.

Бодаким, олса ихтиёр элдин,
Не ажаб чиқса, ҳар не бор элдин.

Ишқ ҳам манға айласа имдод,
Тонг эмас борса, бору йўқ барбод.

[XV]

*Баҳромнинг ишқ тўфони тугёнидин беҳирад ва май ўти ҳарорати галаёнидин беҳуд бўлғони
ва ўз газоли шер афганига газол отқонида таҳсин қилмагондин оҳугирлик бошлагони ва домга
беркиган кийикдек, ани ўз камандига беркитиб, кийиклар куномида ташлагони*

ШаҳҶаким, бўлмиш эрди ошику маст,
Бульжаб ики иш бериб эди даст.

Шаҳ чу ул лаҳв ила бўлуб машъуф,
Ишидан топмас эрди ҳеч вукуф.

Мулк иши забту рабтсиз бўлди,
Садтанат амри забтсиз бўлди.

Қилмади шаҳ чу додхоҳни ёд,
Эл илик сунди қилғали бедод.

Мулк чун шоҳ адлидин қолди,
Қилди ҳарким неким қила олди.

Ҷам қаламзан¹ тушуб ҳавола аро,
Бўлубон халқ рўзгори қаро.

Ҷам қароқчи узотти ҳар сори қўл,
Банд бўлди алар қўлидин йўл.

Чекти ғавго баланд бодапараст.
Бўлди муъзин била имом уни паст.

Сўфи ибриқиға халал бўлди,
Бода тунгги била бадал бўлди.

Қуртдек бўри бирла тўлди ёбон,
Дема қўй, балки туъма бўлди шубон².

Бир неча маҳрами тилаб хилват,
Қилдилар арз шаҳға бу ҳолат

Қи, халойиқда қийлу қол недур,
Мулк бирла улусқа ҳол недур?

Шаҳ чу билди, тааммул этти баче,
Ишга чора тахайюл этти баче.

Лек ошиқ ишига не чора,
Ишқ этар ул элни бечора.

Не ул ойсиз анга қарор эрди,
Не илигинда ихтиёр эрди.

Билдиким, мулк иши хароб ўлмиш,
Мулк эли ҳоли изтироб ўлмиш.

Ишқдин гарчи хаста ҳол эрди,
Лек кўнглида бу хаёл эрди

Ки, не навъ ишга айлағай тадбир
Ки, бу тавриға айлағай тағйир.

Мулкдин йўқ гузир анга ҳосил,
Ёрдин худ гузир эрур мушкил.

Лек кўнгли чу беҳузур эрди,
Анда ҳар лаҳза бу хутур эрди

Ки: «Агар бўлса шоҳлиғ боқий,
Топилур буйла моҳваш соқий.

Буки, васлини топмишам пайваст,
Шаҳлиғ ўлмаса, бермас эрди даст.

Мулк эли³ бўлмаса, не ул бордур,
Не тириклик уйига йўл бордур.

Лек то бўлғусидур ул мавжуд,
Не анинг ғайридур эрур нобуд.

Иккисини ким деса қилойин жамъ,
Шуша муздин дегай ёсоймен шамъ⁴.

Кўнгли чун мулк ила хизона тилаб,
Ишқ тарк этгали баҳона тилаб.

Ишқ ила шоҳлиғ мувофиқ эмас,
Ишқ лофида шоҳ содиқ эмас.

Ишқ учун бедили керак фони,
Ўртаган шавқ шуъласи они.

Кун аро навбати фано урғон,
Икки оламға пушти по урғон.

Жон бериб ёри муддаоси учун,
Балки юз жон анинг ризоси учун.

Вақф этиб дилбарига жон мулкин,
Садқа айлаб ики жаҳон мулкин.

Шоҳким, мулк очарни қилса насақ,
Юз туман қон тўқар бари ноҳақ.

Ошиқ ўлғонки кечмагай жондин,
Ишқ беҳад йирокдурур ондин.

Шоҳ, алқисса, бу тахайюл ила,
Айш айлар эди тааммул ила.

Иши доим шикор бирла эди,
Чопмоғи ўз қарори бирла эди,

Ичибон ёр илгидин майи ноб,
Салтанат фикридин вале хуноб.

Бир кун ов ичра шоҳ эди сархуш,
Ёнида эрди ул бути маҳваш.

Кўрди раъно ғазоли чобукхез,
Суръати кўк ғазоли янглиғ тез.

Шаҳ ўқ отмоққа уйла қодир эди,
Сайд урмоққа уйла моҳир эди

Ким, не навъ ўлса, элга рағбату тавъ,
Ултурур эрдн сайдни ул навъ.

Қой тукин сайднинг нишона қилиб,
Ўқи ул ерни ошёна қилиб.

Деди гулруҳқа: «К-эй пари талъат,
Бу ғазолики кўргузур суръат.

Не ерига десанг хаданг урайин,
Ул сифатким буюрсанг, ўлтуруайин».

Шўхнинг табъида чу диққат эди,
Рамз ила нуктаи дақиқ деди

Ки: «Бурун сол ики қўлиға шикол,
Уйлаким, турғай ўз ерида ғазол.

Сўнгра отмоққа яхши кўзла ани,
Ҳам йироктин туруб бўғузла ани»⁵.

Шаҳ чу билди санам таманносин,
Топти филҳол анинг муаммосин.

Демади нозанин ҳадисини йўқ,
Чекти ул садоқдин иничка ўқ.

Сайд сори чекиб, даранг била,
Тикти икки қўлин хаданг била

Ким, ул ўқ. ўтмади яросидин,
Тери бирла сўнгах аросидин.

Чунки бўлди ғазол қўллари банд,
Ёйиға кайбур айлади пайванд.

Урди ул навъ бўғзиға они
Ки, кесилдию оқти ҳам қони.

Не хаёлики, айлаб эрди мох,
Борисини бажо кетурди шох.

Қилди бир ишки, кимса бермас ёд,
Кимса йўқким, сипехри кўхна ниҳод.

Шаҳ чу кўргузди ишда бу ойин,
Тамаъ этти нигоридин таҳсин.

Анга чун хусндин бор эрди ғино,
Келди хусн иқтизоси истиғно:

Шаҳ дуосиға чекмади тилини,
Ўпмади шоҳи комрон илини.

Дедн: «Ҳар ким бир ишни варзиш этар,
Иш камолини кўр, не ерга етар!»⁶.

Демади шоҳники: «эттинг хўб»,
Ишни идмонга айлади мансуб.

Шўх бу нукта айлагач тақрир,
Шаҳ мизожиға топти йўл тағйир.

Қошининг ёси узра солди гириҳ
Ким, пари чехрадин эшитмади зиҳ.

Шўх кўрдикки, шаҳ итоб этти,
Деди, ислоҳ этай, хароб этти.

Дедиким: «Шаҳға не итобдурур
Ким, бу сўзким дедим, савобдурур.

Менки, бир нағмасоз қилсам чанг,
Рух чиқмоқ сари қилур оҳанг.

Йўқ эди бу мулоямат бирла,
Мунга етти мудовамат бирла.

Шоҳким, бир кийикка урди хаданг,
Десам идмонни ишга келди батанг»,

Шаҳки исмои бу мақол этти,
Ғазаби ўти иштиол этти.

Икки қаттиқ ҳадис⁷ эшитти ажаб,
Ихтиёрин иликдин олди ғазаб.

Шоҳким қаҳри ўлса муставли,
Ул диёр ичра бўлмамоқ авли.

Салтанат ғайрати чу зўр этти,
Лутфу эҳсон кўзини кўр этти.

Истади қатл айламак они,
Кесмак озод сарви раънони.

Деди баъзи: «Бу навъ дилкаш эмас,
Зуафо қатли тиф ила хуш эмас»

Дедиким, неча хориж андеша,
Қатл аларға хунар неким пеша,

Маҳддин ойни чиқордилар,
Бир биёбонға элта бордилар.

Ҳар гиёҳи анинг нечукким ўқ,
Даврида неча кунчилик сув йўқ.

Жонивар умрини қилурға табоҳ,
Бутмай анда бағайри захр гиёҳ.

Икки гисусидин каманд айлаб,
Ташладилар ғулула банд айлаб⁸.

Гисусиким, улуска эрди каманд,
Оқибат бўлди ўз ҳалокига банд.

Ёнибон сурдилар ватан сори,
Келдилар шоҳи жавр фан сори.

Шаҳки бу даҳшат айлади улдам,
Беҳуд эрди маю ғазабдин ҳам.

Ул кун оқшомға тегру ичти май,
Ғазаби ортар эрдн пай-дарпай.

Шомким, бодадин хароб ўлди,
Масти май, балки масти хоб ўлди.

Субҳ роҳ истаб этти майли сабух,
Ёнидин ғойиб эрди роҳати рух.

Сўрдиким: «Моҳваш қаён кетмиш?»
Беҳабарким, не шоҳ кор этмиш?

Дедилар қилганин неча маҳрам,
Тийра бўлди анга ёруғ олам.

Қуйи солиб бошини фикр этти,
Қилгани борча кўнглига етти.

Билдиким, қаҳр сарсари эсмиш,
Ўз кўли бирла ўз бошин кесмиш.

Деди: «Ушбу замон ўзум борайин,
Ул биёбонни бир-бир охтарайин.

Қайда бўлса топай нигоримни,
Қилайин садқа жони зоримни.

Тирик ўлса, бўлай фидоси анинг,
Берибон жон топай ризоси анинг.

Ўлган ўлса, ўзумға тиғ урайин,
Диятиға ўзумни ўлтуруайин».

Қўймади тожу тахт номуси,
Айламакка ўлук замин бўси.

Топмас эрди хирад далолати ҳам,
Мониъ эрди улус хижолати ҳам.

Чун мумаййиз хирад қилур эрди,
Хирад ул ишни рад қилур эрди.

Хотири топмайин хирадқа русух,
Ишқ айлар эди ани мансух.

Жони икки бало аросинда,
Мўр икки аждаҳо аросинда.

Не ўлук эрди, не тирик сони,
Бўлмас эрди тирик демак они.

[XVI]

Баҳромнинг газаб мастлигидин ҳушёр ва гафлат уйқусидин бедор бўлуб, ул ошуфта тушлардин паршон, балки уйгоқлиқда қилгонларидин пушмон бўлгони ва мушкбў газолин истай биёбонга ўзи кетиб, ани топмай, ўзидин кетгони

Қилди Баҳром чун бу янглиғ иш,
Йиғлағу йўқки, кулгу янглиғ иш.

Ўзида икки кунгача йўқ эди,
Кўнглида шуъла, жонида ўқ эди.

Келди ҳолиға чун учунчи кун,
Кўрди умри ёруғ кунин қора тун.

Ишқ хайлу сипоҳи айлаб зўр,
Кўнгли мулкига солди ғорати Ғўр¹

Тамаъ ўз мулкин айлади обод,
Кўнгли мулкин ҳам айлади барбод.

Баҳр аро тожир истар эрди суд,
Ғарқ ўлуб бўлди моя ҳам нобуд.

Боғбон мева кўп қилиб эди ком,
Жола шохин доғи ушотти тамом.

Тушти онинг ичига андоқ барқ
Ким, вужудин ўт ичра айлади ғарқ.

Тожиға лаъл шавқи ўлтурди,
Чарх бошиға хора ёғдурди.

Мулки ҳифзиға чекти тиғи ҳалок,
Кўксин ул тиғ бирла айлади чок.

Истади сурма айлабон таъжил,
Сурмаи чарх чекти кўзига мил.

Чуики наззора қилди ўз ишига,
Кўрди ҳолики бўлмасун кишига,

Зор жисмида юз шикан тушти,
Хаста кўнглига минг тикан тушти

Жони тандин тўюб, тани жондин,
Кўнгли ранжур мундину ондин.

Зол чархи киби тани бузулуб,
Риштаи жони торидек узулуб.

Чарх ажзосидек фиғон қилибон,
Сўнгоги бир-биридин айрилибон.

Хажрдин жон чу оғзиға етти,
Қўпти беихтиёру азм этти.

Ул навоҳиға тегру қилди шитоб
Қи, суманбарға қилмиш эрди итоб

Ким, бор эрса ҳаёти имкони,
Бўлғай ул рухға фидо жони.

Улукин топса мотамин тутқай,
Ун чекиб навҳаи ғамин тутқай.

Кўтариб зор сарви чолокин,
Солибон маҳд аро тани покин,

Навҳадин кўнглин айласа холи,
Ўзин ўлтургай устига ҳоли.

Ёри хилватгаҳиға хос ўлғай,
Фурқатидин ўлуб халос ўлғай.

Ҳар неча кезди дашту саҳрони,
Топмади зод сарви раънони.

Сарвға жилвагаҳ гулистондур,
Хосса сарвики, нор пистондур.

Не тилар сарв дашту водий аро,
Сарв ўлур бўстон саводи аро.

Ани топмоқдин ўлди чун маъюс,
Юзга урди тапонча, ўйлаки кўс.

Чекти навъи ғирев ила фарёд
Ким, чу Ширинни топмағай Фарҳод,

Тушти ерга маризи бедилдек,
Толпиниб сайди ним бисмилдек.

Онча қон ёшини равон қилди
Ки, фалакнинг ичини қон қилди.

Деди: «Ўз жонима не қилдим, вой!
Бўлури буйла иш не билдим, вой!

Ким ўзи кўксин ўзи чок этгай,
Ўзи жонин ўзи ҳалок этгай!?

Улча мен қилдим, айлагайму киши.
Бу иш эрмас эди кишининг иши!

Кимса бўғзиға тиф сургайму,
Умр шамъин пулаб ўчургайму?

Жон учун жисми нотавонға эваз
Айласам, жисм ўлурму жонға эваз?

Қилмасам ҳам танимни юз пора,
Уладурмен, не навъ этай чора!?

Узни ўлтурмасам ўлармен ло!
Кимга тушти жаҳонда буйла бало!?

Манга не қилдинг, эй сипеҳр, охир,
Йўқ эмиш сенда зарра меҳр, охир!

Меҳрсизлик ишим аро қилдинг,
Рўзгорим юзин қаро қилдинг

Меҳрдин сенда бўлса эрди нишон,
Кўзум ўлмас эди ситорафишон

Сенда чун меҳр йўқ эди мавжуд,
Меҳр чехримни айладинг нобуд.

Ашким анжум масаллик оқтурдунг,
Давлатим меҳрини уёқтурдунг.

Меҳри иқболим ўлди ерга ниҳон,
Жоним олғилки, ер қуйи бу жаҳон.

Найлайн бу жаҳонни жонсиз мен?
Бал жаҳон бирла жонни онсиз мен?

Жонни олғилки, тўймишам, биллоҳ!
Кўнгул ўлмакка қўймишам, биллоҳ!

Жонни найлай жаҳонда жононсиз!?
Жоним онсиз танедурур жонсиз!

Танки жонсиздурур нетай они?
Ер қуйи танки, бўлмағай жони!»²

Дашт аро буйла эрди ошўби,
Жони ғам хайлининг лагадкўби

Тахт ила мулк ёдидин кетти,
Ваҳшдек дашт аро мақом этти.

Йўқ эди шаҳру мулкдин огоҳ,
Бодия ичра этти манзилгоҳ.

Ул биёбон ичинда афғонда,
Балки бир шаҳр эли биёбонда.

Кўргач элким, анга тааб тушти,
Тушти иш, лек бас ажаб тушти.

Қўйдилар борча водию маскан,
Шоҳдек дашт аларға бўлди ватан.

Юз ёшурғоч қуёш дилороми,
Сочти ашкин сипеҳр баҳромим³.

Тийраликдин фалак топиб озор,
Ҳажр шоми нечукки, ошиқи зор.

Шоҳ Баҳромға тун айлади зўр,
Кўзига олам ўлди ўйлаки — гўр.

Қаро қойғу била қолиб ғам аро,
Кўрди ўзни ғариб олам аро.

Дема олам,. фироқ зулумоти,
Шоми хижрон келиб, анинг оти.

Бари олам юзин тутуб зулумот,
Лек мумкин йўқ анда оби ҳаёт.

Минг Хизр⁴ анда гар макон айлаб,
Борисиға ҳалоки жон айлаб.

Бўлубон чарх жавфи қийр андуд,
Элга айлаб нафас йўлин масдуд.

Дам йўли чун тутулди қийр ила пок,
Не ажаб анда Хизр бўлса ҳалок,

Балки зулмат эмас эди ул тун,
Ҳажр ўтидин тутуб жаҳонни тутун.

Фуркат ўти чу жон аро бўлғай,
Дуди бирла жаҳон қаро бўлғай.

Ҳажр ўтига чу истасанг хийма,
Зор танлардин ўзга йўқ нима.

Утки, ошиқ тани эрур ўтуни,
Тонг йўқ ар ошиқ ўлтурур тутуни.

Не ажаб ўтки, танни куйдурган,
Дуди боғлаб, нафасни ўлтургай.

Ҳажр аро ул чу мубтало бўлди,
Буйла тун жониға бало бўлди.

Гарчи тун бўлди халқ аро парда,
Тиктилар оқ ую саропарда.

Сурдилар теградин улусни йироқ,
Хосият буйла берди шоми фироқ.

Мутаҳаййир бўлуб улус бори,
Ҳар бири гўша тутти бир сори.

Борча махсуслар кўзи тўла ёш,
Сойир эл фикр ила солиб қуйи бош.

Ул деди: «Дев анинг йўлин урмиш»,
Бу дебонким: «Паридин ўлди бу иш».

Ҳар бири айтибон бир афсона,
Бўлуб ул ўрта ерда девона.

Оқибат зоҳир этти бу қайғу.
Қайғулуғлар кўзи аро уйку.

Қолди Баҳром печу тоб ичра,
Фуркат ўтидин изтироб ичра.

[XVIII]

Ҳажр шоми тулининг имтидоди ва саводининг бедоди ва ул шомда Баҳром жонига андуҳ хайлининг шабихунлари етмак ва ул шабихун аҳлининг жон ва кўнглин асир этмак ва ул асирона навҳа била ўзидин кетмак ва аркони давлати бало даштидан ани даво шахри сори элтгонлари

Шоҳ Баҳром қилди чун ул шом,
Гўрлар жилвагоҳи ичра мақом¹.

Гўрдек тийра эрди дайри кухун²,
Чарх ул тийраликда бесару бун.

Шаҳға ҳажр ўти ул сифат тутошиб
Ким, анинг дуди етти кўктин ошиб.

Чархдек тийра, доғи саргашта,
Қон ёшиға шафақдин оғушта.

Зоҳир айлаб сиришки сайли ҳалок,
Кўзидин элтиб уйқу хайлин пок.

Жонидин ҳажр ўти забона уруб,
Неча ашки ўчурса ёна уруб.

Ишқ ўтиким, кўнгулдин олди фароғ,
Ашк ул ўтқадур — сув ўрниға ёғ.

Анга ул ўт ҳам эрди хайли бало,
Ҳам кўзи ёғи эрди сайли бало.

Кўнгли мулкига ғам ҳужум этти,
Балки торожи марзу бум этти.

Нечаким ошти беқарорлиғи,
Етмади ҳеч кимса ёрлиғи.

Ёр ҳажри чу тийра қилса мизож,
Ҳеч ёр айламас ул ишга илож.

Кирди бир хилват уйга пинҳони
Ким, малул эрди халқдин жони:

Ичкаридин эшикни боғлади тез,
Ёндию зоҳир этти рустохез.

Онча чекти фиғону вовайло
Ким, жаҳон ичра тушти шайни бало.

Уруб аввал яқосин айлади чок,
Танға урди тапончаи бебок.

Бори узвиға зулм кўргузди,
Қайси узвинки тишлади узди.

Онча ерларга урди бошини руст
Ким, сари мў йўк эрди анда дуруст.

Бошини баски, айлади пора,
Ҳар туки сою бўлди бир ёра.

Дард хоки танини гард этти,
Гардни кўйки, кўҳи дард этти.

Танидин баски, узди паргола,
Дард боғида очти юз лола.

Тун ёримиға тегру бу эди иш,
Узар эрди уруб тани уза тиш.

Ул қадар чекти нолау фарёд,
Узига онча айлади бедод

Ким, тани сустойиб, қўли толди,
Ҳажр жисмиға сустлуғ солди.

Толпинурдин чу бўлди ороми,
Солди жониға ўт Дилороми.

Дард ила навҳа айлади оғоз,
Ёр ёди била бўлуб ҳамроз.

Бошиға солиб ул қаро гису,
Ҳар туки сою бир қаро қайғу.

Ул хаёл ичра печу тоб урубон.
Чарх жисмиға юз таноб урубон.

Қошининг шавқидин қади хам ўлуб,
Заъф ичинда ҳилолдин кам ўлуб.

Танин айлаб ҳилодек хаста,
Анинг нкки ҳилоли пайваста.

Кўзининг жайранин назарда кўруб,
Кўнгли даштида юз кулон югуруб.

Ул кийикдин чу қолмайин жони,
Чарх Бахроми Гўр дейиб они.

Кирпики йўқким, ул сифат хинду,
Сончибон бағри ичра юз мўнду.

Хар бири чунки юз яро айлаб,
Дуди охи юзин қаро айлаб.

Орази ёдидин чу тортиб вой,
Ўртаниб кўкда ҳам куёш, ҳам ой.

Оқизиб кўздин онча гулгун ёш
Ким, шафақ ичра қолиб ою куёш.

Холи бўлгон учун назардин гум,
Қолмайин кўзлари аро мардум.

Ул чибин чун кўзини айлаб кўр,
Кўнглининг захми ичра солиб шўр.

Лаблари шавқидин чиқиб жони,
Лаъл этиб даштни кўзи қони.

Лаъл йўқким, ақиқу маржон ҳам,
Кўнгул ондин топиб зарар, жон ҳам.

Оғзидин зарра айламай маълум,
Кўзга андоқки нуқтаи мавҳум.

Ҳеч йўқ ерда юз таваҳҳум этиб,
Адам ичра вужудини гум этиб.

Тиши нақшики келди риштаи дур,
Кўзидин дурдек оқизиб мўлдур.

Умри бошиға ёғдуруб бу тагарг,
Мўлдур ўрниға борча жолаи марг.

Айлабон чун тараннуми ёдин,
Чекиб андоқ фиғону фарёдин

Ки, унин ҳарким истимоъ қилиб,
Оллоҳ-оллоҳ ўлуб яна тирилиб.

Соғиниб чун чоҳи занахдонин.
Чекибон борча риштаи жонин

Ким, эрур кўнгли изтироб била.
Тортқой они бу таноб била.

Қади фикрида чунки пўя уруб,
Оҳ ўтидин ниҳоли умри куруб.

Унутуб сарви бўстонни доғи,
Сарв йўқ, руҳ ила равонни доғи.

Бели торини чун хаёл қилиб,
Жисмини ул хаёл нол қилиб.

Бадани нолдек бўлуб бежон,
Кўзига нол афъийи печон.

Солибон сим жисми кўнглига тоб,
Сиймгун ашкини қилиб сиймоб.

Сиймдек ашк кўзи фош айлаб,
Бори оламға сиймпош айлаб.

Чангининг ҳайъатин соғинган дам,
Эгри қаддин фиғони айлаб хам.

Дилкаш истаб бу эгри афғони,
Тор ўлуб анда риштаи жони.

Ҳар замон кўнгли бир ҳаво қилибон,
Чангдек ўзга бир наво қилибон.

Лек ўз холиға наво топмай,
Дард топиб, вале даво топмай.

Заъфи ортиб ҳаду гумондин хам,
Дарди ишқи фузунроқ ондин хам.

Кўзи қон тўкмак ичра қонмай ҳеч,
Узи ҳолин ўзи инонмай ҳеч.

Дебки: «Ёраб, не ҳолат эркин бу!
Не туганмас малолат эркин бу!

Менмудурменки, чунки қилдим зўр,
Аждаҳо савлатимдин ўлди мўр.

Эмди ишқ аждаҳоси зўр этти,
Аждаҳокуш танимни мўр этти.

Менмудурменки, зоҳир этгач кин,
Ожизим бўлди икки шери арин!³

Дард ила ҳажр қилғоч арислонлик,
Муш ўлубмен, вале ярим жонлик.

Менмудурменки, разм чун туздум,
Чин сипоҳини ёлғузун буздум.

Ишқ чун рамзу кин шиор этти,
Хайли сабримни торумор этти.

Менда бор эрди ақл ҳам, дин ҳам,
Ғамда тоқат, балода тамкин ҳам.

Не бало ишқ бошима солди
Ким, саросар бу хайл кўзғолди

Оҳ ўтидин тутунниму айтай!
Йўкса, бу тийра тунниму айтай!

Ким кўрубтур кеча бу янглиғ узун,
Ғам кунидин қаролиғ ичра фузун?

Ҳам қаро, ҳам узуну ҳам дилбанд,
Маҳвашим сочидин келиб монанд.

Мунда мен, анда нотавон кўнглум,
Мунда мен зору анда қон кўнглум.

Мен дағи гарчи қонда бўлғай эдим,
Кош кўнглумдек онда бўлғай эдим!

Мени бу кеча музтар айлабдур,
Зор кўнглумни абтар айлабдур.

Гўрдек тун эрур қаронғу манга,
Бўлса не эрди сўнғи уйку манга.

Чарх қатлимға тиғи кин олди,
Гўр ичига тириклай-ўқ солди.

Кош, тиғин бошимға сурса эди,
Бошни тандин уруб тушурса эди.

Қавму хайлики бандам эрдинглар,
Не десам сарфигандам эрдинглар.

Борчаға ниъматим ҳақи бордур,
Бу суфат юз ҳақим тақи бордур.

Хизматим ичра лоф урар эдингиз,
Лофи рамзу масоф урар эдингиз!

Қиличингиз ушолдиму охир!
Илгингиз тошқа қолдиму охир!

Мени юз минг бало аро кўрманг,
Ҳар замон ўлмагим раво кўрманг.

Тиғ ила кўкрагимни чок айланг,
Бир-иқи зарб ила ҳалок айланг.

Қутқоринг жони нотавонимни,
Биҳил эттим бориға қонимни.

Демайинким, биҳилдурур коним,
Музд бергаймен ўлса юз жоним.

Ёрлиқ қайда кетти, ёронлар!?
Йўқ мусулмонлиқ, эй мусулмонлар!

Ултуруб ғаврима етинг охир!
Минг ўлумдин халос этинг охир!»

Иши то субҳ навҳа қилмоқ эди,
Қону тупроқ аро йиқилмоқ эди.

Тонг қуши чун сахар кўтарди хуруш,
Заъф қилдию кетти андин ҳуш.

Элтти ўзидан уйла заъф они
Ки, гумон этки, йўқтурур жони.

Чарх чун қилди буйла иш ангез,
Тушти ҳарён эл ичра рустохез.

Шоҳларким, анга мулозим эди,
Қуллуғи борчасиға лозим эди.

Яна беклар неким, кичику улук,
Бори боши яланг, сақоли юлук.

Қилдилар беқарорлиқ беҳад,
Ҳар бири сўгворлиқ беҳад.

Кўрдиларким, жазаъда йўқтур суд.
Мундин иш чораси эмас мавжуд.

Оқибат мажмаи тузаттилар,
Сўзни ҳар нуктада узоттилар.

Рой охир бу ишга тутти қарор
Ким, даво бирла паст ўлур бу шарор.

Ул даво дашт аро муносиб эмас,
Хукамо бу ҳавони хўб демас.

Бўлдилар чун бу навъ нуктасаро,
Солдилар шохни маҳофа аро.

Даштдин шаҳр сори сурдилар,
Шаҳни гулшан аро тушурдилар.

Шомға тегру йўқ эди ҳуши,
Кўнглида ўти, жисмида жўши.

Тахт чун бўлди шохдин холи,
Фитнадин холи ўлмас эл холи.

[XVIII]

*Баҳромнинг ўз париваши ҳажридин девона бўлгони ва хукамо анинг ошуфта димоги танкиясига иштигол кўргузуб, мумтад замонлар муолажа асбобин тузуб, кўп заҳматлар билан анинг оз нима ўзига келгони ва савдоси дафъига тамошо учун етти иқлим салотинининг етти қаср бино қилгонлари**

Шоҳ чун тахти узра топти мақом
Хираду ҳуши йўқ эди то шом.

Жисмин айлаб эди ўлукдек сахт,
Тахта¹ янглиғ бўлуб эди анга тахт.

Кимки, тахт узра айлади маъман,
Тахтадур оқибат анга маскан.

Чунким ул кунга шом бўлди қарин,
Ейди тун хайли пардав мушкин.

Мушк иси солди шоҳ мағзиға ҳуш,
Кўзин очтию бир дам эрди хамуш.

Яна чун келди ёдиға ёри,
Етти гардунға нолау зори.

Яна бунёд қилди шўру шағаб,
Ошуруб кўктин оҳ ила ёраб.

Чарх тоқи аро фиғон солди.
Хайли анжумға кўзғолон солди,

Чекти гардунға нолаи жонкоҳ,
Тикти анжум кўзига новаки оҳ.

Бурноғи тунча юз хароблиғи,
Меҳнат ўти уза кабоблиғи.

Оҳи елиға чарх соврулубон,
Узи ҳижрон ўтиға коврулубон.

Тонгғача бу эди анга аҳвол,
Тонг ели қилди жисмини беҳол.

Яна то шом ҳуши зойил эди,
Жисми ҳар дам ўларга мойил эди.

Неча кун чун бу навъ эрди хароб,
Қўймади изтироб — жисмида тоб.

Ишқ муҳлик, фироқ эди золим,
Жисм ила ақли қолмади солим.

Сихҳат онинг мизожидин кетти,
Тори жисми узулгали етти.

Солди савдо димоғи ичра халал,
Ақлу ҳуши жунунға бўлди бадал.

Бир замон ўзда, ўн замон беҳуд²,
Не саломат мизожида, не хирад.

Қолмади чун тан ичра тоби анинг,
Борди ошубу изтироби анинг.

Зўри афғон қилурға етмас эди,
Унини балки эл эшитмас здй.

Гаҳ-гаҳи чекса эрди нолаи зор,
Жисми зори топар эди озор.

Сўзи ичра йўқ эрди ҳуш асари,
Йўқ эди ўз дегонидин хабари.

Хайлида кимда-ким бор эрди билик,
Борча йиғлаб, ювдилар ондин илик.

Қилибон ул балоға чора тамаъ,
Айлаб аркони давлати мажмаъ.

Хукамо борча илм аро моҳир,
Улча тахтида эрдилар хозир.

Тўрт юз эрди борчасиға адад,
Ҳар бири ожизи ҳакими хирад.

Борини ҳозир эттилар бир-бир,
Сўзни бу навъ қилдилар тақрир

Ким: «Шаҳи комрон неча йил эрур
Ким, борингизға улча ком берур.

Барча мамнунни миннатидурсиз,
Тарбият ёби ниъматидурсиз.

Бу навозишлару иноятлар,
Борчангизға ўқуш риоятлар.

Онинг учун эдики ногоҳи,
Чархдин етса дард жонкоҳи,

Дафъи ранжи мизож қилғайсиз,
Маразиға илож қилғайсиз.

Эмди ул кун етибдурур билингиз,
Не қила олур эрсангиз қилингиз!

Мунча элгаки шоҳ этар шафқат,
Бордурур ҳар бирига бир хизмат.

Қилса эрди адуси туғёнлар,
Биз фидо айлағай эдук жонлар.

Разму кин ошкор қилғай эдук,
Жонимнзни нисор қилғай эдук,

Ўзни ул ишда то эрур мақдур,
Шаммаи тутмағай эдук маъзур.

Лек мундоғ маразки воқеъдур,
Сизга онинг иложи рожеъдур».

Ҳикмат аҳлиға бўлди чун бу хитоб.
Дедилар фикр бирла бунла жавоб

Ким: «Бу сўзларки дедингиз, чиндур,
Борчасиға маҳалли таҳсиндур.

Лек ишқ ичра заъф топса киши
Дафъи онинг эмас ҳақим иши.

Ишқ ўти кимни айласа маҳрур,
Айламас дафъ хирфа, бал кофур.

Ҳар кўнгул ичра солса ишқ ўти тоб,
Керак ул баҳри васлдин сероб,

Бўлса табъ ичра хилтдин иллат,
Моддий бўлса ҳар нечук захмат,

Бизга ишдур анга илож этмак.
Тиб ила сихҳати мизож этмак.

Лек бу заъф ишқдиндур, бас —
Ишқ ўтдур, бизнинг муолажа хас,

Неча бу навъ бўлса саъй этали,
Чоранинг тору пудиға етали.

Улча имкони бор этиб тадбир,
Қилмоли жидду жаҳд аро тақсир.

Бори мақсуд эрур, буқим маъбуд,
Бергай онинг мизожиға беҳбуд.

Хирадиға етиб саломат ҳам,
Табъиға киргай истиқомат ҳам».

Ҳукамо чун қилиб бу навъ қабул,
Бўлдилар шаҳ иложиға машғул.

Чора топмокқа жозим эрдилар,
Кеча-кундуз мулозим эрдилар.

Юз кишига ибодат ўлди ружуъ,
Тун- ила кун ниёз бирла хушуъ.

Сихҳати зотиға дуо қилмоқ,
Садқаю назрлар адо қилмоқ.

Юз киши қилдилар яна оҳанг
Айламакка фусун ила найранг

Солибон дафъи жин қилурға навид,
Уқубон руқя, ёзибон таъвид.

Юз киши сафҳаға назар айлаб,
Тажриба сори ҳам гузар айлаб.

Ҳам таважжух, ҳам ижтиҳод қилиб,
Айлаб онинг иложин, улча билиб.

Яна юз уд сўзу лахлаха соз,
Аклу шурб ичра улча бўлса ниёз.

Не илож ичраким керак асбоб,
Айлаб онинг таҳиясиға шитоб.

Бў сифат тўрт юз хужаста замир,
Рубъи маскунда йўқ бирига назир.

Икки йил тарки хўрду хоб айлаб
Иш саранжомиға шитоб айлаб.

Қилдилар ончаким шаҳи бедил,
Жузви сиҳҳат айлади ҳосил.

Қилдилар кўп иложи ичра фусун
Ким, анга камрак ўлди заъфу жунун.

Жисмиға ҳам ғизодин ўлди мадад,
Ҳам димоғиға кирди нури хирад.

Топти чун бу қадар шифо ранжур,
Хукамо буйла қилдилар мазкур

Ким: «Керак қилмоқ уйла иш пайдо
Ким, ул иш бўлса дофийи савдо:

Бири ул жумладин, иморат эрур
Ки, тамошоси кўп натижа берур.

Тарҳ қилса муҳандиси моҳир,
Ҳар замон ўзга шакл этар зоҳир.

Ҳар киши ғолиб ўлса савдоси,
Дафъи савдо қилур тамошоси.

Айлаб аркани давлат ишга шитоб,
Бўлди омода не керак асбоб.

Етти иқлим хону хоқони
Англабон шаҳда заъфи жисмоний.

Чун бор эрдилар анга тобиъ хайл,
Борча айлаб мулозамат сори майл.

Қўймиш эрдилар остониға юз,
Айлабон қуллуғин кеча-кундуз.

Ангаким саъб бўлса келмак иши,
Эвазига йибормиш эрди киши.

Ини янглиғ ва ё ўғул янглиғ,
Шаҳға хизмат қилурға қул янглиғ.

Буйла етти шаҳи рафиъ макон, _
Қуллуғин айлаб ончаким имкон,

Бори жондин тилаб давосин анинг,
Истабон туну кун шифосин анинг

Ҳар бири истар эрди бир хизмат
Ким, агар шаҳға қўйса юз сихҳат

Ишида элга гуфтугўй ўлғай,
Анга ул ишдин обрўй ўлғай.

Чун иморат ҳадиси топти тул,
Ер ўпуб етти шоҳ қилди қабул

Ки, килиб ҳар бири бино бир қаср,
Ҳар бири зеб ичинда зийнати аср.

Туну кун эҳтимом қилғайлар,
Саъй бирла тамом қилғайлар.

Ҳар кун ул ишки қилса банноси,
Шаҳ келиб айлағай тамошоси.

Шаҳға арз айлабон топиб рухсат
Ҳар бири жониға қўюб миннат.

Шоҳнинг тахтидин ети шаҳроҳ,
Олам аҳлиға гоҳу бегаҳ роҳ.

Бор эдиким улус юрур эрди,
Элга йўллар уза мурур эрди.

Шоҳлар азм этиб, ул ишга бори,
Йўл узаким борур диёри сори.

Солдилар етти қасри чарх ниҳод,
Бўлди иш қилмоқ ул сифат бунёд

Ким, садо тушти чарх тоқи аро,
Эл нафири фалак равоки аро.

Чарх еткурди ою кундин хишт,
Ясалур деб ер узра етти биҳишт.

Ҳар замон ўзга шакл этиб пайдо,
Шаҳ тамошосиға бўлуб шайдо.

[XIX]

*Етти фалакдек етти қасрнинг тугангони ва Монийи мусаввир ҳар қасрни ўзга бир ранг била
нақибандлик қилгони, доғи етти иқлим салотинининг қизларин, ул етти қасрда Баҳром била
ақд қилгонлари ва ҳафтанинг ҳар куни Баҳром бир қасрда суҳбат тутқони*

Чун муҳандислар эҳтимом этти,
Ҳар бир ўз қасрини тамом этти.

Лек топқунча қасрлар итмом,
Топти ҳар лаҳза нафълар Баҳром.

Ҳар замон бир ажабга наззора,
Бўлди савдосиға базе чора.

Гарчи ҳар қаср эди фалак пайванд,
Рифъату вусъати фалак монанд.

Бир фалак кадр чун эди Моний
Саъй бирла тугаттилар они.

Хастанинг боқи эрди савдоси,
Хаста кўнглида ишқ васвоси

Ким, тамом ўлди ул ети паргор,
Шоҳ қолди назорадин бекор.

Ҳукамо бўлдилар чу ком раво:
Дедиларким: «Бу иштур эмди даво

Ким, неча нақшбанди рангомез,
Бўлғой ул қасрларда санъат рез,

Кўргузуб санъат ичра юз найранг,
Айлагайлар бу қасрларни ранг.

Қилса не ранг ични наққоши,
Тоши ҳам бўлғай ул сифат қоши»

Борча Монийни қилдилар ҳозир,
Дедилар: «К-эй фунун аро мохир.

Чун сен эрдинг бурун ул иш сабаби
Ким, бўлуб эрди шоҳнинг тараби.

Сихҳатиға яна сабаб бўлғил.
Табъиға боиси тараб бўлғил.

Қасрлар зийнатиға оҳанг эт,
Бу ети қасрни ети ранг эт.

Нақшини улча сен билурсен, қил,
Неки кўнглунг тилар қилурсен, қил,

Санга, не навъ қил, демак сўз эмас,
Ҳар киши сўз билур, бу сўзни демас»

Ажз кўргач бу навъ чора сигол,
Кўзига қўйди бармоғин филҳол.

Деди: «Сиз истагонни келтурунгуз,
Не масолиҳ керакса еткурунгуз!».

Ул деганни булар қабул этти,
Ул иши бошиға кўпуб кетти.

Мулк аро ҳар не бор эди наққош,
Барчаға иш буюрмоқ айлади фош:

Қалам аҳлин қилиб ети саркор,
Ё дегил нақшбанд, ё заркор

Ўзи иш тарху расмин тузатиб,
Ҳар замони бир иш бошиға етиб.

Сайр этар эрди субҳдин то шом,
Бир иморатға ҳар замон Баҳром.

Ҳар нафас кўргач ўзга бир тимсол,
Анга машъуф ўлуб, ул ишда хаёл.

Кўнгли ҳар ён чу кўп бўлуб мойил,
Майл савдосин айлабон зойил:

Нақшлар жонибин хаёли тутуб,
Ўз хаёлоти нақшини унутуб¹

Ҳам бу янглиғ чу ўтти оз фурсат,
Қасрлар топти зеб йла зийнат.

Ҳар бирин ўзга навъ эттиранг.
Бўлди ул ети қаср етти ранг.

Шаҳ мизожида ишқ ўтиға гудоз
Гарчи қолиб эди, ва лекин оз.

Ҳукамо кўп қилиб яна тадбир,
Кўп уруб рою айлабон таъбир,

Дедилар: «Эмди қувватиға сабаб,
Заъфи рафъию сиҳҳатиға сабаб —

Бу дурурким, чу бутти буйла қусур,
Бўлғай ул етти қаср аро ети хур.

Шоҳлар ичра хурваш фарзанд,
Кимда бор эрса лойиқи пайванд.

Мутааддид анга никоҳ керак,
Қасрлар ичра руду роҳ керак»².

Чун тафаҳхусға бўлдилар машғул,
Ҳосилан борча ком топти хусул:

Бор эди етти шаҳда етти пари,
Парда кенида ақл пардалари.

Ҳар бири ақлу жонға офат ўлуб,
Ақлу жон йўқ, жаҳонға офат ўлуб.

Поклик пардасида меҳри сипеҳр,
Пардада уйлаким, сипеҳрда меҳр.

Ҳусн буржида равшан ахтарлар,
Лутф дуржида пок гавҳарлар.

Ахтар, аммо булут ичинда нухуфт,
Гавҳар, аммо анга етишмай суфт.

Ҳар бири васфида баён қосир,
Не баён, килки нуктаронқосир.

Хусн аро моҳу меҳрға фойик,
Шоҳ ақдиға ҳар бири лойик.

Етти иқлим ҳукмронлариға,
Етти сўз ўтмаган гумонлариға —

Парда ичра ҳадиси пинҳони,
Уйлаким фаҳм қилдилар они.

Борча ер ўптиларки: «Бизга неҳад,
Айламак ё қабул, ёхуд рад.

Неки шаҳ ройи олам оройи,
Муттафиқ анга борчамиз ройи.

Зарраларни куёшқа еткурадур,
Қатраларни тенгиздин ошурадур».

Чун бу сўз ўтти, топтилар дастур,
Шоҳлар расми бирла қилмоқ сур.

Сур дастури топти чун тарвиж,
Шоҳ ила топти моҳлар тазвиж³.

Ҳар бири бир тараф хиром этти.
Отаси қасрини мақом этти.

Ҳукамо бўлдилар чу вақтшунос⁴,
Буйла соат ишига бўлди қиёс

Ким, шаҳи комгори комраво,
Ҳарам аҳлиға айламак парво.

Кўнглини мойили ҳарам қилмоқ,
Ҳарам аҳлини муҳтарам қилмоқ.

Тонгла шанба куни муносибдур
Ким, кавокиб шарафға косибдур⁵.

Қасри мушкин аро тузуб авранг,
Мушкбў майга айламак оҳанг.

[XX]

Шанба кунн Баҳромнинг мушқфом либослар кийиб, гунбади мушкинга хиром қилиб, ғазоли мушқбў била бодаи мушкин ичғони ва бу машғуллуқ била ҳижрон ўтининг дуди қаро қилгон кунни шомга еткурғони

Субҳи шанбаки, шомн дайжурий,
Юзига ҳулла ёпти кофурий¹,

Қасри мушкинга қўйди юз Баҳром,
Ичғали мушқбў ғазол ила жом.

Луъбати ҳиндзоду чинийваш,
Лаъли жонбахшу сунбули дилкаш.

Ҳулласин ойдек айлабон шабгун,
Дурлар ул ҳулла узра кавкабгун.

Тахту рахтини айлабон мушкин,
Мушқ уза ер тутуб ғазолаи Чин².

Тутубон уйни мушқдин зулмот,
Маҳваш ул зулмат ичра оби ҳаёт³.

Шаҳ дағи ҳулла мушқфом айлаб,
Кирди маҳваш сари хиром айлаб.

Тахт уза чиқти вориси Жамшид⁴,
Анга ёндошти ғайрати хуршид.

Ичилур эрди мушқбў бода,
Мушқу анбар бухури омода.

Анга тегруки мушқ сочиб шом,
Қилди олам юзини анбарфом.

Элга эрди тарабфизо шанба
Шаҳға эрди, вале азо шанба.

Ҳукамо айлаб амри бўсу канор,
Ўзга ишдин буюрмиш эрди канор.

Муни маҳваш дағи билур эрди,
Ўзни шаҳдин йироқ қилур эрди.

Шаҳға кундуз илож эрди нишот,
Кеча уйқуға айламак ифрот.

Солди ғам шоми кўнглига қайғу,
Уйлаким ўчти кўзидин уйқу.

Маҳваш ўз пардасида бўлди ниҳон,
Шаҳға ҳижрон қоронғу этти жаҳон.

Тўлғонур эрди тийра ҳоли била,
Дилбари зулфининг хаёли била.

Кўрди ғам шоми кўп азоб айлар,
Уйқусизлиқ ани хароб айлар.

Хукм қилдики, бир-ики ходим
Бўлубон ушбу йўл сори озим

Ким, эрур ушбу қаср ул сори,
Айлабон саъю жаҳд изҳори.

Ким йўлуқса, манга кетурсунлар,
Байтул-ихзонима етурсунлар

Ким, неча нукта ошкор десун,
Саргузаштин фасонавор десун.

Шояд уйқу кўзумга майл этгай,
Андин осойиши манга етгай.

Борғоч-ўқ топтилар жаҳонгарде,
Сайр қилмоқта чархи новарди.

Парда кейнига келди чун сойир,
Бўлди ҳукми жулус анга зоҳир.

Ер ўпуб чун мусофир ўлтурди,
Шаҳ анга қисса ҳукмини сурди.

Сойир ўлди чу қиссадин огоҳ,
Топти ҳар не, анга эди дилхоҳ.

Шоҳни кўп қилиб дуо била ёд
Ки: «Бўл андуҳу қайғудин озод».

Аввалғи иқлим йўлидин кетурган мусофирнинг фасона демаги

Бору йўқ чун дуоки билди, деди,
Деди: «Бир бор эдию бир йўқ эди.

Ҳннд мулкида бор эди шоҳи

Шоҳлиғ ишларидин огоҳи.

Чирикига канора йўқ пайдо,
Махзаниға шумора йўқ пайдо.

Тиғи ҳиндий чнқорса кишваргир,
Олибон то Хитой, бал Кашмир.

Ҳам фалак пар хумойи бахти анинг,
Ҳам Сарандиб⁵ пойтахти анинг,

Лақаби Хон эди, оти Жасрат⁶,
Мулкидин шоҳларга юз ҳасрат.

Жумлаи олам ичра ҳашматрон,
Эл ани дерлар эрди «Жасратхон».

Бор эди бир хужаста фарзанди,
Кўнгли кутию бағри пайванди.

Барча дониш аро ягона келиб,
Ҳусн аро нодири замона келиб.

Отаси кўнглига сурур андин,
Ҳинд элининг кўзига нур андин;

Лутф ила хулқи ҳадду ғоятсиз,
Фаҳму идроки худ ниҳоятсиз,

Бори илму камол аро моҳир,
Зотидин юз камол ўлуб зоҳир.

Борча бир сорию бу бир сори
Ким, кишига етишмай озори.

Зухду тақво келиб шиори анинг,
Бўлубон поклик ҳисори анинг.

Оти Фаррух жамоли фархунда,
Хулқи олам элин қилиб банда.

Отаси қирқ йил суриб хонлиқ,
Қилмиш эрди улуска султонлиқ,

Ёши сексонға тегру етмиш эди,
Кўнглидин умр завқи кетмиш эди.

Истар эрди тириклигида ўзи

Ёрумоқ ўз чароғи бирла кўзи.

Ўғлиға мулку тахту тожин ҳам,
Ҳинд молин, Хито хирожин ҳам,

Берибон юз тафоҳхур айлар эди,
Лек Фаррух танаффуру айлар эдн.

Фақр этиб эрди кўнглини машғул,
Айламас эрди салтанатни қабул.

Ҳам келиб шоҳлиқ ишида батанг,
Ҳам тааххул ишида эрди ланг.

Шаҳға бу нкки иш эди мақсуд,
Иккиси шоҳзодаға мардуд.

Отасиға бу жустжўй эрди,
Анга манъида гуфтугўй эрди,

Бир кеча бор эди ибодат аро
Нурдин матлаи саодат аро.

Субҳ чун саждаи ниёз этти,
Кўзига уйқу турктоз этти.

Жилва қилғоч хаёли руҳоний,
Минг сувар зоҳир ўлди пинҳоний:

Узини кўрди бир биёбонда
Ким, улус беҳисоб эди анда.

Борча кўч аҳлию сафар хайли,
Бир тараф лек борчанинг майли.

Бор эди ул арода бир маҳмил,
Бухтийи чарх ўлуб анга ҳомил.

Маҳмил⁷ устида маҳмали мушкин,
Мушк сочиб нечукки нофаи Чин.

Мутаҳаррик бўлуб насими сабо,
Чунки маҳмилдин ўлди парда рабо.

Ул аморида худ пари эрди,
Не пари, меҳри ховари эрди.

Ул қуёш ламъаси кул айлади пок,

Нотавон жисмин уйлаким хошок.

Боқти Фаррух чу ул тараф бетоб,
Тўлун ойни ёшурди тийра саҳоб.

Улча етти кулоққа халқ дери,
Бу эдиким: «Эрур бу Қудс ери».

Фаррух уйғонди секриб уйқудин,
Кўзидин уйқу ўчти қайғудин.

Ҳар замон печу тоби ортар эди,
Кўнглининг изтироби ортар эди.

Кўрдиким фикри этмаса нофиъ,
Ишқ зулми ани қилур зойиъ:

Кўнглига айлади сафарни жазм,
Айламак Қудс дашти сори азм.

Ё не матлуб эрур анга етмак,
Ё талаб ичра тарки жон этмак.

Тонг ели чунки сурди тун дудин,
Ииғди кўк чатри анбар олудин⁸.

Очти фархунда талъатин кундуз,
Қўйди Фаррух отоси тахтига юз.

Супуруб ер жабин била бисёр,
Айлади муддаосини изҳор

Ким: «жаҳонгардлиғ эрур ҳавасим,
Йўқ ани манъ этарга даст-расим.

Хирадим қилди бу ҳавас беҳуд⁹,
Чун ҳавас ғолиб ўлди кетти хирад.

Бу азиматда ихтиёрим йўқ,
Азм то қилмоғум қарорим йўқ,

Буйла ишким манга таваллодур,
Шоҳдин рухсат ўлса авлодур.

Бўлмаса рухсат, ўлғуча огаҳ.
Қетгудекмен бошим олиб ногаҳ».

Шоҳ эшитти чу бу сифат падруд,

Куйди андоқки, чиқти бошиға дуд.

Чекти паргола бағридин лола,
Дедиким: «Эй боғирға паргола,

Фурқатинг бирла урма бағрима ўк,
Ҳар не сўз дер эсанг дегил, муни йўқ!

Ким, букун тонглалиқ бўлубдурмен,
Умру жон узрини кўлубдурмен.

Ханжари ҳажр кўнглума урма,
Мен худ ўлгум, бурунроқ ўлтурма!»),

Кўп фиғон чекти борча дардолуд,
Ишқ чун ғолиб эрди қилмади руд.

Кўрдиким, ўғли сўзи ошубдур,
Анга бир навъ ўт тутошубдур .

Ким, ото ашки они паст этмас,
Кўнгли топмас қарор, то кетмас.

Кўзи ёшин ошурди тўфондин,
Юди нокомдин илик жондин.

Черикидин ёримин ойирди,
Ганж нисфини ҳам анга берди.

Мунга лойиқ асоси шоҳона,
Ҳар ғаройибки ҳам керак ёна.

Ясади ул сифат асосин анинг
Ки, хирад топмағай қиёсин анинг.

Берибон рухсат они шод этти,
Жон била жисми хайрбод этти.

Ёнди Жасрат кўюб бало сори рух,
Кўч бар кўч тебради Фаррух.

Юрумак эрди туну кун коми,
Йўқ эди ҳеч ерда ороми,

Шаҳр бар шаҳр эди хироми анинг,
Етгунча мақсадиға гоми анинг.

Ул замон кимки қилса азми тавоф,

Каъба ўрнида Қуддус эрди матоф¹⁰.

Ҳам етиб эрди вақту юз минг хайл,
Айлаб эрди тавоф сори майл.

Фаррух ул пок ерга чун етти,
Пок кўнгли била тавоф этти.

Қўйди туфроққа юз ниёз била,
Шамъдек йиғлади гудоз била.

Истади ҳожатинки холиқи даҳр
Анга матлубидин етургай баҳр.

Кўзига учрағай дилороми,
Ҳосил ўлгай висолидин коми.

Неча кун чун бу навъ эди анга ҳол,
Зоҳир эрмас эди ишига маол.

Тавф аҳли ёнорға боғлаб бел,
Кетти тўшлук тўшига келган эл,

Ул кеча ғамдин асру бедил эди
Тушта бири анга бу нукта деди

Ким: «агар айласанг мурод талаб
Турмайн, тонгла айла азми Ҳалаб»¹¹.

Уйғониб сабру тоқати кетти,
Қўпти доғи Ҳалабға азм этти.

Халаб аҳли кўп эрди ғоятсиз,
Иўлда сув оз эди ниҳоятсиз.

Черикин қайтариб ижозат ила,
Йўлга келтурди юз иродат ила

Бўлди чун қайтмоқ сипоҳ иши,
Била қолдн юз-ики юзча киши

Ким, маҳол эрди қайтмоғлиғ алар,
Шаҳлари таркин этмоғлиқ алар.

Мунга лойиқ яроғ бирла тамом,
Айлади Фаррух ул нўл узра хиром.

Эл Ҳалаб озими кўп эрди базе,

Вагани сори борчанинг ҳаваси.

Шоҳзода алар била ҳамроҳ,
Лек ҳамрози дарду муниси оҳ,

Бордилар гоҳ-гоҳу туштилар —
То Ҳалаб мулкига ёвуштилар.

Шаҳр эли доғи чикмиш эрди ғулув,
Кўю дашт эрди халқдин мамлув.

Фаррух ул қисса изтирорида,
Кўзи ҳар лаҳза бир аморида

Ки, кўрунди кўзига бир маҳмил,
Ноқаси шаҳр сори мустаъжил.

Тушта кўрган киби ёпуғи қаро,
Изтироб ўти тушти жони аро.

Буйла ҳолатда тунд етти шамол,
Очти маҳмил канорасин филҳол.

Чун очилди булут, кўрунди қуёш
Тушта кўрган қуёши бўлди фош.

Истагани бу лаҳзаким топти,
Яна хуршедни булут ёпти.

Кунни чун тийра абр қилди ниҳон
Бўлди Фаррух кўзига тийра жаҳон.

Чунки ул нур қолмади кўзида,
Кўнгли бир лаҳза йўқ эди ўзида.

Ўзига келгач очти кўз ҳоли,
Дашт ўлуб эрди халқдин холи.

Шаҳр аро кирмиш эрди аҳли сафар,
Вагани бўлмиш эрдй элга мақар.

Ғайри Фаррух дағи неча ходим
Ким, анинг бирла эрдилар озим.

Кўрди Фарруҳки иш қатик тушти,
Заҳр ҳижрони бас ачиқ тушти.

Нечаким куйди нотавон жони,

Элидин асради ниҳон они.

Жаҳд ила айлади шикоболик,
Бўлмасун деб ишида расволик.

Эли ҳолида англабон тағйир,
Бир-бирига сўз айтибон бир-бир.

Чун анинг ҳолиға тағайюр ўлуб,
Билмайин хайлиға таҳайюр ўлуб.

Бори бир навъ ҳол ила ноком,
Манзили топтилар қилурға мақом.

Лек шаҳзода бор эди беҳол,
Элтибон ҳардам они ўзга хаёл.

Қилмайин фаҳм гуфтуғў чоғи,
Эл сўзин доғи, ўз сўзин доғи.

Очти тун хайли чун қаро парда,
Ё қаро ранглик саропарда.

Англабон шоҳзодани ғамгин,
Бўлубон қавму хайли борча ҳазин,

Элин англаб асир қайғуға,
Солди шаҳзода ўзин уйкуға.

Они уйку аро кўруб хайли,
Борча қилдилар уйқунинг майли.

Кўзларин юмғоч ул сурук маҳзун,
Борчасин уйку хайли этти забун.

Элни шаҳзода масти хоб кўруб,
Ишқ ўтидин ичинда тоб кўруб,

Қўптию олди қоғазу хома,
Ёзди хайлиға бу сифат нома

Ким: «хаводис еридурур олам,
Ондин озод эмас бани одам.

Ҳар не эл олиға ёзибдур ҳақ,
Чора йўқ они кўрмайин мутлақ.

Манга оворалиқ эмиш тақдир,

Ишқу бечоралиқ эмиш тақдир.

Ғурбат.ичра бўлурға овора,
Манга тақдир бўлса не чора.

Тушти олимға уйла қаттиғ ҳол
Ки, баёнида келди нотиқа лол.

Ғар манга буйла саъб суратдур,
Чунки тақдир эрур заруратдур.

Спз бу ғурбатда турмангиз зинҳор,
Мени истаб югурмангиз зинҳор

Ким, тилаб мунда топқунгиз йўқтур,
Тоишур еримиз ватан-ўқдур.

Мен балиятда жондин ар тўйғум,
Тирик ўлсам ватанға юз қўйғум.

Агар ўлсам биҳил қилинг охир,
Мени ўздин биҳил билинг охир!

Тутмангиз бу диёр ичинда мақом,
Қайтингиз, вассалому вал-икром»

Руқъанинг қоғазига берди навард,
Ўрнида қўйди ул саҳифаи дард.

Эгнидин солди шосвор либос,
Кийди ўрниға ром ранг палос.

Қўптию чиқти уйдин оҳиста,
Айлар эрди хиром пайваста.

Шаҳр аро пўя урди кўй-бақўй,
Телба янглиғ югурди сўй-басўй.

Оқибат кунжи гулхани топти,
Ётиб ўзга палосини ёпти.

Ғарчи гулхан кули макони анинг,
Лек дўзах ўтида жони анинг.

Анга бу ҳол солди кофир ишқ,
То не қилғай ишини охир ишқ.

Субҳ чун тузди кўрау дамни¹²,

Меҳр ўтидин ёрутти оламини.

Қўпуб ул хайл бешикебу тавон,
Бўлдилар шоҳзода сори равон.

Они ўрнида кўрмайин мавжуд,
Чектилар борча охи дард олул.

Урдилар пўя бирла ҳар сори юз,
Истаб они ики кеча-кундуз

Топмадилар нишонаи андин,
Тўйдилар ул фироқ аро жондин.

Руқбаиким ёзиб эди, ногаҳ
Топиб, ишидин ўлдилар огаҳ.

Билдилар бедаво эрур бу алам,
Тутубон ҳолига анинг мотам.

Гурбатидин дебон кўп афсона,
Навҳа кўп чектилар ғарибона,

Судсиз эрди чунки ул ошуб,
Ҳам ватан сори бўлдилар раҳқўб.

Бу тараф шоҳзодаи бедил,
Чун вуқуф онча айлади ҳосил

Ким, эли они топа олмай жазм,
Йиғлаю қилдилар ватан сори азм.

Кўнгли ўз ҳолиға бузулди баса,
Куйди ғам ўтиға нечукки хаса.

Шоҳлиқдин тушуб гадолиққа,
Юз бало нчра мубталолиққа.

Кўзғабон ҳардам они бекаслик,
Ишига ҳеч чора билмаслик.

Юз туман мунгда жони афгори
Борча бир сорию бу бир сори

Ким, анга мунча ранж ўлуб рўзи,
Куйдуруб кўкни охи жонсўзи.

Мунча иш боиси ниҳон эрди,

Не ниҳон, балки бенишон эрди.

Бўлмай ул шаҳрға канора падида,
Не маҳаллотига шумора падида.

Анда юз йил киши бўлуб сойир,
Етмаги барча ерга йўқ зоҳир.

Уйи саҳро қуми ҳисобиға жўб,
Эли худ неча ончадин ҳам кўп.

Фаррухи нотавон неча кун эди
Ки, не сув ичти, не таом еди.

Кимсаким, топмағай таом ила баҳр,
Нўш қилғай таом ўрниға захр.

Ишқдин жонда бўлғай озори,
Тани ғурбат ўти гирифтори.

Ҳажрдин ҳам анга малол ўлғай, —
Фикр қилким, анга не ҳол ўлғай.

Анга бор эрди мунча ғам бори,
Шоҳлиғ тарки, лек бир сори.

Хаста жониға юз тааб тушти,
Кўрки иш туштию-ажаб тушти.

Деди: «Бу ажз бирла бутмас ишим,
Бордурур тенгрим, ар йўқ эрса кишим.

Нечук ўлса оёқ уза турайин,
Ўтиб ўлгунча дасту-по урайин».

Кўптию қилди шаҳр ичига хиром,
Ҳар тараф солур эрди билмай гом.

Бир-нкки кун бу навъ урди кадам,
Заъф анинг вужудин этти адам.

Ишқ чун туъмадин қилиб эди фард,
Қуввату кути эрди ишқ ила дард.

Жисмким, топмади ғизо била қут.
Бўлди — сувдин йироқ тушган хут.

Ғурбат ичра юрур эди бекас,

Кишиси дарди ишқ эрдию бас.

Икки-уч кун чу буйла кезди ябоб
Не анга сабру хуш, не хўру хоб.

Кўрди беҳад эрур бало асру,
Бордурур дарди бедаво асру.

Ҳаракатдин қолур тани зори,
Ўзини чекти бир бузуғ сори.

Кўйди бошининг остиға бир тош,
Деди: «Бош ўлмоғой эди манга кош!»

Сунди туфроқ уза тани зорин,
Бошқа чекти палоси идборин.

Кўнгли андоқ ҳаётдин тўйди,
Жон берурга яқин кўнгул кўйди.

Хожан бор эди Ҳалабда ғаний,
Меҳмондорлиқ шиору фани.

Эътибори кўп эл аро беҳад,
Жоҳу молиға йўқ ҳисобу адад.

Анга уй эрди меҳмонхона,
Анда куп ошнову бегона,

Кўнгли беҳад раҳиму табъи сахий,
Шаҳр халқи ичинда оти Ахий.

Сайр айлар эди гаҳу бегоҳ,
Сурубон маркабин раҳу бегоҳ.

Гоҳ йўл бошлари сари борибон,
Гоҳ вайроналарни ахтарибон

Қайда топса ғариби мазлуме,
Хастау номуроду марҳуме.

Бўлубон бир нафас анга ҳамдам,
Ёқибон кўнгли захмиға марҳам.

Негаким бўлса муктази зоти,
Айлабон ул қадар муурооти.

Шаҳр эли андин эрди шарманда,

Қарами борчани қилиб банда.

Гўйи ул кун Ахийи соҳиб хайр
Шаҳр атрофини қилур эди сайр

Ким, бузуғни ватан қилиб Фаррух,
Қўйди идбор туфроғи уза рух.

Хожаким ул бузукқа ёвушти,
Кўзи ул нотавон сори тушти.

Суруб улён Ахийи давлатманд,
Туштию берди куллариға саманд.

Келиб олиға деди: «Эй мархум,
Кимсен, аҳволинг эт манга маълум!»

Нотавон юз очиб салом этти,
Ултуруб беҳад эҳтиром этти,

Деди: «Эй хожаи хужаста жамол,
Бор йўлунг бирла, сўрма мендин ҳол.

Юқмағай кўнглунга ғамим асари,
Тушмағай жонингга ўтум шарари».

Хожа пчн кўрди ул руҳи маҳваш,
Сўнгра бу навъ посухи дилкаш.

Ҳам юзи они беқарор этти,
Ҳам сўзи они ашкбор этти.

Не кўруб эрди уйла турфа жамол,
Не бу янглиғ эшитмиш эрди мақол.

Билдиким, бас азиз пайкардур,
Англадиким, шариф гавҳардур,

Саъй ила маркаб узра миндурди,
Хизмат айлаб уйига еткурди.

Чун тушурди азиз меҳмонни,
Юзидин равшан этти айвонни.

Чекти аввал таом ила шарбат.
Меҳмон қилди ул сори рағбат.

Улча мумкин Ахийи равшан рой,

Мизбонлиқ ишин кетурди бажой.

Ҳар тарафдинки сўз суол этти,
Посухи они гунгу лол этти.

Гавҳар афшон жавобидин сойил,
Бўла олмай саволға мойил.

Хужрае хилват айлади тартиб,
Кеча бўлмокқа меҳмони ғариб.

Кечалар меҳмон тутуб хилват,
Муниси эрди андуху ғурбат.

Ишқдин тортибон ҳазин нола,
Заъфарон узра ёғдуруб жола.

Кундуз ўлғоч хамуш ўлуб ёна,
Маскани эрди меҳмонхона,

Ёрутуб кўз Ахий анинг юзидин,
Топибон баҳра дурфишон сўзидин.

Арз этар эрди гуна-гуна либос,
Меҳмон қилмас эрди, тарки палос

Хотири чун бор эрдй асру шариф,
Мизбон қилмас эрди кўп таклиф,

Неча кун чунки анда тутти мақом,
Кеча хилватқа айлар эрди хиром.

Хожа таъйин этиб мулозимлар,
Гирдида кўймиш эрди ходимлар.

Бўлдилар бир кеча алар ногаҳ
Ёшурун оху ашкидин огаҳ,

Хожага арз қилдилар они,
Хожа ҳам кеча келди пинҳони.

Ёшурун борча халқ ётқон чоғ
Хилвати равзаниға кўйди кулоқ.

Билдиким, ранжи ҳаддин ошибдур,
Бульжаб ўт анга тутошибдур.

Ўртанур охи умрқоҳ била,

Қизитур уйни ўтлуғ оҳ била.

Надба ўз ҳолиға қилур пайваст,
Лек эл ваҳмидин бағоят паст.

Хожа доғи бор эрди ғам кўрган,
Ишқ бедодидин ситам кўрган.

Кўнглини бузди меҳмон дарди,
Нолау охи дардпарварди.

Тўла айлаб сиришк бирла кўзин,
Кўп кулоқ тутти англамоққа сўзин.

Гаҳ сураб эрди нукта дилбаридин,
Гаҳ дер эрди сипоҳу кишваридин.

Гарчи фаҳм айлаб эрди парзона
Ким, эрур тавру тарзи шоҳона.

Эмди жазм айладики, шохдур ул,
Салтанат авжи узра моҳдур ул.

Лек бир иш ани низор этмиш,
Гурбат ичра асиру зор этмиш.

Кўптию тарк қилди наззора
Ким, не қилғай бу иш учун чора.

Деди: «Бу дард ангаки пинҳондур,
Англамоқ они худ не имкондур

Ким, эрур дарду ишқ таврида чуст,
Демак имкон эмас ғамини дуруст.

Магар эл они майпараст этгай,
Розини англағой, чу маст этгай»,

Субҳким кийди ҳуллаи кофур,
Кўнди боши уза амомаи нур¹³.

Урди меҳмонсароға хожа қадам,
Келди чун хожа, келди меҳмон ҳам.

Тушқа тегру таому суҳбат эди,
Егулукларда зебу зийнат эди.

Ҳам куёш айлади заволға майл,

Ҳам ҳаво қилди эътидолға майл.

Хожа мажлпсда ҳозир айлади май,
Чикти савти рубобу нағмаи най.

Онча базм ичра қилди зийнату зеб
Ки, ичар элдин олди сабру шиктеб.

Кўрака олиға кўпуб борди,
Юкунуб бир қадахни сипқорди.

Яна кўл сунди жоми бодаға ҳам,
Юкунуб тутти шоҳзодаға ҳам.

Меҳмон андин эрди кўп мамнун,
Йўқ, дебон қилмади ани маҳзун.

Олдию лутф бирла айлади нўш,
Ул ичиб бода олди элдин ҳуш.

Даврни чун тугатти соқийи базм,
Узга соқий қадахға айлади азм.

Чун неча давр ўтти пай-дарпай,
Мажлис аҳли бошиға чикти май.

Ҳам тараннумгар ўлди нағмасаро,
Ҳам такаллум узолди нағма аро.

Кўкка етти садойи нўшо-нўш,
Муттасил бўлди базм элига хурўш.

Жоми май чун иликдин олди зимом,
Бўлди эл гуфтугўйи беандом.

Хожа ғавғодин айлаб ўзни халос,
Тутти шаҳзода бирла мажлиси хос.

Бу тутуб андин ўзни шарманда,
Ул ўпуб туфроқ ўйлаким банда.

Чун ҳижоб олди ақлдин бода,
Бўлди беихтиёр шаҳзода.

Ёдиға кирди мулку маъвоси,
Бўлмоқ имкони йўқ таманноси.

Тўла айлаб сиришк бирлан кўз,

Айта бошлади ҳолатидин сўз.

Хожа майдин риоят айлаб эди,
Эҳтиётин бағоят айлаб эди.

Сўз демакда мудовамат бирла,
Юз фусуну мулоямат бирла

Мутаоқиб суолу посухдин,
Чекар эрди ҳадис, Фаррухдин.

То насаб бирла гавҳарин билди,
Гурбату мулку кишварин билди.

Ҳашмату ганжи беқиёсин ҳам,
Жасратхон киби отосин ҳам.

Тушта ишқин ҳам айлади мафҳум,
Бўлди маъшуқи ҳам анга маълум

Ки, Ҳалаб мулкида эмиш бешак,
Андин ўлмиш анга бу навъ эмгак.

Чун нишонин сурарға тушти ҳариф,
Айта бошлади нотавону заиф.

Хожа жисмиға тоб тушти баче,
Кўнглига изтироб тушти баче

Ки, бу янглиғ нишонларки деди,
Ҳарами иффатиға содиқ эди.

Бор эмиш буйла ўртаган они
Хожанинг машъали шабистони.

Жазм қилди Ахийи дарё дил
Қайдин ўлғонни хаста шайдо дил.

Деди, фикр айлабон мурувват ила,
Топти бу нуктани футувват ила

Ким: Бу янглиғ ғарибу ҳам ошиқ,
Ишқ таврида бу сифат содиқ

Ки, бу гурбатни ихтиёр этган,
Тарк оламда ҳарне бор этган.

Ишқ аро кирмайин жаҳон кўзига,

Тутмиш ўлғой ўлумни ҳам ўзига.

Эмгакидек кишида эмгак йўқ,
Ҳажр аро ўлгусидурур шак йўқ.

Менки онинг ғамиға қолурмен,
Дардиға чора айлай олурмен.

Қилмасам, ўлса, ул мурувват эмас
Они яхши мурувват аҳли демас.

Киши бу ишга чора қилмосму,
Манга аҳли ҳарам топилмосму?

Лутф ила деди хожаи доно:
«Ғам ема, эй мусофири барно!

Санга бу ғамки офати жондур,
Манга тадбири беҳад осондур.

Сени қилғон бу навъ бечора,
Хонумонингдин этган овора,

Гарчи жонингға хусни офат эрур,
Бизнинг элдур, манга қаробат эрур.

Сени комингға еткурурмен бил!
Лек ҳар неки дермен, андоқ қил!»

Оқизиб хаста шодлиғдин ёш,
Қўйди филҳол Ахин аёғиға бош

Ким: «Не сўзким десанг, манга не ҳад.
Айламаклик эшитмайин они рад.

Дардима гар қилур эсанг дармон,
Қилайин ҳарне айласанг фармон».

Чун бу навъ ўтти сўзлари пайваст,
Тун кеч эрди, уюдилар ики маст.

Чун саҳар хутбасини чекти хурўс,
Жилвагар бўлди кун, нечукки арўс¹⁴.

Уйкудин қўпти икки озода,
Қўйди юз хожа сори шаҳзода

Ким: «Агар ваъдани унутмойсен,

Дегонингдин канора тутмойсен.

Мени ҳам нега айласанг маъмур,
Ўзни ул ишда тутмайин маъзур».

Хожа ҳаммомға йиборди ани,
Чирки хижрондин оримоққа тани.

Чикқоч ондин худ эрди омода,
Таҳ-батаҳ тўн киярга шаҳзода.

Бўлди шабгун палосидин озод,
Кийди шохона тўн маҳи навшод.

Ҳам чекилди саманди шохона,
Отланиб борди уй сори ёна.

Уй дема, қасри зарнигор эрди,
Анда шаҳзодаға қарор эрдн.

Қўюбон они юз наво ичра,
Хожа кирди харамсаро ичра.

Қўпти гулчеҳра юз ниёз била,
Демайинким ниёз, ноз била.

Ахий ўлтурди, ул ҳам ўлтурди,
Хожа юз нукта сори келтурди

Ки: «Неким тенгри айламиш тақдир
Айлай олмас киши анга тадбир.

Сангау бизга васл даврони,
Мунча ёзмиш қазойи яздони.

Васл айёми ичра эрдук шод.
Шукр этиб қайғудин эдук озод.

Эмди бўлди муфорақат чоғи,
Шукр вожибдурур будам доғи.

Ҳарнеким ёзди кирдигор манга,
Айламакда не ихтиёр манга.

Сенки умре манга анис эрдинг,
Ёри ҳамхобау жалис эрдинг.

Ҳарне сендин бўлубтурур мавжуд.

Неки мен, бал худой ҳам хушнуд».

Хожа сурмак аро бу навъ мақол,
Айлабон сарвқадни ҳайрат лол.

Чун бу ерга фасонаси етти,
Сарв гулчеҳрани талоқ этти.

Чекти гулрух нафир ила фарёд,
Ки: «Недин мундоғ айладинг бедод,

Не кўруб манга бу ситам қилдинг?
Қисматим то абад алам қилдинг!»

Онча сурди Ахий фусун ила дам,
Онча кўргузди меҳрибонлик ҳам.

Дираму мол беадад берди,
Лаълу дур бекиёсу ҳад берди.

Деди: «Бу эрди улча олдинг нақд,
Бир киши бирла айлағум сени ақд

Ким, эрур авжи салтанат моҳи,
Даҳр уза тахти макрамат шоҳи!»

Хуснини доғи қилди кўп таъриф,
Тиғ бирла ҳам этти кўп тахвиғ.

Қилди ҳар навъким эди мумкин,
Сарв гулчеҳра шайнини сокин.

Ҳар не маҳвашқа рўзи этти қазо,
Топмади ҳеч чора ғайри ризо

Иш пайға Ахий кўпуб кетти,
Ҳар нечукким керак яроғ этти.

Махзану ганж қуфлини очти,
Нақд онча яроғ учун сочти

Ким, бори иш ёсолди шоҳона,
Сарв ила гулни қилди ҳамхона.

Ақд учун келтуруб бир аҳли салоҳ,
Қилди ул вақт расми бирла никоҳ.

Йўл яроғин қилиб эди тайёр,

Икки кавкабни қилғали сайёр.

Юз адад банда — турку румию занг
Йўлда қуллукқа қилғоли оҳанг.

Хачиру тева борчаси зебо,
Борчанинг рахти атласу дебо.

Уй ила боргоҳу шамиёна,
Анга лойиқ гилими ҳам ёна.

Мутакаллиф маҳофа доғи ракиб,
Улча мумкин қилиб эди тартиб,—

Борчасин Фаррух олиға сурди,
Хизмати аҳли бирла топшурди.

Ҳамрах ўлди аларға бир манзил,
Андин ўлғоч яна равон маҳмил

Мижадин қон ёшин кушод этти,
Меҳмон бирла хайрбод этти.

Деди: «Етгил диёру кишваринга,
Эя бўл мулку тахту афсаринга».

Ёдгор истади палосин анинг,
Тмлаб олди қаро либосин анинг.

Ёнди йиғлаб Ахийи озода,
Йиғлою йўлға тушти шаҳзода.

Онча эрди Ахий учун бад ҳол,
Қам анинг ишлари хаёлида лол

Ким, паривашқа бўлғоли мойил
Ул ғаму изтироб эди ҳойил.

Ҳажр ўтининг чу бўлди сўзи паст
Қилди Фаррух висол уйига нишаст.

Айлади майл гулрухи сори,
Кўрди ашкин юзида гулнори.

Юзни тирноқ ила фиғор этган,
Барги насринни лолазор этган.

Яна ҳайратқа олди булбули зор,

Гулга бўлғондин ул сифат озор.

Деди: «Эй махваши парипайкар,
Сен киби элга бахт ўлуб ёвар,

Бўлса ақду никаҳ амрида сур.
Етишур юз нишот бирла сурур.

Сендаким бу ғаму тааб кўрунур,
Ҳикматин деки бас ажаб кўрунур»,

Дедим махвашки: «Эй улус аро тоқ!
Хушдил анлар — никоҳ, йўкки — талоқ!»

Деди Фарруҳки: «Эй париваш хур!
Уйла деки, топой сўзунгга шуур!

Сўзда лафзи талоқ — не яъни
Васл ичинда фироқ — не яъни».

Махваш айлаб равон кўзидин ёш,
Шаҳға ўз саргузаштин айлади фош.

Фарруҳ англаб сўзин, бўлуб ғамнок,
Яқин эрди ўзин қилурға ҳалок.

Масху мабхут ўлуб тағайюридин,
Лол қолиб Ахий таҳайюридин.

Деди махвашқа: «К-эй ҳамида хисол,
Кўрмаган ақл суратингға мисол!

Гарчи ишқингда чекканим бедод
Уйладурким, сипехр бермас ёд».

Ул доғи саргузаштини бир-бир
Қилди боштин оёққача тақрир.

Деди: «Дардимға гар даво кўрмон,
Буйла зулми санга раво кўрмон.

Айлабон лутф беҳисоб асру,
Қилди бизни Ахий хароб асру.

Моли базлиға бизда эрди печ,
Бу иши они айлади худ хеч.

Гар анга бу қадар мурувват бор,

Бизда ҳам шаммаи футувват бор.

Шукрим етти лутфи яздоний,
Қолмади зулми нафси зулмоний.

Сен ҳам эмди шукуфта дил бўлғил!
Манга ики жаҳон сингил бўлғил»—

Дедию қўпти олидин шодон,
Кўнгли маҳвашнинг ўлди ободон.

Сингил эрди ҳарам саро ичра,
Лекин ул элга можаро ичра.

Йўл борурлар эди туну кун ҳам,
Қўйгуча Ҳинд кишвариға қадам.

Шоҳ Жасрат бўлуб эди фоний,
Деб валиаҳд ўзига они.

Халқ англабки қўйди юз иқбол,
Чиктилар борча айлаб истикбол.

Тенгрига шукрлар адо айлаб,
Жони ширин анга фидо айлаб.

Мулк эли кўзларин ёрутти анга,
Ото тахти қарор тутти анга.

Саъй этиб шоҳи комрон Фаррух
Ким, малул ўлмағой бути гулрух.

Ўз диёрида қаср ила боғи,
Току даҳлезу хужраси доғи.

Шоҳ ёдида эрди мўй-бамўй.
Балки бўстону боғ жўй-бажўй.

Тарх қилди шаҳи муҳандисваш,
Андағи вазъидан дағи дилкаш.

Дедиким: «Юз хунарвари моҳир,
Айлабон ўз хунарларин зоҳир.

Иш қилурға илик узотсунлар,
Қаср ила боғни тугатсунлар».

Неки ҳукм этти шоҳи чарх мақом,

Топти оз чоғда борчаси итмом.

Зебу-зийнат ичинда ул паркор,
Топти ҳар неки бор эди даркор.

Ўйла монандким, соғинғай ақл
Ки, Ҳалаб Ҳинд сари қилмиш нақл.

Хукм бўлдики, моҳи зуҳра жабин
Топсун ўз манзили аро таскин.

Маҳваш ул уйга чунки солди кўзин,
Уйидин чиқмоғон соғинди ўзин.

Шоҳға сннглидек азиз эрди,
Юз суманбар анга каниз эрди.

Нозу неъматқа ҳарнеким асбоб,
Ончаким ақл топмай анга ҳисоб.

Ҳинд аро буйла қилди шоҳи сахий,
Энди кўрким, нетар Ҳалабда Ахий:

Кўнгул улдамки, узди гулрухдин,
Айрилиб ёнди шоҳ Фаррухдин.

Буржидин борғон икки саъд ахтар,
Кавкаби толиға етти зарар15.

Экини доғи офат этти аён,
Борча савдоси дағи топти зиён.

Ҳар неким рой қилди — келмади туз,
Қўйди аҳволиға тазалзул юз.

Билгач аъдоси бу ишни ногоҳ,
Шаҳр шоҳини қилдилар огоҳ

Ки: «Ахий мамлакат қилурға хароб,
Яна бир шоҳға ясаб асбоб,

Шоҳнинг шаҳридин узотибдур,
Ўзни16 душманлар ичра қотибдур».

Ушбу сўз бирла шоҳи давлатманд
Ғазаб айлаб Ахийни айлади банд.

Олди ҳар неки бор эди моли,

Ултурур ерга етти аҳволи.

Қойид англаб иши не навъ экани,
Раҳм этиб қайддин қочурди ани.

Тутмағайлар деб эл, қилиб тадбир,
Берди ўз вазъу тавриға тағйир.

Авр ўлуб, гулхан этти кошона,
Кул аро ўзни қилди девона.

Шоҳ Фаррух палосини топти,
Ул ёпинғондек ўзига ёпти.

Топмай ўз мулки ичра яхши мақар,
Қилди Фаррух диёри сори сафар.

Муддате тоғу дашт қатъ этти,
То Сарандиб тахтиға етти.

Жони қолмайдур эрди меҳнатдин,
Йўл аро ҳар замон бир офатдин.

Оҳ ўқин кўк ҳисориға отти,
Бир бузулғон ҳисор аро ётти.

Уйқуда хастау асирона,
Ёри ул йўл бошида вайрона.

Шоҳ то келмиш эрди ғурбатдин,
Ёд этиб ғурбат ичра меҳнатдин.

Ахий ишин шиор айлаб эди,
Таврини ихтнёр айлаб эди.

Меҳмонхонаи ясаб олий,
Ғурабо андин ўлмаин холи.

Гоҳ ўлур эрди отланиб сойир,
Шаҳрнинг давриға бўлуб дойир.

Ушбу кунким, Ахийға эрди бу ҳол,
Сайр аро эрди шоҳи фаррухфол.

Ул бузуқ сори чунки солди назар,
Қилди ўз ҳоли хотириға гузар.

Сўрди улёнки: «Не ғариб эркин

Ки, бу меҳнат анга насиб эркин?»).

Ўз палосини ошно кўрди,
Нотавоне палос аро кўрди.

Деди: «Кўп, эй ғариби тийра маош!»
Ахий уйғондию кўтарди бош.

Шаҳни ул тонидию они шох,
Отидин тушти шох тортиб ох.

Шох тушган замон Ахий кўпти,
Ул муни кучтию бу ер ўпти.

Зор йиғлаб кучуштилар лахте,
Бир-бирисин сўруштилар лахте.

Ғайри маъхуд ишки айлаб шох,
Қолибон ҳайрат ичра хайлу сипоҳ.

Иккиси шукрлар бажо кетуруб,
Шох ани қасру боғ аро кетуруб.

Аввал андоғки, ул қилиб икром,
Шохға амр этиб эди ҳаммом.

Хукм қилди шаҳи хужаста жамол,
Кирди ҳаммом аро Ахий филҳол.

Тани йўл гардидин чу пок ўлди,
Чиқибон хожа завқнок ўлди.

Турфа хилъатлар эрди омода,
Кийди борин Ахийи озода.

Онча ходим эди мурассаъпўш
Ки, эдилар Ахийға хизматкўш

Ким, Ахий фаҳми лол эди ҳардам
Табъи ошуфтаҳол эди ҳардам.

Шаҳ қошиға кетурдилар они,
Шаҳ дағи тузди базми меҳмони.

Кеча кун қилдилар фароғу нишот,
Ҳар таманнода бор эди ифрот.

Ҳажр ўти саврати чу бўлди паст,

Жашн тузди шаҳи нишотпараст.

Тахт уза чиқти бори ом этти,
Хожаға ҳадсиз эҳтиром этти.

Тилаб олиға давлат арконин,
Қилди оғоз хожа дастонин.

Неки ул қилмиш эрди ғурбат аро,
Бўлди мажмуиға фасона саро.

Эшитиб эл шаҳи замона сўзин,
Шоҳдин хожаи ягона сўзин.

Маҳз хайрат била бориси қўпуб,
Офаринлар дебон аёгин ўпуб.

Шаҳ дедиким: Агарчи шоҳ бўлай,
Хожанинг узрини ненавъ қўлай.

Менга бордур қаробат аҳлида фош,
Пардаи исмат ичра қиз қардош.

Они дермен қилай мунунг била жуфт.
Эл аро ошкор, йўқки нухуфт.

Улки, жуфтидин ўзни айлаб тоқ,
Манга жуфт айламакка қилди талоқ.

Гули давлат топиб шукуфт анга,
Не ажаб синглим ўлса жуфт анга!»

Сўзни шаҳ чун бу ерга банд этти,
Шаҳ сўзин борча эл писанд этти.

Ул сифат сурки қилди шаҳ бунёд
Ки, куҳан дайр бермас андоқ ёд.

Тарбиятлар Ахийға соз айлаб,
Бори оламда бениёз айлаб.

Топшуруб ҳар не йўқу борин анга,
Берди ўз мулки ихтиёрин анга,

Ёд этиб ҳадди йўқ мурувватини,
Жонға чекти хати ухувватини¹⁷.

Бўлуб иккиси Мусою Ҳорун¹⁸.

Ганж ила лек ани қилиб Қорун.

Хутба амрини ифтитоҳ этти,
Хожаға синглини никоҳ этти.

Хожани бошладилар ул сори
Ки, ниҳон эрди моҳ рухсори.

Хожа андинки бурноғи дарбанд,
Токи ул қасри осмон пайванд,

Хар қаён боқти ошно кўрди,
Ҳайрат ўз хотири аро кўрди,

Токи ул ҳужла бўлди жилвағаҳи
Ким, ниҳон эрди анда сарв сиҳи.

Хожа ул уйга чунки қўйди аёқ,
Бошлағон халқ бори чиқти йирок.

Бир-бирин кўргач ул икки маҳжур,
Онча ҳайрат ғулувси қилди зухур

Ким, чекиб кўкка беҳудона хуруш
Ииқилиб борди иккисидин ҳуш.

Чун келиб ўзга, ёш тўкуб кўздин,
Йиқилиб борур эрдилар ўздин.

Топти ҳажр изтироби чун таскин
Шўхдин сўрди хожаи мискин.

Ки: «баён айлаким, не ҳолатдур?
Ки, манга ҳайрат узра ҳайратдур.

Ҳолатимға назора қил охир,
Ҳайрат ўлтурди, чора қил охир».

Лаъли қуфлидин очти гулрух банд,
Нуктадин зоҳир айлади гулқанд.

Хожадин токи айрилиб эрди,
Бошиға ҳар неким келиб эрди,

Шоҳнинг иффату мурувватини,
Покравлиғ фанида қувватини,—

Айлади борчасин Ахийға адо

Ким, яна хуши бўлди нолайдо.

Неча кун ҳолин англамас эрди,
Гох ўзинда, гаҳе эмас эрди.

Оқибат хуши топти чун ором,
Муниси бўлди сарви сиймандом.

Ўз уйи эрди, ўз гуландоми,
Дегасен, бор Ҳалабда ороми.

Гарчи зарбафт хилъат ичра мудом
Шаҳ ёнида тутар эди ором.

Уйга киргач қаро палоси эди
Ки, сафарда анинг либоси эди.

Тенгри шукридаким, тили эди лол,
Тоат айлар эди кийиб қаро шол

Ки: «палос ичра етти чун дебо,
Ташласам они бўлмағай зебо»,

Қаро тун қаддин этти саждаға дол,
Ончаким, толеъ ўлди субҳи висол.

Етти — бўлғонда тийрау ранжур
Кўнглига ғайб оламидин нур.

Қора шол ичра ўйлаким зулмот,
Хизрдек нўш қилди обихаёт.

Бўлубон буйла ҳолидин огоҳ,
Кисватиға татаббуъ айлади шоҳ.

Чунки шаҳ хилъати қаро бўлди,
Қора киймак улус аро бўлди.

Қора ранг элга тожи торақдур,
Ким бу ранг ичрадур, муборақдур¹⁹.

Шоми хижронға қолмағай жовид,
Қайда субҳи висол -гўтқай умид»²⁰.

Шаҳни хушҳол этиб бу афсона,
Деди: «Эй нуктагўй фарзона!

Кимсену қай диёрдинсен?— айт!

Кимга хешу табординсен?— айт!»

Деди ровийки: «Ҳинд эрур ватаним,
Ахий авлодидин яқин эканим.

Бери келдим кўнгул балоси била,
Шоҳнинг қуллуғи ҳавоси била».

Шоҳ ани фоқадин халос этти,
Ўз қошинда надими хос этти.

Бўлубон шод ул ҳикоят ила,
Уйқуға борди хуш фароғат ила.

[XXI]

*Якшанба куни Баҳромнинг қуёшдек зарбафт либос кийиб, гунбади зарнигорга азм қилиб,
сариг ҳуллалиг ҳур била базми айи тузуб, олтун соғарда асфар май ичғони, йўққим, қуёшнинг
сариг гули очилғони чоғдин офтоб зардизача анга бир йилча кечғони*

Чунки якшанба урди меҳр алам,
Кийди зарбафт ҳулла кўк торам.

Кўк аруси тўнин қилиб заркаш,
Чикти андоққи гулруҳи маҳваш¹.

Шаҳ дағи меҳрдек кадам то фарқ
Айлади ўзни олтун ичра фарқ.

Сочиб олтун қуёш киби беҳад,
Бўлди манзилғаҳи сариг гунбад.

Жилва қилди нигори румийчехр.
Сариг олтун аро нечукким меҳр.

Жоми зар ичра бодаи асфар,
Озар ичра эди яна озар.

Ламъа ҳар сори уйдин ошқондек,
Шуъла гунбад аро тутошқондек.

Шоҳ ул шуълада самандарваш,
Не самандарки, меҳри анварваш.

Майи асфарға ҳамнабард ўлди,
Ончаким, офтоб зард ўлди.

Кундуз этти қаро, сариг тўнини,

Кун сияхтоб қилди олтунини²

Моҳи румий нажод айлади фош
Пардаға кирмагин нечукки қуёш³.

Хобгаҳ бўлди шаҳға заррин тахт,
Уйқуси келмас эрди ўйлаки бахт.

Яна ҳукм айладики, «Ҳар сафари
Ким, бу йўлдин эрур анинг гузари,

Кетурунгким, бўлуб фасона тироз,
Билганидин сўз айласун оғоз».

Борғоч ул кимсаким, йўлуқти нахуст,
Раҳнаварде эди бағоят чуст.

Шаҳ қошиға кетурдилар филҳол,
Ҳукм ила раҳрави фасона сигол.

Нукта оғоз этиб дуо бирла,
Деб дуо дилпазир адо бирла.

Иккинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир хикояти

Изтироб айламай баёнинда,
Деди: «Жамшиднинг замонинда.

Рум аро заргаре эди моҳир,
Иши элга қуёш киби зоҳир.

Дам анга субҳ, кўра жирми сипеҳр,
Ҳар бир олтун кулича давраи меҳр⁴.

Рум шоҳи қошида жоҳ анга,
Жоҳи хўрдида коргоҳ анга.

Шаҳрда соҳиб иёр⁵ ҳам ул,
Шаҳ қошида хазинадор ҳам ул.

Неча кондин неким чиқиб зару сим,
Бўлур эрди бори анга таслим.

Зоти аҳли ҳунар мубоҳоти,
Зайд Заҳҳобб ўлуб анинг оти.

Ҳам ҳаким эрди, ҳам муҳандисваш,
Гоҳ зарпош эдию гаҳ заркаш.

Туну кун шоҳнинг надими ҳам ул,
Пойтахти аро ҳакими ҳам ул.

Бошидин то аёқ хунар эди пок,
Айб анга буки, эрди кўп бебок.

Айш бирла ўтуб маҳу соли,
Бор эди шоҳ моли— ўз моли.

Чун амонатда бедиянат эди,
Иши шаҳ молиға хиёнат эди.

Чун хунарманд эди ниҳоятсиз,
Анга шаҳ лутфи эрди ғоятсиз.

Хунари васфи эрди шоҳ иши,
Айбини айта олмас эрди киши

Бўлса ҳам айби ошкор анга,
Қилмас эрди шаҳ эътибор анга.

Қилса ҳам эътибор филҳол ул,
Санъати жониби узотиб кўл.

Турфае ошкор айлар эди,
Шаҳни беихтиёр айлар эди.

Юз фусун бирла айлар эди фиреб
Ки, анга онсиз ўлмас эрди шикеб.

Дедн бир кунки: «Шоҳи оламгир,
Ким, бўлубтур анинг макони сарир.

Шоҳ чун келди шоҳлардин фард,
Тахти доғи анга керак дархўрд

Ўзгаларга йиғочдиндур тахт
Лойиқ улдурки, шоҳи фаррух бахт

Тутқай олтун сарир уза маскан,
Кўзни ул маскан айлагай равшан.

Ганж аро беҳисоб эрур олтун,
Яна афзун дағи бўлур ҳар кун.

Анда турмоқда ҳеч фоида йўқ,
Мунда эрур тамом фоида-ўқ.

Ҳам бўлур шаҳға ўзга фарру жамол,
Ҳам муҳайё эрур ўз ўрнида мол».

Шаҳға келди бу нукта мустаҳсан,
Деди: «Эй борча фан аро якфан!

Бу хаёлингға яхши келмишдур,
Бот илик урки, дилпазир ишдур».

Икки минг ботмон⁷ олтун этти талаб,
Бутгали ул мақоми айшу тараб.

Ҳукм бўлдики: «Олсуну кетсун,
Тахт бутмокка жидду жаҳд этсун!»

Нақдни олди файласуфи жаҳон,
Бўлди ўз корхонасида ниҳон.

Туну кун эҳтимом айлар эди,
Саяю жаҳди тамом айлар эди.

Токи бир йилда топибон тартиб,
Топти ажзоси борчаси таркиб.

Вазъи ул тахтнинг мусамман ўлуб,
Рубъи маскун шаҳиға маскан ўлуб.

Ҳам секиз бурж даврида пайваст,
Тўрти онинг баланду тўрти паст.

Пастаида тўрт тўтини моънус,
Бийики узра тўрт ўлуб товус.

Даврида дурру лаъл пийроя,
Зинасида доғи секиз поя.

Лек ул навъ кўргузуб санъат
Ки, чиқар бўлса, шоҳи Жам рифъат

Поялар мақдамида бўлғай паст,
Айлағай бир-бири юзига нишаст.

Чун секиз поя қатъ бўлди тамом,
Айлагач шоҳ ўз ерида мақом.

Яна ул поялар баланд ўлғай,
Тахтидин шоҳ баҳраманд ўлғай.

Чунки ўлтурди тахт уза дилхуш
Тўрт тўти наво чекиб дилкаш.

Айтқайларки: «Шаҳға ком ўлсун,
Анга бу тахт мустадом ўлсун!».

Тўрт товус ҳам очиб пару бол,
Шоҳ боши уза ҳумой⁸ мисол,

Топибон ҳар бири бийик поя,
Айлагайлар қанот ила соя.

Поя ўрнида секиз анга сутун,
Остида беркитиб секиз гардун

Ким, қаён шаҳ бўлур нишотангез,
Оз ишорат била югургай тез.

Бермагай эл чекарга табу тавон,
Бу экин олам ичра «тахти равон»⁹.

Бу сифат тахти осмон тазйин
Кўрмаган уйла ҳеч тахтнишин.

Чунки топти тамом оройиш,
Устида шаҳ топарға осойиш,

Келтуруб шоҳ базмида тузди,
Тузари ичра сеҳр кўргузди.

Топти чун шоҳ тахт уза таскин,
Ҳадсиз эҳсон била қилиб таҳсин.

Дастгоҳин баландроқ қилди,
Қошида аржумандроқ қилди.

Анга бор эрди неча ҳампеша,
Санъаторою чобукандеша.

Жазм эдиларки, тахти гардунваш
Ойдур, аммо гунаш била рўкаш.

Вазн аро тенгдур улча нақд олмиш,
Лек олтун аро кумуш солмиш.

Фикри буким, бу санъату ойин
Бирлаким бермишам анга тазйин.

Мумкин эрмастур ани бузмоқ шоҳ,
Токи бўлғай бу роздин огоҳ.

Урдилар рой борчаси йиғилиб,
Ул иш ифшосиға хужум қилиб.

Зайд ваҳми ва лек ғолиб эди
Ким, анга шоҳ асру толиб эди.

Чора бу навъ қилдилар охир
Ул ниҳон ишни қилғали зоҳир

Ки, топиб икки тўтийи дилкуш,
Иккисин нотик айлағайлар хуш.

Бири дегайки: «Тахт рўкашдур»,
Бири дегай: «Мусаннифи ғашдур»

Топтилар икки тўтийи мавзун,
Ранг ичинда сипехри ахзаргун.

Айлаб ул икки нукта ичра фасих,
Зайдни айламоқ учун тафзих.

Тахт асрар кишини ёр айлаб,
Нақд аёғиға қўп нисор айлаб.

Рози айлабки шоҳи тахторой
Субҳ тахт узра бўлса жилва намой.

Махфи ўлуб ики дағопардоз,
Тутқай ўрнида ер ики ғаммоз¹⁰.

Икки тўтини ҳеч қилмай бийм,
Сийм олғонға қилдилар таслим.

Ул ҳам андоғки маслаҳат билди,
Иккини иккига эваз қилди¹¹.

Субҳким шоҳ қилди майли сарир,
Икки тўти чекиб фалакка сафир,

Дедилар шахға бешикасту қусур
Сўзниким, бўлди юқори мазкур.

Шаҳни айлаб ул ишда ҳайрат лол,
Ул ғаробатдин этти истидлол

Ки: «бу иш қилғон ул киши бўлғай
Ким, анинг Зайд ила иши бўлғай.

Ваҳм этиб андин айламиш ноком
Айбини қуш тили била эълوم.

Ул агар Зайддин ҳаросондур,
Бизга таҳқиқи беҳад осондур».

Бўлди бир пояси чу суҳон суд,
Ошкор ўлди қалби рўй андуд.

Бу хиёнатки Зайд кўргузди
Шаҳға озарм риштасин узди.

Бору йўқ молин этти девоний,
Солдилар чаҳга банд этиб они

Ки, анинг оғзи тор эди, туби кенг,
Оғзи равзанча, туби уй била тенг.

Ясаб эрдилар ониким, ногоҳ
Анда маҳбус бўлса аҳли гуноҳ,

Бўлса ул чаҳда нечаким сокин,
Қочмоғи бўлмағай анга мумкин.

Тийраликда фироқ шоми киби,
Қайд қилмоқда ҳажр доми киби.

Зайдға ротибаки бўлди дақиқ,
Нон икки курс эди, су бир ибриқ

Ангаким уйла қалблиқ иш эди,
Уйла кунни ўзига тутмиш эди:

Ханжаре асрар эрди пинҳоний,
Ёшурун ҳам бор эрди суҳони.

Ханжар кўнглак ичра эрди ниҳон,
Ханжар ичра ниҳон эди суҳон.

Деди, ҳар нечаким оғирдур банд,
Ёки муҳлик бу ғуссагоҳи газанд.

Гарчи бўлғай фитодалик чекмоқ,
Чорадин бўлмағай илик чекмоқ.

Ҳар кун ул нону сувки олур эди
Нонни бир гўша ичра солур эди.

Ханжари бирла қозибон туфроғ,
Болчиғ айлар эди су олғон чоғ.

Чоҳ оғзи тўши тилаб воя,
Болчиғидин ёсор эди поя.

Кесмиш эрди аёқларидин банд,
Нон иси бирла бор эди хурсанд.

Ҳар кун афғону зор тортар эди,
Сув учун интизор тортар эди.

Сувйи келгач яна ясаб болчиғ,
Ибтидо айлар эрди баннолиғ.

Заъф анга гар газанд ўлур эрди,
Поя ҳар кун баланд ўлур эрди.

Неча ой мундоқ айлабон кина,
Етти равзанинг оғзиға зина,

Равзан оғзида эрди оғир тош,
Чиқибон зина узра санъат фош,

Ханжари нуги чун анга етти,
Тошни бир ёнидин шигоф этти.

Нақбканлик фанини фош айлаб,
Ерни ханжар била харош айлаб,

Саъй ила ул қадар тўшук очти
Ким, ўшул чоҳдин чиқиб қочти.

Билди, шаҳ топса ўлтурур ани жазм,
Турмай этти Фаранг¹² сари азм.

Қочқонидин чу бўлдилар огоҳ,
Халқдин ул хабарни англади шоҳ.

Фаҳм этибким, не чоралар этмиш
Ким, ўшул чоҳдин чиқиб кетмиш.

Онча макру фиребу навъи билик,
Тишлатиб шаҳға лаҳза-лаҳза илик.

Бу тараф Зайд ўлуб, замин паймой,
Жонни қутқорғали қадам фарсой.

Йўлда ҳар лаҳза топиб ўзгача ранж,
Бўлғунча жилвагоҳи мулки Фаранж.

Чунки бўлди макони ул иқлим.
Йўл қилур эрди қатъ қилмай бийм.

Неча кун қатъ этиб неча маҳфил,
Қилди Қустантанияни¹³ манзил.

Чун анга бўлди мунтаҳи ул сайр,
Шаҳр тошида бор эди бир дайр.

Йўл ани қилмиш эрди фарсуда,
Бўлди ул дайр ичинда осуда,

Дайр эрди биноси бесару бун,
Ўйлаким бу рафъи дайри куҳун

Тўрида бир васиъ кошона,
Дема кошона, балки бутхона.

Сакфу атрофин айлабон заркор,
Олтуну ложувард бирла нигор.

Борча яшму самоғ изора,
Лек фарши рухом якпора¹⁴.

Тоқлар боғлабон ниҳоятсиз,
Зеб ҳар тоқи ичра ғоятсиз.

Лек ҳар тоқ аро бир олтун бут,
Эл парастииш қилурға ҳар кун бут.

Чун такаллуф ниҳоятиға етиб,
Кўп жавоҳир била мурассаъ этиб.

Икки пўлод эшик фалак пайванд,
Ранг ила сайр аро фалак монанд

Қуфли олтун, валеқ раҳбонлар,
Маҳкам айлаб нечукки дарбонлар.

Субҳ ила шом ул эшик очилиб,
Эл парастииш ишига майл қилиб.

Тарқагач борча эл бараҳман чуст,
Ул эшикни муқаффал айлаб руст.

Кўрди чун файласуф ул сарукор,
Анда айланди ўйлаким паргор.

Деди: Бу ерда мунча олтун муфт,
Мен килурмен шаҳ олтунини нуҳуфт?

Келдию ўзни бутпараст этти,
Дайр даргоҳида нишаст этти.

Куфр аҳлиға ҳар не эрди русум,
Қилди оз чоғда борчасин маълум

Кеча-кундуз ибодат айлар эди,
Ҳар дам они зиёрат айлар эди.

Кўргузуб ҳар санамға бир ихлос
Ки, самад саждасида бандаи хос.

Макру рев онча айлади пайдо
Ки, ул эл бўлдилар анга шайдо:

Бори арзи иродат айладилар,
Амри бирла ибодат айладилар.

То парастидин ул баланд мақом
Дайрнинг ихтиёрин олди тамом:

Анда бутхонанинг калиди дағи
Бутгару бутпараст умеди дағи.

Ишни чунким бу ерга еткурди,
Бут шиканликка раҳшини сурди.

Кеча эл айлаганда уйқуға майл,
Юз урар эрди ҳар ён ўйлаки сайл.

Баҳрнинг соҳилида кўҳсоре,
Топти ул кўҳсор аро ғоре.

Аҳли диндин анга бир-ики рафиқ
Бор эди қатъ этар маҳалда тарик.

Жоҳу давлат замони ходим анга,
Ранжу меҳнатда ҳам мулозим анга.

Лек ул бутпараст бўлгон чоғ
Тушубон жонлариға дард ила доғ.

Андин ушбу ажиб суратдин
Айрилиб эрдилар заруратдин.

Топиб ул иккини талаб бирла,
Арзи ҳол айлади тараб бирла.

Ул икав ҳам тараб шиор этти,
Бу ул иккини ёри ғор этти.

Чун амин эрдилар анга пайваст,
Ғор саҳни аро буюрди нишаст.

Деди: «Заргарлик ичра не асбоб
Ки бўлур, айлангиз топарда шитоб.

Неки омода қилсангиз они,
Келтурунг ғор ичига пинҳони».

Алар айлаб неким керак тайёр,
Хожа ҳар тун алар сори сайёр.

Элнинг олида сувмнотпараст,
Тонгдин оқшомға тегру лот¹⁵ параст.

Кўзда чун уйқу хайли жо қилди,
Хожа ул дайрдин ҳаво қилди.

Ғорни коргоҳ айлаб эди,
Эл кўзидин паноҳ айлаб эди.

Ясар эрди буте темурдин чуст,
Дайрнинг ҳар¹⁶ бути шабиҳи дуруст.

Жузви олтун бирла қилиб рўкаш
Ки, кўрунгай назарға зарринваш.

Ҳам жавоҳирға дасткор фаранг,
Айлаб омода шиша ранго-ранг.

Узв-узвиға андоқ айлаб банд
Ки, бўлуб мутлақо анга монанд.

Рост бўлғач, муҳандиси комил
Ул икавни қилур эди ҳомил.

Ёшуруб яхшию ёмон элдин,
Дайрға еткуруб ниҳон элдин.

Айлабон фатҳ боби бутхона,
Очиб эшикни хушмандона.

Қайси буткнм анга назир ясаб,
Ухшамоғликда дилпазир ясаб.

Уйдаги бутни бемаҳал қилибон,
Ясағон бут била бадил қилибон.

Бутни элтиб ул икки ғор ичра,
Бу қолиб дайри зарнигор ичра.

Боғлаб очқон эшикни оҳиста,
Асраб ул махфи ишни сарбаста.

Муддате буйла зрди онинг иши,
Ишига воқиф эрмас эрди.киши.

Токи куффор илоҳидин бир илоҳ
Қолмади «Лоилоҳа иллоллоҳ»¹⁷

Балки олтун лаган била қандил
Борча топти темур била табдил.

Чун не бут қолдию не ташту лаган,
Хожа арз этти хорхори ватан.

Ул чу қилди бу маъни изҳори,
Бўлди куфр аҳли тангдил бори

Ким: «бу дайр ичра элга муршидсен,
Куфр аро муттақию зоҳидсен.

Нега ҳижрон навосини туздунг?
Тенгрилардин нетиб кўнгул уздинг?»

Деди: «Узмак кўнгул не сўз бўлғай?
Ҳажр узрин киши нетиб қўлғай?

Ҳам алар амридин бу азм ўлмиш,
Сафар этмак хаёли жазм ўлмиш.

Мени бу навъ воқиф айлади лот
Ки, туганган эмиш ономға ҳаёт,

Воқеъ ўлғон замон бу иш ҳодис,
Нақд кўп, мендин ўзга йўқ ворис.

Борибон ул нукудни эгалай.
Яна лоту манот сори келай.

Назр этибмен неким бўлур ҳосил,
Дайр харжиға қилғамен восил.

Молу неъмат муродим эрмастур
Ким, манга дайр неъматини басдур.

Ҳажр аро гарчи ғам била тўлғум,
Қайда бўлсам алар била бўлғум».

Куфр аҳли малолат айлаб фош,
Бори кўюб анинг аёғиға бош,

Дедилар сар-басар бўлуб ғамнок
Ким: «мусаллам санга ақидаи пок,

Дининга куфрдин вабол ўлсун,
Кофир ўлмоқ санга ҳалол ўлсун.

Фурқатингдин хароб эрур бу эл,
Соғ борғил дағи саломат кел.

Лек сен куфрни чу фан қилдинг,
Муддате дайр аро ватан қилдинг,

Чун тиларсен диёринга кетмак,
Бизга вожибдурур яроғ этмак».

Ҳожат эрмас дебон бу қилди хурўш
Асру таклиф бўлғач, ўлди хамўш.

Йиғилиб дайр аро шарифу вазиъ
Ултуруб борча қилдилар тавзиъ,

Кўргузуб жидду жаҳд ғоятсиз,
Мол жамъ эттилар ниҳоятсиз.

Анга борин такаллуф айладилар,
Хожа борин тасарруф айладилар.

Гарчи бор эрди борғали машъуф,
Бўлди улкун яроғ учун мавқуф.

Ҳарне бутким, бор эрди ғор ичра,
Иккисин солди бир қарор ичра.

Токи эллик қарор бут тўлди,
Ҳар қарор ичра икки бут бўлди.

Тиқибон пухта қилди маҳкамвор,
Зарфларнинг ароларин ҳамвор.

Тоғ этогинда эрди чун соҳил,
Келиб ул ерга айлади манзил.

Бу қадар чунки воя тутмиш эди,
Турфа жунге кироя тутмиш эди.

Ғор аро ҳарне эрди пинҳони
Жунг аро тошитиб эди они.

Ҳар жиҳотеки сўнгра бердилар,
Сув ёқосиға тошиб эрдилар.

Хожа солди аларни ҳам кемага,
Эҳтимом айлабон бори нимага.

Борчадин чун кўнгулни шод этти,
Ерлар бирла «ҳайрбод» этти.

Фурқат ўтиға туштилар борча,
Зор йиғлаб қучуштилар борча.

Хожа асҳоб аро алам қўйди,
Юрубон кемага қадам қўйди.

Деди: «Бир рукъае битибдурмен,
Дайр ичинда ниҳон этибдурмен.

Тилабон ул хужаста иншони,
Лот олида топқунгуз они.

Уқунгузким, баса фавоид эрур
Ким, сизнинг ҳолингизға оид эрур».

Кемани сурди бу уруб хода,
Енди ул дайрға сурук лода.

Рукъасин олдилар фиғон айлаб,
Суртубон кўзга ҳирзи жон айлаб.

Уқуғоч ул сурук асири фироқ,
Қилғонин ёзмиш эрди бошин-оёқ.

Қолдилар ул фасонадин бори данг,
Кишидекким, егай хумор уза банг.

Чун тафаҳхусда қилдилар тадқиқ,
Ёзғони чиқти борчаси таҳқиқ.

Тушти куффор ичинда тўфонлар,
Ақлу дониш кўрунг, мусулмонлар.

Бу тараф ҳийла сози дарёгард
Неча кун елдек эрди баҳрнавард.

Шуртасида чу бор эди қувват,
Шурта елида ҳам ажаб суръат.

Саратон бирла ҳут манзилидин
Ўтубон чиқти Рум соҳилидин.

Рум шоҳида бор эди бир ранж
Ки, солур эрди пайкарига шиканж.

Бўлғоч ул заъфдин шикаста мизож,
Файласуф анга айлар эрди илож.

Чунки бўлди ҳаким мутаворий,
Ул мараз бўлди шоҳға торий.

Шаҳҳаким ул мараз музоҳим эди,
Табъиға умр номулойим эди.

Ҳеч ким айлабон мудоросин,
Қила олмас эди мудовосин.

Қилғонидин топиб парешонлиқ,
Суд қилмай вале пушаймонлиқ.

Кўрубон жисми нотавонони
Ёд кўп айлар эрди донони.

Чунки чиқти ҳаким дарёдин,
Қилди бас турфа қисса бунёдин.

Гарчи бори иши ажиб эрди,
Лек бу борчадин ғариб эрди.

Элига кўйди борча ашёни,
Урди юз шаҳр ичига пинҳони.

Оёғиға солиб ҳам ул бандин
Ки, кесиб кетмиш эрди пайвандин,

Тутти пинҳон ҳам ул чаҳ ичра қарор
Ки, чиқиб андин этмиш эрди фирор.

Чунки зиндон муаккмли билди,
Югуруб шоҳға хабар қилди.

Шаҳки, бу қиссадин нишон топти,
Гўйиё ўлмиш эрди, жон топти.

Чун йўқ эрди таниға тобу тавон,
Дедиким: «Келтурунг қошимға равон».

Лутфу эҳсон бекарона қилиб,
Хосса хилъатларин равона қилиб.

Балки ул навъ лутфлар чоғи,
Иибориб хосса маркабин доғи.

Хожаға чун кетурдилар пайғом,
Чикмойин шаҳға айлади эълон

Ки: «чу мен шоҳдин ғазаб кўрдум,
Чоҳ аро ранж ила тааб кўрдум.

Не хиёнатки айладим, билайин,
Бирига ўн эваз адо қилайин.

Яна бир арзим ушбу нуктаки, шоҳ
Тортибон ҳар йил икки қатла сипоҳ.

Рум молини айлабон барбод,
Айлар аҳли фаранг бирла жиҳод

Ки, алар бутларини синдурғай,
Кўнглини дин ишида тиндурғай,

Лекин ул ён чекиб ҳусом ҳанўз,
Даст бермайдурур бу ком ҳанўз.

Мен алар бутларин тамом ушатай,
Олтунин шаҳ хазинасиға қотай.

Шаҳ бошиға сочай жавоҳирини,
Зоҳир айлай ниҳону зоҳирини.

Яна шаҳ комини раво айлай,
Ҳар неким дарди бор, даво айлай.

Лек вақтеки шоҳи оламгир,
Солиб аъдом аёғиға занжир

Борчасин олима равон қилғай,
Мени сарсабзу комрон қилғай,

Мен этиб шаҳ сори хиромимни.
Асрағайлар алар мақомимни,

Тошқори бўлмади ерим холи,
Чаҳда ҳам холи ўлмағай ҳоли.

Манга гар бу мурод бермаса даст,
Чоҳ қаъриндадур ерим пайваст».

Айлади чунки нукта итмомин,
Шаҳға еткурдилар бу пайғомин.

Шаҳ алардин кўруб жинойт кўп,
Ҳам бўлуб эрди беиноят кўп.

Мунсиз истар эдики банд этгай,
Чоҳу зиндонға мустаманд этгай.

Жисми мулкин чу заъф тутмиш эди,
Бу жиҳатдин ани унутмиш эди.

Эмдиким, бу фасона бўлди анга,
Бас муносиб баҳона бўлди анга.

Дедиким, қилдилар борин маҳбус,
Чоҳ қаъри аро буюрди жулус:

Хожа уйни аларға топшурди,
Уйидин тошқори кадам урди.

Қилмайин банд тошламоққа даранг,
Кийди шаҳтўнларини ранго-ранг.

Отланиб шаҳ сори хиром этти,
Ўпубон даргаҳ эҳтиром этти.

Чунки шаҳ хилватиға қўйди оёғ,
Ер уза тушти ўйлаким туфроғ.

Шоҳ туфроғдин кўтарди ани,
Кучқали тахт уза чиқарди ани.

Кучубон борча ҳолини сўрди,
Илгин онинг қўлиға топшурди.

Ўпти шоҳ илгин ул нечукки русум,
Айлади набзи ҳолатин маълум.

Набзидин ранжи дафъини билди,
Тўрт-беш кунда-ўқ даво қилди.

Чунки шаҳ табъи ичра қолмади ранж,
Олида тўкти ул кетурган ганж.

Шоҳни ҳайрат айлади беҳуд
Ким, ул ишни инонмас эрди хирад.

Деди: «Шарҳ айла бу ҳикоятни,
Булжажабликда бениҳоятни».

Деди борин муҳандиси моҳир,
Шаҳға ихфосин айлади зоҳир.

Шоҳ табъиға айлаб ул қавли,
Ажзини лаҳза-лаҳза муставли.

Борча ишни чу арз қилди ҳаким,
Ганж хозинға айлади таслим.

Шаҳ анга онча айлади эҳсон
Ки, эмас шарҳин айламак осон.

Сурди бутларға ҳукм якбора,
Қилдилар ҳар бирини юз пора.

Ганжи Қорунни ҳеч қилмай бийм,
Этти дин аҳлиға борин тақсим.

Ҳукм қилдики тўнин оқу қаро,
Қилдилар ғарқ сариғ олтун аро.

Чунки зарбафт ҳар бисот ўлди,
Ҳар бисоти юз инбисот ўлди.

Олтун ул элни кулдуруб чандон,
Заъфарон¹⁸ уйлаким қилур хандон.

Нечадин сўнг бўлуб ишорати хос,
Чоху зиндон эли ҳам ўлди халос.

Элга ҳар дам¹⁹ қилиб назора чоғи,
Чехрадин олтун ул гуруҳ доғи.

Элга бу доғи кулгу келтурубон —
Бағри қоткунча балки кулдурубон.

Қахрабо ранг гар муфарриҳ эмас,
Не учун ул чекар сомоннию бас.

Кимки ишқ этса рангини коҳи,
Бот кўнгулга асар қилур оҳи.

Бўлмайин субҳ заъфароний чехр,
«Чарх кўргузмас анга ҳаргиз меҳр»²⁰.

Шоҳи Баҳром чун эшитти тамом,
Шод ўлуб сўрди: «К-эй хужаста калом!

Сенки бу сафҳа айладинг таҳрир,
Ўз ҳадисингни доғи қил тақрир.

Борча ҳолингдин эт хабар бизга
Ким, даминг қилди кўп асар бизга».

Дедиким: «Рум мулкидур ватаним,
Тиббу хикматдурур шиору фаним,

Бу муҳандиски айладим ёди,
Манга ободур онинг авлоди.

Ғаразим бўлғали бу ён озим,
Бўлмоқ эрди санга камин ходим.

Шукр лиллах, неким мурод эттим,
Давлатингдин муродима еттим».

Шаҳ чу фаҳм этти бу таманнони,
Нудамосидин айлади они.

Сурмоғи муждасин чу бермиш эди,
Уйқу шаҳнинг кўзига кирмиш эди.

Уйла уйқуға солди они бу сўз
Ким, қуёш чиқмоғунча очмади кўз.

[XXII]

Душанба куни Баҳромнинг навбаҳор монанд ахзар либос била гунбади ахзарга юз қўйғони ва сарви сабзоранг сабз хулла била жоми зумуррадфом ичинда зулоли ҳаёт нўш қилғони ва ул чашмаи зиндагонидин Хизр ҳаёти касб этғони

Чун душанба сипехри зангори
Зангдин қилди кўзгусин ори.

Қилди юз реву ранг ила гардун,
Субҳ чодиршабин зумуррад гун.

Чашмаси бирла мехри оламтоб,
Қилди кўк сабззорини сероб¹.

Шаҳ қилиб хилъатини райҳоний,
Рост андоққи, сарви бўстоний.

Сабзавор устига хиром этти,
Яшил айвон аро мақом этти.

Жилвагар бўлди сарви сабзоранг,
Айлабон хилъатини мино ранг.

Ўзи сабзу табассуми шакарин,
Хуштурур сабз гар эрур ширин.

Ноз бирла нигори яғмойи,
Шоҳға тутти жоми минойи.

Олибон дам-бадам, ичиб Баҳром,
Ойдин ул соғари зумуррад фом.

Ангачаким зумуррадин гардун —
Бўлди тун хайли дудидин шабгун².

Солди шаҳ қўнглига хаёл газанд,
Кўзи уйқуға бўлди ҳожатманд.

Яна андоққи бор эди маъхуд,
Бўлди қуллар равон, нечукким дуд.

Топибон раҳрави биёбоний,
Шаҳ қошиға кетурдилар они.

Деди шах: «Парда тошида филхол
Ўлтуруб бўлсун ул фасона сигол».

Хукм бирла мусофир оҳиста,
Айлади нуктасини пайваста.

Сўзни бошлаб бурун сано бирла,
Шаҳға мадҳ айлади дуо бирла.

Учинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир айтқон афсона

Чун дуони ошурди гардундин
Дедиким: «Муддате бурун мундин

Мисрда хожаи бор эрди ғани,
Эшиги ҳожат аҳлининг ватани.

Молиға ғояту ниҳоят йўк,
Хони базлиға ҳадду ғоят йўк.

Бор эди бир хужаста фарзанди
Ки, йўк эрди жаҳонда монанди.

Борча фазлу ҳунар аро моҳир,
Юзидин ҳушмандлиғ зоҳир.

Миср шоҳича нақду мол ичра,
Юсуфи Мисрча жамол ичра³.

Ота молиға ихтиёри анинг,
Отасининг йўқию бори анинг.

Зоҳир аҳли жаҳон улуми анга,
Илму фазл аҳлининг хужуми анга.

Оти Саъд эрди, кавкаби масъуд,
Отаға ул ҳаётидин мақсуд.

Ясабон турфа меҳмонхона,
Йўл топиб анда хешу бегона.

Сафар аҳлиға бори ом бериб,
Ҳар мусофирки, етса ком бериб.

Меҳрибонлиқ била сўруб они,
Айлаб улча-риоят имкони.

Чун уётлик қилиб риоятдин,
Лутфу эҳсони бениҳоятдин.

Сўрубон билганию кўрганини,
Не билик касбида югурганини.

Чун билиб борча рози пинҳони,
Не кироманд ўрганиб они.

Чун бу ишни шиор қилмиш эди,
Кўп улуми ғариба билмиш эди.

Ўрганиб эрди касб этар чоғи,
Сехру найрангу кимиё доғи.

Етти бир кун қазодин икки ғариб,
Бу тараф солибон аларни насиб.

Иккиси жисмида неким асвоб,
Бор эди сарбасар яшил мошоб.

Саъд очти риоят абвобин,
Тузди ҳарён зиёфат асбобин.

Уйлаким бор эди шиори анинг,
Анда йўқ эрди ихтиёри анинг.

Онча мардумлик ошкор этти
Ким, ул иккини зери бор этти.

Лутфу хулқидин икки ахзар пўш,
Лоллиқдин бор эрдилар хомўш.

Бир кун истаб аларға осойиш,
Сухбати қилмиш эрди оройиш.

Ҳар неким табъ истабон ҳоли,
Базм андин эмас эди холи.

Бода айлаб эди димоғини гарм,
Муртафиъ бўлмиш эрди пардаи шарм.

Саъд дилжўлуқ айлабон беҳад
Айлар эрди ул иккини беҳуд.

Лутф ила кўп чу қийлу қол этти,
Бурна кишварларин савол этти

Ки: «қаю мулк сизга бўлди мақар?
Недин ўлди либосингиз ахзар?»

Дедилар: «Кишвари дурур дилкаш,
Оти ҳам Шаҳрисабз эрур ҳам Каш4.

Хизр монанд сабзадин ранги,
Сабзаси суйи кўзгуси занги.

Шаҳрисабз ўлди бизга чун мулкат,
Йўқ ажаб гар яшил дурур кисват».

Дедиким: «Эмди ҳар ғариб умур,
Айлангиз кўрмиш ўлсангиз мазкур».

Бири дедики: «Ул диёр сори,
Равза монанд сабзор сори —

Бордурур тоғ ичинда бир кишвар.
Кишвар аҳли отин дебон Китвар,

Анда бутхонаи дурур олий,
Рифъат ичра сипеҳр тимсоли.

Етибон кўкка тоқининг боши,
Тош ила ҳам ичию ҳам тоши.

Ичию тоши сарбасар тасвир,
Жонвар шакли тортилиб бир-бир.

Ҳар киши анда айласа манзил,
Будур анда ғариб иш ҳосил

Ки, анга даҳр созию сўзи,
Ҳар неким тенгри айламиш рўзи.

Кирибон ул саводи менуға,
Кечаким кўзи борса уйкуға.

Туш кўрар ҳеч шаксизин ул шом
Ки, ики сурати ғариб андом

Келиб онинг қошиға дерлар сўз,
Тикиб онинг юзига ҳар бири кўз.

Ҳар бири бир ҳадис анга айтур,
Келгачу дегач ўрнига қайтур.

Бири бир яхшилиқки кўргуси ул,
Бир танаъум сорики топқуси йўл.

Бири дер5 ранжким кўяр анга юз,
Толии солибон суға юлдуз.

Бу ики ишдин ўлғоч ул оғаҳ,
Уйкудин сесканиб кўпар ноғаҳ.

Яхшироқ иш сори шитоб айлар.
Не ёмон бўлса, ижтиноб айлар».

Бир мусофир чу нуктасин сурди,
Яна бир доғи нукта келтурди

Ким: «ҳам ул дайр ичинда пиридур,
Анга кундек ёруғ замиридур.

Кимки дайр ичра кўрди ул тушни,
Топти ўзида аншу кўркушни.

Туштаги коми сори топмаса йўл,
Ё машаққатға чора топмаса ул,

Ҳолидин гар хабар топар ул пир,
Анга айлар ҳам ул замон тадбир.

Шарт будурки, улки туш кўргай,
Ўзни ул икки ишга тўш кўргай.

Борибон пири кордон қошиға,
Ҳолини аилагай аён қошиға.

Қайси бир ишга қилса ул иршод,
Қилса ул навъ жустужўй мурод».

Саъдким бу фасона гўш этти,
Орзусида тарки ҳуш этти.

Ул кун алқисса ком ё ноком,
Тутти суҳбат алар била то шом.

Кеча ул ғамда бўлди савдойи,
Жазм қилди мусофират ройи

Кўнглига дайр солибон қайғу,
Кўзидин ул туш элтибон уйку.

Субҳидамким, сипеҳри миногун,
Ерни байзодин этти байзогун.

Ул шааф кўнглидин қарорин олиб,
Ҳавас илгидин ихтиёрин олиб.

Отаси хизматиға қилди хиром,
Арз қилди неким анга эди ком.

Хожа манъида қилди кўп тадбир,
Қилмади кўнгилга анинг таъсир.

Чун ҳавас қилди элни бечора,
Ғайфи таслим ўзга не чора.

Хожа кўрдик манъи мумкин эмас,
Сув била азми ўти сокин эмасб.

Гарчи йиғлаб ғамида оҳ урди, ул
Лек тенгрига они топшурди. –

Олида арз қилди молу манол,
Деди: «Ончаки кўнглунг истаса ол!»

Айлади амр Саъди озода
Сафар асбобин этмак омода.

Ишчилар ўн кун этти жаҳду шитоб,
Токи бўлди мураттаб ул асбоб.

Неки андоқ топилмағай ёна,
Комгорона, балки шоҳона.

Бухтийи симкаш қатор-қатор,
Юки ичра дирам ҳазор-ҳазор.

Тўрт юз қул камар базар бори,
Лаълу дурдин безаб камар бори.

Ҳар неким одами хаёл этгай,
Ё неким эл гумониға етгай.

Балки ваҳм этмаган ирода дағи,
Борча мавжуд эди зиёда дағи.

Айлади кўп риоят айлаб фош,
Ул ики сабзпўшни йўлдош.

Оқизиб икки кўзидин ики рўд,
Отаси бирла айлади надруд.

Ота ўлмак ўзига жазм этти,
Тутубон мотам, ўғли азм этти.

Уйла сурмакда эрди мустаъжил
Ким, бир айлар эди ики манзил.

Ул ики раҳрави зумуррадпўш,
Раҳнамойи анинг, нечукки сурўш.

Гаҳ мунга, ул қарину гоҳ анга,
Худ бу иккиси Хизри роҳ7 анга.

Муддати айлабон биёбон тай,
Кўйдилар истаган диёрға пай.

Бошлади йўлни ул ики ҳамсайр
Анга тегруки бор эди ул дайр.

Тушубон анда топдилар ором,
Олдилар шарбату таом ила ком.

Дайр аҳлиға кўп риоят этиб,
Лутфу дилжўйлук бағоят этиб.

Саъднинг ғолиб ўлди савдоси,
Қилғали дайрнинг тамошоси.

Кўптию дайр ичига қилди хиром,
Икки ҳамроҳи бирла гом-багом.

Сайр айлаб назар солур эрди,
Лек ҳайрат аро қолур эрди.

Чунки меҳрин ёшурди дайри сипеҳр,
Тун ҳам ўлди сипеҳрдек бемеҳр⁸.

Саъдул дайр ичига қилди майл,
Бўлғоч огоҳ дайр гирдида хайл

Келибон, бердилар насихату-панд
Ким, кўп ўлмиш бу ишдин элга газанд.

Ҳавас этмиш эди ани мағлуб,
Тушмади панд кўнглига марғуб.

Кирибон дайрни паноҳ этти,
Бир қироғинда хобгоҳ этти.

Боғлади барҳаман⁹ эшикни чуст,
Ҳисни Хайбар¹⁰ эшиги янглиғ руст.

Дайр даврида Саъд эли ношод,
Қилғонидин ўзига ул бедод.

Анга худ ваҳм ул сифат ғолиб
Ки, бўлуб чиқмоғиға кўп толиб.

Жуз надомат хаёлиға етмай,
Ул надомат валек суд этмай,

Мутааззир кўзига уйқу иши,
Бўлмайин уйқу туш кўрарму киши?

Тонгға тегру ичига ваҳму ҳарос,
Ҳар замон кўнгли ичра юз васвос.

Борча тун оғзи ичра уйқу сўзи,
Субҳдам уйқудин қизиқти кўзи.

Тушига кирди ҳам бу олий дайр
Ким, қилур эрди анда ҳар сори сайр.

Кўрдиким, икки сурати дилкаш,
Қуш киби, лек ранги ахзарваш.

Мутаҳаррик бўлуб, наво айлаб,
Дайрдин учтилар ҳаво айлаб,

Учубон эврулуб анинг бошиға,
Қўндилар иккиси келиб қошиға.

Бириси чекти мужда бирла хурўш,
Қилди мундоғ нидо нечукки сурўш

Ким: «насибинг сенинг пари бўлмиш
Ки, юзи меҳри ховарий бўлмиш!»

Яна бир бийм бирла қилди нидо,
Этти мақсудини бу янглиғ адо

Ким: «сени дев қилғусидур асир,
Солиб икки аёғинга занжир».

Қилибон ҳайрат ул ғаробатдин,
Сесканиб қўпти бу маҳобатдин.

Ҳар сори солди куз, чекиб афғон,
Субҳдин ёруб эрди дайри муғон.

Қўпубон чун эшик сори қочти,
Келибон барҳаман эшик очти.

Чикғоч ошуфтарой савдойи,
Айлади ул туш они шайдойи.

Кечага тегру бекарор эрди,
Иши ҳар дам фиғону зор эрди.

Қавму хайлига изтироб тушуб,
Ҳар бирининг ичига тоб тушуб

Қўйдилар икки кордон сори юз
Ки: «бирингиз сўзи худ ўлди туз.

Телба бўлмиш ғариб овора,
Чора вақтидур, этсангиз чора».

Яна бир кордони комил ақл
Ки, иккинчи сўз этмиш эрди нақл.

Келди Саъд олиға ниёз била
Оғзи ичра нухуфта роз била

Ки: «сўзиким мен айладим тақрир
Ки, бу дардингға чора айлар пир.

Кўпки, онинг сори қўёли қадам,
Шояд ўлғай гум ушбу дарду надам».

Саъд бўлди алар била ҳамроҳ,
Бошладилар йўл икки кор огоҳ.

Қилдилар азм кўҳсор сори,
Тоғ аро бир қоронғу ғор сори.

Ғор аро кирдилар ҳарос била,
Раҳрави икки раҳшунос била.

Кўрдилар ғор ичинда айвони,
Кўҳкаи тешаси қозиб они.

Гўшада муътакиф дейилган пир,
Халқдин гор ичинда узлатгир.

Жавҳари жисми тийра кон ичра,
Олами мухтасар макон ичра.

Жисми ошуфта сочи ичра ниҳон,
Уйлаким, тун саводи ичра жаҳон.

Кўнгли ичра улум пинҳони,
Кон ичинда жавоҳири кони.

Фош ҳикмат шукуҳи зотидин,
Етти юз йил ўтуб ҳаётидин.

Не жаҳондин анга умед, не бийм,
Деб отин халқ Пайлақус ҳаким¹¹.

Кўргач-ўқ хайрат эттилар турубон,
Кўксига қўлларин қовуштурубон.

Воқиф эрди ҳакими равшан рой,
Очибон сочин ўлди чехра кушой.

Юзи нури ёрутти айвонни,
Уйлаким меҳр нури давронни.

Мезбонлиқ хаёли бот этти,
Меҳмонларға илтифот этти.

Кўрубон ул шукуҳ ила тамкин,
Қўйдилар тийра туфроғ узра жабин.

Саъдға дедики: «эй саодатманд,
Зотинга бермасун замона газанд.

Чунки кўрди кўзум жамолингни,
Айладим фаҳм борча ҳолингни.

Сенму дерсен, сўзунгни мў-бамў,
Йўқ эса мў-бамў мен айтайму?»

Ёр ўпуб деди дардманди замон,
«Ҳикмат айтурға яхшироқ Лукмон»¹².

Солди доно бошин табассум ила,
Бошлади дилкушо такаллум ила.

Аввали ҳолидин фасона деди,
Ҳар ишидин неча нишона деди,

Шаҳру мулку ото-оносидин,
Базл ила меҳмон саросидин.

Касби илм айламак, ҳунар доғи,
Тутмоқ эл ҳолидин хабар доғи.

Сафар аҳлиға мол этиб мақсум,
Айламак турфа қиссалар маълум.

Бу иков қиссасиға бўлмоқ асир,
Бўлмайин меҳнати илож пазир.

Тарки ул кишвару диёр этмак,
Бу тараф ғурбат ихтиёр этмак.

Уюбон дайр ичинда кўрмак туш,
Нукталарким, дебон анга ики куш.

Бориға бўлди ул сифат қойил
Ким, алар ҳушин айлади зойил.

Саъди бедилға кўп кўнгул берди
Ки: «юзунг бизга орзу эрди.

Ҳам тушунга дегумдурур таъбир,
Ҳам ҳусулиға айлағум тадбир.

Лек бу ишда уйла суратдур
Ки, санга айтури заруратдур.

Санга мендин нечукки бордур суд,
Манга ҳам сендин ўлғуси мақсуд.

Мен бу дайр ичра пешво эрдим.
Ҳикмат аҳлиға муқтадо эрдим.

Ушбу эрди манга ҳавас дойим
Ким, ўшул ерда бўлғамен нойим.

Яна ҳикмат бўлур эди моний,
Бўлур эрдим хаёл ила қоний.

Ҳавасим оқибат ғулу қилди,
Ўзини ақл чоражў билди.

Кечага тегру музтариб эрдим,
Кеча бўлғоч шуурсиз кирдим.

Гўшаи тутгуму юмуб кўзни,
Солдим уйқуға куч била ўзни.

Чун кўзум уйқуға ниёз этти,
Уйқу кўзумга турктоз этти.

Тушума унла кирдиким ул дайр
Ким, анинг ноимиға бўлсун хайр.

Бўлди юз минг мисол жилвағахи
Ки, димоғим хираддин ўлди тиҳи.

Сўнгра келди учуб ики тимсол,
Ки, санга ҳам яқин экин бу ҳол.

Хушнаво икки қуш тараннум аро,
Иккиси кирдилар такаллум аро.

Деди бир қушки: «Эй ҳаваспайванд
Тушгусидур ики аёғинга банд.

Ишратинг шамъи кўр бўлғусидур,
Ватанинг тийра гўр бўлғусидур».

Яна бир қуш дедик: «Қилма тааб
Ки, санга саъд бўлғуси кавкаб.

Эгнинга чиққусидур икки қанот,
Қатъ қилғунг учуб тариқи нажот

Ким, қанотдин анга тараб бўлғай,
Анга учмоқ қачон ажаб бўлғай.

Ул ики қуш паёми сўзлардин
Сесканиб уйқу ўчти кўзлардин.

Кўнглума тушти изтироб базе,
Хилди савдо мени хароб базе.

Ваҳм бўлди хаёлима ғолиб,
Бир муаббирға бор эдим толиб

Ки, хаёл улча айлади тасвир,
Солғай илгимга муждаи таъбир.

Анга таъбир кимса билмас эди,
Тилаб эрдим, вале топилмас эди.

Жисмим ўлди заиф меҳнатдин,
Жонима еттим ул машаққатдин.

Кўнглума ҳар дам эҳтизоз эрди,
Танима ҳар нафас гудоз эрди.

Не ажаб яхши сўздур ул масало
Ки: «бало яхшироқки бийми бало»¹³.

Жонни меҳнатқа айладим таслим,
Ҳар замон ўлтурур эди мени бийм.

Иш анга етти ранж даврондин
Ки, тамоми илик юдум жондин.

Ғайри ўлмак йўқ эрди тадбири,
Етти бошимға Хизрваш пири¹⁴.

Хирқаси ахзару асо ахзар¹⁵,
Гўйи ул эрди Хизр пайғамбар.

Дедиким: «Эй рамида, қайғурма,
Жонинга бийму хавф ўқин урма.

Мен тушунгни йўрай, вале сен ҳам,
Шарт қилким, не айтсам мен ҳам

Узр демай, қабул қилғайсен,
Йўқки, ўзни малул қилғайсен».

Ер ўпуб айтгимки: «Ғаврима ет,
Сўнгра не ҳукмким этарсен, эт

Ким, қабул айладим сўзунг жондин,
Не десанг қилмайин ибо андин».

Деди: «Ҷомоспнома»¹⁶ арқомин,
Назар айлаб ўқуғил аҳкомин

Ким: ёзибдур бу қиссани бир-бир
Ки, тушунгга не навъдур таъбир.

Санга шартики илтимос эттим,
Тут кулоқким адосиға еттим.

Шарт будурки, боқмай ўзга улум,
Айла таъбир илмини маълум.

Сендин ул фанда айламак кўшиш,
Биздин онинг кушодиға бахшиш.

Ким бу дайр ичра улки зор ўлғай,
Туш кўруб буйла беқарор ўлғай.

Сен давойи мизожи қилғайсен,
Ул ғамининг иложи қилғайсен».

Гойиб ўлди тамом этиб сўзни,
Мен изи ўрниға кўюб кўзни,

Изига ашк гавҳарин сочтим,
Сўнгра «Жомоспнома»ни топтим.

Тушти очқоч ҳамул маҳаллиға кўз
Ки, ёзиб эрди ҳолатимдин сўз.

Деб эдиким: «Фалон замонда киши
Ки, анинг илму ҳикмат ўлса иши,

Уюб ул дайр ичинда туш кўрса,
Ўзига дарду ғусса тўш кўрса,

Чора будурки, кўхсор ичра,
Ватан этгай қоронғу ғор ичра.

Кўймағай тошқори оёқ андин,
Юз йил ўлғунча қатъ даврондин.

Ишига мундоқ айласа тадбир,
Банд ила гўрға будур таъбир.

Чунки юз йил ўтар нажот етар,
Жониға муждаи ҳаёт етар.

Тийра шомики қатъ ўлур минбаъд,
Кўзини ёрутур бир ахтари саъд¹⁷.

Яъни ул лаҳза бир саодатманд
Ишига дайр ичига тушган банд.

Оти Саъду жамоли фархунда,
Саъди акбар жамолига банда.

Тийра ғори аро тулуъ айлар,
Анга таъбирини ружуъ айлар.

Узлатойин ҳакими ғорнишин
Анга таъбирин айласа талқин,

Йўлиға Саъд чун хиром этгай,
Жаҳд ила муддаойи ком этгай.

Етгусидур муаббариға мурод,
Кўргуси укдалиғ ишига кушод.

Бўлғусидур топиб кўп ишга вуқуф.
Чарх мушкиллари анга макшуф.

Фикр ила бўлғуси фалакпаймой,
Чарх бўстони ичра жилванамой.

Ройи гардунға даст топқусидур,
Кўкни олида паст топқусидур.

Ул риёзатки, чекти ғор ичра,
Нафсини тутти хорхор ичра.

Рафъ ўлуб борча қайди жисмоний,
Бўлғуси зоти уйла руҳоний

Ки, неким аҳли ҳикмат айлади ком,
Монеъ ўлди ҳаводиси айём.

Бўлғусидур бори анга рўзи,
Ройи афлок машғал афрўзи.

Тушининг сўнгги қисмиға таъбир
Будурурким, хабар етурди пир¹⁸.

Чарх авжиға илтифоти анинг,
Будур эгнидаги қаноти анинг.

Мен бу сўзларга чунки солдим кўз,
Ёдима келди Хизр айтғон сўз.

Онча таъбир ишига чектим ранж
Ки, ҳақ этти манга насиб ул ганж.

Юз йил ўлмишки бу мағора аро
Муътакифмен улусқа чора аро.

Кимки, бу дайр аро гузар солди,
Тушдин онинг балосига қолди.

Келдию арз қилди аҳволин,
Олидин рафъ қилдим ашколин.

Кўз юзунгга умедвор эрди,
Жонда юз доғи интизор эрди

Ки, қачон топқамен висолингни,
Ёруғай кўз кўруб жамолингни.

Шукр юз йил неким мурод эттим,
Мақдамингдин муродима еттим.

Бу эди улча менда топти вуқуъ,
Қилай эмди сенинг ишингга шуруъ.

Тушта қушким чекиб Навоий ғариб,
Санга улкимдеди, парини насиб.

Ул эрур шоҳи сабзпўш қизи
Ки, қуёш куҳлидур оёғи изи.

Шаҳрсабз ўлди тахтгоҳи анинг,
Ер уза сабзадек сипоҳи анинг.

Анга фарзанд бир паривашдур
Ки, пари ҳуснидин мушаввашдур.

Қила олмай пари юзига ситез,
Ҳури жаннат анга камина каниз.

Юзи машшотаси ажуси сипеҳр,
Ҳусни кўзгуси ул сипеҳрда меҳр.

Балки ул ҳусн олиб қуёшдин бож,
Ҳеч кўзгуга бўлмаин муҳтож.

Ҳусни васфида нутқ гунги мақол,
Юзи зикрида нафси нотиқа лол.

Лаби лаъли зулоли ҳайвоний,
Хизр янглиғ либоси райҳоний.

Хулла узра юзики жилва қилиб,
Сабза узра гули биҳишт очилиб,

Шоҳнинг мояи фароғи ҳам ул,
Не фароғи кўрар қароғи ҳам ул,

Шоҳға қалъаи дурур олий,
Рифъат ичра сипехр тимсоли.

Бир бийик қулла узра ул кўрғон,
Буржи кўк қалъасига таън урғон.

Шоҳ кўрғон аро ясаб бир қаср,
Анда сокиндурур ул офати аср¹⁹.

Қаср даврида уч ҳисор дурур,
Буржлар анда чархвор дурур.

Ҳар ҳисорида бир бийик дарбанд,
Рифъат ичра келиб фалак пайванд.

Лек дарбандлар очилмай ҳеч,
Ҳаддин орғуқ йўлида тоб ила печ.

Бурноғи банд аро топиб кўрғон,
Девсон зангию оти Қатрон.

Зўри олинда пил ўйлаки мўр,
Ҳар туки соию пил чоғлиқ зўр.

Разм вақти қаро бало келибон,
Танида ҳар рағ аждаҳо келибон.

Қалъанинг кутволи ул занги,
Кутволи сипехрдек ранги.

Яна дарбанд аро ҳамиша муқим,
Очиб авроқ бир хўжаста ҳақим.

Ҳар сифат илм аро келиб моҳир,
Илму тақвий жамолидин зоҳир.

Ул бўлуб қалъа вазъиға бони,
Яна бир қалъанинг ниғаҳбони.

Ўтгач андин келиб яна дарбанд,
Анда золи фуйун била хурсанд.

Умрида макру ҳийла айлаб вирд,
Ҳийлада золи чарх анга шогирд.

Қаср давридин ул бўлуб оғаҳ
Ки, насим улён эсмагай ногаҳ.

Қуш ўтарда ўчуб ҳаёти анинг,
Чибин учса куюб қаноти анинг.

Сеҳр ўтин ҳисн ичинда уйла ёқиб
Ки, эриб тошу чашма янглиғ оқиб.

Асл фикратда моҳи сангин дил,
Жуфт шуғлиға бўлмайин мойил.

Шоҳдин истаб уйла ҳисни ҳасин,
Чиқиб элдин, бўлуб ҳисорнишин.

Ҳусниким, даҳр аро солиб ғавғо,
Тушубон ҳар кишига ул савдо

Ким, анинг васлин орзу айлаб,
Келса ул ишда гуфту-гў айлаб.

Шоҳ бўлсун, йўқ эрса шаҳзода,
Йўкса ҳар ишда фарду озода.

Шарт мундоқ қилиб бути гулчеҳр
Ки, анга улки гарм айлаб меҳр.

Чун ҳисорнға ногаҳон етса,
Ақд амрини ошкор этса.

Кинау макр тарҳини солғай,
Уч ҳисорин не лавъ этиб олғай.

Чунки аввал етушса кўрғонға,
Кўргузуб даст бурд Қатронға.

Қўлларин айлағай саро-сар банд,
То анга фатҳ бўлғай ул дарбанд.

Бўлса иккинчи ҳисниға мойил,
Бўлғусидур ҳақим анга сойил.

Неки сўрса бе ҳижоб деса,
Мушкилига анинг жавоб деса.

Қилса сойилни сўз била ожиз.
Фатҳ бўлғай анга икинчи диз.

Яна бир қалъа сори сурса саманд
Ки, фусунгарда бўлди ул дарбанд.

Илм ила қилса чора оҳангин,
Ботил этса фусуну найрангин.

Сеҳрини ботил айлагач холи,
Бўлғай учунчи қалъаға воли.

Уч ҳисор узра буйла урса алам,
Онинг ўлғай бути ҳисори ҳам.

Йўқ эса қайси бирга бўлса асир,
Қатлиға онинг айламай тақсир.

Тиғи хунрез тортибон бебок,
Айлағайлар ҳам улдам они ҳалок.

Итлар олиға ташлабон лошин,
Қўюбон кунгира уза бошин.

Қавму хайлини айлабон торож,
Айлағайлар диёрдин ихрож.

Ҳар неча кун эмаски бир мазлум,
Бўлмағай умру жонидин маҳрум.

Кунгира устида нучукким тош,
Қўюлубтур ўшул ҳисор уза бош.

Лек сен ҳеч навъ қойғурма,
Ваҳм даштиға маркабинг сурма

Ким, ани ҳақ санга насиб этмиш,
Еасл топмоққа вақт ҳам етмиш.

Ҳар не қилғум санга таълим,
Андоғ этмак керак, сен этмай бийм». —

Дедию неча лафз қилди савод
Ки: «Керакким буларни тутсанг ёд».

Мухраи доғи жайбида эрди,
Чикориб онинг илгига берди.

Яна бир руқъа доғи қилди рақам,
Саъд таслими айлади они ҳам.

Деди: «Қўп, эмди йўлға тушкил бот,
Раҳбаринг ушбу икки Хизрсифот.

Сурубон Шаҳрисабз жониби кет,
Турмайин йўлда ул диёрға ет.

Чун яқинлаштинг икки ахзаопўш,
Шаҳға бориб нучукки икки сурўш.

Ҳар неким сенда бўлса сурати ҳол,
Айласунлар шаҳ олида ирсол.

Чун ҳаёлингни шоҳ англади жазм,
Бурна Қатрон била буюрғуси разм.

Неча лафзики ёзмишам зинҳор
Ки, они тинмай этгасен такрор.

Мухрани доғи оғзинга олғил,
Суйини хасм жониби солғил.

Берур ул лафзлар санга шавкат,
Душманингднн олур вале қувват.

Мухрадин доғи ҳар не сочсанг сув,
Келтурур хасм кўзига уйқу.

Чунки зангини айладинг мағлуб,
Шод бўлғилки қўйди юз матлуб.

Ҳам ўшул девсор фатҳ ўлди,
Ҳам бурунғи ҳисор фатҳ ўлди.

Қўнсанг иккинчи уқда сори қадам
Ким, эрур комили Масихо дам.

Бурун ондинки ул ҳикоят дер,
Чиқориб илкига руқъани бер.

Ўқуғоч кўргузуб ниёз санга,
Мендек ўлғуси чорасоз санга.

Шод бўлғилки, ул хирадпайванд,
Менга шогирд эрур, дағи фарзанд.

Санга бўлуб шафиқу ғамхора,
Ул фусунгарга қилғуси чора.

Сехрларни чу айлади ботил,
Санга борча мурод эрур ҳосил».

Мунча сўзни чу нақл қилди дуруст.
Ўпти монглайини, кучуб они руст.

Бўлубон шодмон деди: «Шод ўл,
Бизни обод қилдинг, обод ўл!

Қўпкилу эрта кунни айлама кеч,
Йўл юрурда таваккуф айлама ҳеч»,

Дедию анга хайрбод этти,
Қолди бу, ул нишот ила кетти.

Туну кун қатъ этар эди води,
Йўлини бошлаб ул ики ҳоди.

Токи бўлди падида хиттаи Каш,
Туфроғи ранги чархи ахзарваш.

Икки раҳбарға амр қилди хиром,
Қиссасин шаҳға айлабон эълوم.

Узи ул марз уза ешиб маҳмил,
Сабза устида айлади манзил.

Ул икав шаҳ қошинда бор топиб,
Нукта сургунча эътибор топиб.

Шоҳға қиссалар дебон дилхоҳ,
Саъд ҳолидин эттилар огоҳ.

Васф кўп қилдилар камолотин
Ки, шаҳ англади борча ҳолотин.

Шаҳ тонур эрди ул икавни ҳам,
Эрдилар балки ходиму маҳрам.

Сўзлари сидқи шаҳға эрди яқин,
Билдиким, бордур улча дерлар чин.

Кўрмайин бўлди Саъдға мушфиқ,
Чун20 бу икки бор эрдилар содиқ.

Хукм қилдики: «Ул тараф сурунгуз,
Тонгла бошлаб йўлини келтурунгуз!»

Борибон тонгла ҳозир айладилар,
Шаҳни осуда хотир айладилар.

Кўргач онинг хужаста талъатини,
Топти кўп кўнглида муҳаббатини.

Кўрушуб они сарфароз этти,
Ул яна ер ўпуб ниёз этти.

Кўп сўраб қилди сандали таъйин,
Тахт олида топти ул таскин.

Чун чекиди таоми шоҳона,
Олди баҳр ошноу бегона.

Шаҳға айлаб эди ул икки хабир
Саъднинг муддаосини тақрир.

Дедиким: «Бориб ўлғил осуда,
Йўл аро бўлдунг эрса фарсуда.

Букун осудалиқ ғанимат бил,
Тонгла кўрғон сори азимат қил»

Саъд ер ўпти доғи азм этти,
Уз висоқида майли базм этти.

Ичибон май кўнгул муроди била,
Санами моҳ чеҳра ёди била.

Кечадин чунки ўтти бир-икки пос,
Ишқ ила бода андин олди ҳарос.

Бошида бода, кўнглида маҳбуб,
Ер кўйини айлади матлуб.

Аҳли мажлис тамом маст эдилар,
Борча уйқуға пойбаст эдилар.

Саъд чиқти чоғир хаёли била,
Кўнгли дилдорининг висоли била.

Зоҳир этти хиром ёр сори,
Кўйди мастона юз ҳисор сори,

Қавму хайли бори қолиб ғофил,
Ул қаро тунда масту лояқил.

Урар эрди ҳисор даврида гом,
Йикила-қўпа тутмаин ором.

Ошиқона чекиб суруду наво,
Ҳардам айлаб юқори кўнгли ҳаво.

Ушбу ҳолатда зангийи хунхор,
Тоғ аро ул сифатки тийра бухор²¹.

Қалъа даврин кезиб тутар эди пос,
Кўнглида бийм йўқ, ичинда харос.

Етти ногаҳ қулоғиға бир ун,
Ғазабидин бошиға чиқти тутун.

Тушубон борди ун пайи била тез,
Тутуб илгига дашнаи хунрез.

Кўрди мастики ҳуш йўқ анга ҳеч,
Жуз фиғону хурўш йўқ анга ҳеч.

Аввал ўлтурмак истади они,
Яна қилди хаёл пинҳони

Ки: «ани кеча асрағай маҳкам,
Тонглаким ёруғай бари олам.

Маърака ошкор қилғонда,
Саъд ила кор-зор қилғонда.

Аввал ўлтургай они бермай амон,
Токи қилғай назора яхши-ёмон.

Тушгай андин ғаними кўнглига бийм,
Ғолиб ўлғай, чу бийм топти ғаним».

Бу хаёли била бўлуб хурсанд,
Саъд аёғиға солди маҳкам банд.

Қалъа тошида бор эди ғоре,
Қаро гўр оғзидин намудоре.

Солди ғор ичра зулм айлаб фош
Қўйди ғор оғзида бир оғир тош.

Зангийи наҳс қўйди қалъаға пай,
Саъдни ғор ичинда бости май.

Соғолиб субҳдам чу уйғонди,
Ўзининг ҳолатиға айланди.

Кирди, чун кўнгли бўлди фикратсоз,
Кечаги ҳоли ёдиға оз-оз.

Туши чун кирди кўнглига бир-бир,
Қилди аввалги қуш сўзин таъбир.

Руқъяким бермиш эрди доно ёд,
Ўқумоғлигин айлагач бунёд.

Онча қувват таниға юз урди
Ким, чу қайдини чекти, синдурди,

Ғор оғзидин олди тошни ҳам,
Қўйди ҳинжор ила йўлиға қадам.

Ел киби борур эрди мустаъжил,
Токи тутти сукун, топиб манзил.

Музтариб кўрди хайлини ғамгин,
Рифқ нла берди борчаға таскин.

Ажз ила хоки раҳға юз қўйди,
Отланиб ваъдагаҳға юз қўйди.

Шоҳ худ турмиш эрди майдонда,
Зангийи девсор жавлонда.

Мохрух бурж устида ҳозир,
Меҳри анвар Зуҳал сори нозир²².

Юз туман элга ул тараф оҳанг,
Борчаси Саъд учун бўлуб дилтанг.

Дев нозирки Саъд чун сургай,
Чиқориб тутқунини ўлтургай.

Саъд чун кор-зор аро кирди,
Занги ул тийра ғор аро кирди.

Халқ бўлди бу ҳолдин хайрон,
Топмади банд қилғонин Қатрон.

Анга ул иш кўрунди асру ажаб,
Ўт ниҳодиға солди кину ғазаб.

Чиқтию Саъд сори азм этти,
Ул дағи отидин тушуб етти.

Ҳирздин онча шавкат эрди анга
Ки, ҳарифича қувват эрди анга.

Иккиси зўр келтуруб дойим,
Кучлари эрди гўйиё қойим.

Мухрани Саъд оғзиға олди,
Суйинни хасм жониби солди.

Ул рутубатки, зоҳир этти бу сув,
Бўлди зангига мужиби уйку.

Кўзи чун бўлди уйқунинг ватани,
Саъд андоқ қўнқорди ердин ани

Ким, чу чиқти боши уза ул дев,
Етти ул халқдин фалакка ғирев.

Боши устидин они айлаб пахш,
Андоқ урдик ерга боғлади нақш.

Уйла тушти назора аҳлиға жўш
Ки, фалак гунбадиға тушти хурўш.

Саъд ани қўйди, доғи қилди савол
Ки: «яна не қилай, қилинг ирсол!»

Бошладилар йўлин ҳақимға чуст,
Қадам урди борурда бўлмаё суест.

Кириб ўтти бурунғи қўрғондин,
Олди ўз торамини Қатрондин.

Сурди иккинчи қалъа бандиға бот,
Кўргач они ҳақим қолди мот.

Саъд филҳол айлади таслим,
Рукъақим ёзди Пайлакус ҳақим.

Очқач устодининг отин кўрди,
Ўпубон, ерга жабха тегурди.

Уқуди, ёзмиш эрди холотин,
Ўзию Саъднинг мақолотин.

Сафҳада килк этиб нигоришлар,
Они қилмиш эди сипоришлар.

Борча ишдин хабар топиб сойил,
Бўлди туфроғин ўпгали мойил.

Деди: «Йўқтур манга ҳаду ёро,
Нукта демак бўлуб суханоро».

Ёзмиш эрди ҳақими дарёдил,
Айламак зол сеҳрини ботил.

Ул иков бу сифат муҳокода.
Эл йироқтин туруб тамошода.

Деди доноки: «Улки дерлар зол,
Золдек мен ясабмен ул тимсол.

Сеҳрдин теграсида тор ила пуд,
Борча эрур намуду йўқ мавжуд.

Сенки ул ён азимат эткунгдур,
Чунки дарбанд ичига еткунгдур.

Золнинг кўксига уруб иттисол,
Киру бўл маҳрам, ҳарими висол».

Чунки бўлди ҳақим анга тобеъ,
Яна Саъд ўлди шах сори рожеъ

Ки: «не ишга яна шуруъ қилай,
Қилур иш қайсидур, денгизки билай!»

Ожиз айлаб эди ҳақимни ул,
Бошладилар ажуза жониби йўл,

Гарчи эл кирмаги маҳол эрди,
Кирди дарбанд ароки зол эрди.

Кейнича шахр халқи ғавғоси,
Қўзғаб элни ул иш тамошоси.

Зол даврида кўп балолар эди,
Шуъла пошанда аждаҳолар эди.

Саъд бевахм уруб қадамни чувт,
Тепти золи хамида кўксига руст.

Зол тебранди чунки ўз еридин,
Жузв-жузви тўкулди бир-биридин.

Пайкаре эрди одами монанд,
Лагга бирла сиришдин пайванд.

Риштани аждаҳо қилиб афсун,
Ўтлари хулла, поралар гулгун,

Сехрларни чу ботил этти тамом,
Ёндию шоҳ сори қилди хиром.

Шаҳ ани кучти, доғи ўпти юзин,
Они фарзанд, ото ўкуди ўзин.

Гулшани бор эди жаҳон оро,
Қўюб отини «Равзаи хазро»²³.

Анда бир қасрға эди бони,
Қасри ахзар дер эрдилар они,

Айлабон ушбу боғуқасрда сур,
Шаҳрисабз элин айлабон масрур.

Васл топти фаришта бирла пари,
Меҳр бирла ситораи сахари.

Кечти оз чоқда шоҳи озода
Шоҳ бўлди ерида шахзода.

Яшил айлаб либосу тожу сарир,
Олида икки сабзпўш вазир.

Гулрух андоқки сарви бўстоний,
Кисват айлаб ҳарири райҳоний,

То тирик эрди шоду беғам эди,
Адлидин мулки сабзу хуррам эди.

Ранги ахзар баҳор ранги эрур,
Сабзау марғзор ранги эрур.

Афъийи ғам чу элга айлади зўр,
Ани жоми зумуррад айлади кўр²⁴.

Шўхким бўлди сарвдек чолок,
Сабзаи хатти айлар элни ҳалок.

Хизр бу рангдин нишон топти,
Тонг йўқ ар умри жовидон топти».

Чунки рови тулатти қисса дуруст,
Деда Баҳром: «К-эй мусофири чувт.

Аслу пудунгни айлагил тақрир».
Деда ровики: «Эй баланд сарир,

Шаҳрисабз аҳли зодасидин мен,
Саъднинг хонаводасидин мен».

Шоҳға равшан ўлди чун ҳоли,
Қилди ул шаҳр уза ани воли.

Ани осуда қилди қайғудин,
Ўзи осуда бўлди уйқудин.

[XXIII]

*Сешанба кунн Баҳромнинг гулгун либос била қасри гулнорийга таважжух қилиб, шафақгун
хуллалик хуршед била созари ёқутфом ичинда лаъл ранг май ичғони ва ул ёқут ва лаълдин уйқу
учун муфаррих тартиб қилиб, майдин қизортгон кўзин юмғони*

Чун сешанба сипехри чобукхез,
Тўкти анжум шароридин гулрез.

Боғлади золи чарх ўлуб раъно,
Абри шингарфгун била ҳийно¹.

Шоҳ Баҳром кийди гулгун рахт.
Тикти гулгун уй ичра гулгун тахт,

Қасри гулгун сари қилиб оҳанг,
Истади ичса бодаи гулранг.

Сарви гулчехр қилди истиқбол,
Гул киби борча рахти хуллаи ол

Тахти гулранг уза тутуб ором,
Жоми лаъл ичра бодаи гулфом.

Шоҳ ила қилди нўш гулгун мул
Мул алар чехрасин қилиб гул-гул.

Анга тегруки меҳри гулрухсор
Юзига ёпти пардаи кўхсор.

Шаҳ кўзи бодадин қизориб эди,
Кўзидин уйку лек бориб эди.

Ул гуруҳики эрдилар маъмур,
Истабон йўлда ончаким мақдур.

Топтилар раҳрави фусунсози,
Нукта айтурға сеҳрпардози.

Келтуруб арз қилдилар они.
Бўлди ижрой ҳукми султоний

Ки, «бўлуб парда кейнида сокин,
Айлабон улча саъй эрур мумкин.

Сайр қилгонни кўху дашт десун,
Не анга бўлди саргузашт десун»

Раҳрав ул навъ ҳукм чун билди,
Сўз сано бирла ибтидо қилди.

Ки: «шаҳ иқболи ҳасрдин афзун,
Юзи иқбол жомидин гулгун.

Ўзи илгида арғувоний ман,
Ити олида хасм қони май».

Тўртунчи иқлим йўлидин кетурган мусофир суҳангузорлиғи

Чун дуо бирла бўлди нуктасаро,
Дедиким: «Эрта чоғда Дехли аро

Хисраве эрди шоҳлардин тоқ,
Тахти ҳукмида кишвари офок.

Махзану ганжига ниҳоят йўқ,
Мулку хайлиға ҳадду ғоят йўқ.

Чарх йўқ мулки арсасиға эдил,
Ўзга шаҳларнинг отича анга пил.

Адлу инсоф ўлуб сифоти анинг,
Шоҳлар ичра Жуна оти анинг.

Элга базлу ато била машҳур,
Олам ичра сахо била машҳур.

Элга лакларни бебаҳона бериб,

Гар баҳона топиб, хизона бериб.

Базлаи гар дебон сухансанжи,
Силасиға ато қилиб ганжи.

Буйла машҳур эрурки бир муҳтож,
Чарх мулкидин айлаган ихрож

Айлабон қатъ дашту тоғ ила руд,
Анга келтурди бир сабад амруд.

Неча кун бўлди музди ичра даранг,
Бўлди аллон бар асру кўп дилтанг,

Соғиниб шаҳ дедик: «Топинг они,
Сўрунгуз ҳожатини пинҳони».

Деди сўрғон дам ул гадопеша:
«Ҳожатимдур бир арра, бир теша».

Шаҳ анинг ҳикматини қилди савол,
Деди: «Ҳикмат буқим, ёниб филҳол,

Қайда бу мевадин йиғоч мавжуд
Бўлса борин кесиб қилай нобуд».

Шаҳ чу мақсудини анинг билди,
Сила бир мулк молини қилди

Ки, ҳисоб ичра бор эди ўн лак²,
Ҳар лаки ўн туман келиб бешак.

Вузаро майл этиб баҳона сори,
Бошлабон шаҳни ул хизона сори

Ки, агар кўрса онча нақд ила мол,
Бордурур бермаги биравга маҳол.

Шаҳ билиб чун назора этти ани,
Оздурур деб дубора этти ани.

Иши йўқ эрди бир анинг мундок,
Бор эди ўну юзу минг мундок.

Бир кун ўлтурмиш эрди суҳбат аро,
Чарх янглиғ улуви ҳиммат аро.

Дур сочар эрди абри эҳсони,

Бор эди бир ғариб меҳмони.

Тухфа келтурмиш эрди бир кўзгу
Ким, ани тутса ҳар киши ўтру.

Чин деса аксида сафо эрди,
Деса ёлғон юзи қаро эрди.

Кўп киши қилди озмойиш анга,
Айтғондек эди намойиш анга.

Шоҳ анга берди бениҳоят мол
Ким, анинг ушрин этмас эрди хаёл.

Базл чун онча нақду мол этти,
Сўзнинг асносида савол этти

Ким: «чу олам аро гузар солдинг,
Олам аҳлиға кўп назар солдинг.

Бир менигдек сахий эшиттингму?
Ё кўруб хизматиға еттингму?»

Шоҳнинг бу саволидин масъул,
Беҳад андеша ичра бўлди маллул.

Ҳов, деса шахға нуқс рожеъ эди,
Йўқ, демак худ хилофи воқеъ эди.

Оқибат заҳмдин деёлмай чин,
Ёлғон айтурни айлабон оййин

Деди: «Ер йўқки мен югурмаймен,
Ров сендек жаҳонда кўрмаймен»,

Деди: «Чиндур бу?»—деди: «Чиндур бу»,
Шаҳ деди: «Олиға тутунг кўзгу!»

Чунки наззора қилди кўзгу аро,
Акси кўзгу аро кўрунди қаро.

Бўлди хижлат била сарафганда,
Шаҳдағи андин ўлди шарманда.

Деди: «Эй раҳрави хужаста сифот,
Биздин ўлди санга бу навъ уёт.

Бу қаро боиси чу ёлғондур,

Чин дегилким, иложи осондур».

Деди: «Кўрдум» — дедик: «Кўзгуга боқ!»
Боқти кўзгуга, бор эди юзи оқ.

Шаҳ деди: «Айтқилки, не кишидур
Ки, бу янглиғ сахо анинг ишидур?»

Деди ровики: «Эй баланд сарир,
Айтмоқдин манга йўқ эмди гузир.

Бу ҳикоятки бас йироқ бўлғай,
Бўлса хилватда яхшироқ бўлғай».

Мажлис аҳлин қўпордилар холи,
Шаҳу ровийға қолди уй холи.

Дедиким: Ҳинд ичинда шахредур,
Равзадин олам ичра баҳридур.

Ҳам сенинг мулкунга эрур дохил,
Моли ҳар йил хизонаға восил.

Васфи бас дилпазиру оти Тароз³,
Тарзи дилкаш нечукки ишқи мажоз.

Шояд ул ерга етган эркинсен,
Йўқса васфин эшитган эркинсен?

Шаҳ деди: «Қилмамишмен они тавоф,
Лек элдин эшитмишам авсоф.

Сен хадисингни ибтидо айла,
Ҳар не кўрган эсанг адо айла».

Деди: «Шаҳридур ул биҳиштосо,
Нахли тўби мисоли гардунсо.

Кавсаросо суйи далили анинг,
Ҳар тараф руди салсабили⁴ анинг.

Равза янглиғ ҳавоси жонпарвар,
Суйи кавсар киби равонпарвар.

Элига боғ зийнати — пеша,
Боғдин яхшироқ анга беша.

Киши йўқким, йўқ анга бўстони,

Богида ҳар тараф гулистони,

Ҳар киши они хурди ҳол ясаб,
Зеб аро улча эҳтимол ясаб.

Шоҳнинг чун адолат ўлди фани,
Эли ушбу жихатдин асру ғани.

Шаҳру кўйи биҳиштдек маъмур,
Эл била уйлар анда ҳуру қусур.

Моли забтиға эл бўлуб ҳайрон,
Топмайин, ганж қўйғали вайрон.

Навжувони бу шаҳр аро сокин,
Васфи минг нуқтадонға йўқ мумкин.

Ҳусн аро меҳри осмоний ул,
Лутф аро оби зиндагоний ул.

Ёши озу камоли кўп беҳад,
Зотида мундариж камоли хирад.

Пок табъи сафода кўзгудек,
Сабза узра оқар сузук сувдек.

Фаҳмиға нукта бўлмайин мубҳам,
Нуктаси ичра нукта кўп мудғам.

Табъп ҳар фанда чун мулойим ўлуб.
Анга аҳли фунун мулозим ўлуб.

Иўқ саодатлиқ уйла бир мавжуд,
Ахтари саъд ўлуб, оти Масъуд.

Аямай андин эзиди мутаол
Ҳеч ишда камол, хоссаки мол5.

Майли гулзор аро қилиб оҳанг.
Дойим ичмакка бодаи гулранг,

Токи гул бордурур тузуб мажлис,
Гул эрур мажлиси аро мунис.

Сочибон барги гул қадам то фарқ,
Фарқдин то қадам гул ичра ғарқ.

Чунки гул фаслин ўтқариб гардун,

Айлабон ул ҳарирлар гулгун.

Кестуруб барги гул киби бир-бир
Сингдуруб анда атру мушку абир.

Бори киймакларин қилиб гулфом,
Яна гулфом этиб хужаста мақом.

Раҳбаларда неча бути гулчеҳр,
Чарх тоқи аро нечукким меҳр.

Юзи гулгуна рангидин сода,
Ясоғон гул сепарга омода.

Ҳар қачон ул қилиб нишотқа азм,
Тузса гулфом қасри саҳнида базм.

Нечаким айшининг гули очилур,
Юқоридин бошиға гул сочилур

Ким, анинг базмиға назора қилиб,
Боғи фирдавсдин канора қилиб.

Ишларин гар шикаста баста, дедим,
Юзидин бирни жаста-жаста, дедим,

Ура олмон вале сахосида дам,
Мен неким, гар тирилса юз Ҳотам»⁶,

Айлади чун бу ерда нуктани бас,
Жуна сабру қарорин олди ҳавас

Ким, бу нодир сори гузар солғай,
Борча аҳволиға назар солғай.

Деди: «Бир ҳафта истабон ором,
Нўш қилғум ҳарамсаро аро жом.

Хизмат аҳлин ҳам айладим озод,
Айш ила уйларида бўлсун шод».

Элни чун айлади пароканда,
Азм жазм этти шоҳи фархунда.

Ҳарамин хосларға топшурди,
Нукталар борчасиға туттурди.

Бор эди бир заминнаварди⁷ анинг,

Бўлмайн барқ ҳамнабарди анинг.

Деб эди отини «Сариус-сайр»,
Қолибон сайрдин ҳаво уза тайр.

Ҳафталик йўлни борибон бир кун,
Яна бир ончани яна бир тун.

Берибон тавру вазъиға тағйир,
Секриди маркаб узра шоҳи далир.

Икки кун саъй ила хиром этти,
Гарчи йўл юз йиғоч⁸ эди — етти.

Кўрди шаҳре нечукки боғи биҳишт,
Туфроғи атр аро абир сиришт.

Нуктагў васфин айлаганча эди,
Балки зийнат аро юз онча эди.

Сурди Масъуд уйин сўроғ айлаб,
Базмини мояи фароғ айлаб.

Еттию кўрди бир бийик кирёс,
Тоқу айвон анга сипеҳр асос.

Соҳати ичра халқ ғавғоси,
Орзухоҳ улус алолоси.

Мутааййин эшикда неча киши,
Ғурабо хизмати аларнинг иши.

Жунани кўрдилар ғариб мисол,
Сурубон билдиларки, недур ҳол.

Бошлабон олиға югурдилар,
Меҳмонхонаға тушурдилар.

Боғлабон маркабин тавилаға руст,
Бошладилар ўзини қасрға чуст.

Қасрким эрди меҳмонхона,
Фарш ила рахти борча шоҳона.

Жунаға анда бердилар ором,
Тортиб олиға гуна-гуна таом.

Мизбон доғи келди қошиға бот,

Кўр, не меҳмону мизбон, ҳайҳот!

Ул зиёфат тариқида моҳир,
Онча мардумлиқ айлади зоҳир,

Ким ўшул хулқ ила камоли хирад,
Жунани ожиз айлади беҳад.

Бўлғуча ул каломдин фориғ,
Бўлди меҳмон таомдин фориғ.

Қилди юз лутф бирла истимзож,
Жунадинким: «Тиларму бода мизож?»

Ани роғиб кўруб нишот айлаб,
Зодадин зийнати бисот айлаб,

Тузди базмики чархи кўҳна ниҳод
Ўйла бир тоза базм бермас ёд.

Бор эди қаср ёнида ҳаммом,
Фаршу изора анда яшму рухом,

Шиша ўрнида меҳри оламтоб,
Ҳавзлар ичра сув ерида гулоб.

Илтимос эттиким бир-икки замон,
Кирса ҳаммом аро бурун меҳмон.

Ювса йўл гардидин баданни хўб,
Шоҳға ул бор эрди худ матлуб.

Кирдию топти бирдам осойиш,
Кўрди онча асосу оройиш

Ки, анинг мулки ичра йўқ эрди,
Кўруб инсоф борчаға берди.

Тослар зарнигору меҳрмисол,
Сиймгун дастадин бошида ҳилол.

Футалар мушку анбар оғушта,
Тортилиб ип ерида зарришта.

Хизмат аҳли гули тарий янглиғ,
Йўқки, ҳаммом аро пари янглиғ,

Юз зарофатда ҳар хужаста ҳариф,

Куллу шайъин миназ-зарифи зариф⁹.

Бу сифат ерда шоҳи озода,
Ўзни йўл гардидин қилиб сода,

Қилди ҳаммомдин чиқорға хиром,
Хулла келтурдилар бори гулфом.

Чунки меҳмон эди дағи маъмур,
Кийди гулгун ҳарирларни зарур.

Бўлди Масъуд ила тўни ҳамранг.
Қилдилар базмгаҳ сари оҳанг.

Базм эрди бихишт омода.
Ҳури соқию кавсари бода.

Шаҳни чун базм ичига еткурди,
Шаҳни ўлтуртуб, ўзи ўлтурди.

Мажлис аҳли гул жабин бори,
Борчасининг либоси гулнори.

Хукм қилдики, соқийи мавзун,
Тутти меҳмонга бодаи гулгун.

Чун неча давр ўтти пай-дарпай,
Аҳли мажлис бошига чиқти май.

Шоҳ чун нодири замон эрди,
Ҳикматойину нуктадон эрди.

Мажлисе кўрди ул сифат марғуб,
Бўлуб ул базм шавқидин мағлуб.

Соғ эканда риоят айлар эди.
Ҳифзи холи бағоят айлар эди,

Боши чун бўлди бодадин маҳрур,
Хирад ойиниға етишти футур.

Жаннат ичра ўзин кўруб меҳмон,
Ҳар тараф боқса ҳур ила ғилмон.

Кўнгли сабру қарорсиз бўлди,
Нуктада ихтиёрсиз бўлди.

Оғзининг ҳукқасидин очти банд,

Нукта бир-бирга айлади пайванд.

Баски фош айлади дурафшонлик,
Қўйди юз мизбонға ҳайронлик.

Шаҳ савол этти: «К-эй хужаста вужуд,
Тальбатинг ҳам отинг киби масъуд,

Йўқки мен Ҳинд ичинда сойирмен.
Балки олам аро мусофирмен.

Бу қадар донишу салоҳият,
Мунча жамъияту рафоҳият

Ки, санга тенгри айламиш макрун
Ки, они тенгри айласун афзун.

Кишида кўрмадим жаҳон ичра,
Қолмишам фикрати ниҳон ичра

Ки, не янглиғ санга бу бермиш даст.
Деб, мени кўнма ғам аро пайваст»,

Деди Масъуд: «К-эй юзунг фаррух,
Чунки сўрдунг зарур эрур посух.

Муни билгил атойи яздоний,
Лек сўрсанг сабаб — эшит они.

Бизга шоҳидурур не янглиғ шоҳ,
Олам аҳли бошиға зилли илоҳ

Ки, ҳаётини ҳақ мудом этсун,
Зиллу жоҳини мустадом этсун.

Подшоҳидурур ажаб одил,
Адли олам эли аро шомил.

Зулм торини ул сифат узмиш,
Адл созини ул сифат тузмиш

Ким, анинг давлатидин аҳли замон,
Топмамишлар бағайри амну амон.

Мулк аро чунки бўлди амният,
Юзланур мулк элига жамъият.

Андин-ўқдур ҳунар ҳисоби ҳам,

Фазл ила дониш иктисоби ҳам.

Бизга бу шоҳ давлатидин эрур,
Соџа жоҳу ҳашматидин эрур.

Буки элдин манга зиёд ўлмиш,
Манга бу навъ эътиқод ўлмиш

Ки, бўлурға бу навъ иш ҳодис.
Гўйиё икки ишдурур боис:

Бири — ҳақ шукрини адо қилмоқ,
Яна — шаҳ жониға дуо қилмоқ.

Қолди бу икки ишдин эл ғофил!
Ки, алардин не ком эрур ҳосил?

Манки билдим, бу бўлди пеша манга,
Нафъи мундоқ етар ҳамеша манга».

Шаҳни бу сўзлар андоқ айлади шод
Ки, яқин эрди айлағай фарёд.

Уйла кўнглида меҳри ер тутти
Ки, яна хулқи меҳрин ўрқутти.

Бўлди хушҳол ўлуб фасона сигол
Ки, фасоҳатдин этти халқни лол.

Кўрди Масъуд ул сифат меҳмон,
Фазлу дониш аро ваҳиди замон.

Истади жон анга фидо қилмоқ,
Мақдами шукрини адо қилмоқ.

Ҳар тараф тожирики кетмиш эди,
Бири ул кун магарки қайтмиш эди.

Келтуруб эрди сондин ортуқ суд,
Топта Масъуд андин ортуқ суд.

Гарчи ул судким, худо берди,
Ончаким бир хирожи мулк эрди.

Кўнглин ул моя бирла хуш қилди,
Судини шаҳға пешкаш қилди.

Шаҳ мусофир сўзини айлаб ед,

Не ўзин ғамлик айлади, не-шод.

Мизбон ёна бўлди базморой,
Деди: «Ўн хур ўлуб нишотафзой,

Раҳбаларнинг эшигин очсунлар,
Гул халойиқ бошиға сочсунлар».

Гарчи ул вақт эрди фасли хазон,
Гул соча бошлади насими вазон.

Ясабон гул бори абир сиришт.
Базмни қилди гулистони биҳишт.

Ҳар сори гулузори гулгунпўш,
Жоми гулранг айлар эрди нўш.

Юзи гул-гул бўлуб нишотангез,
Шохнинг хорхорин айлаб тез.

Қилди Масъудбир тараф имо,
Бўлди бир гулузор жилванамо.

Келтуруб жоме уйлаким хуршед,
Кўрмаган жом анинг киби Жамшед.

Тўлдуруб шоҳға аёқ тутти
Ким, куёш янглиғ уйни ёрутти —

Деди: «Улдур бу жомнинг ҳоли
Ки, чу бир тўлди — бўлмағай ҳоли.

Ўнг сори давр топса пайдарпай,
Бўлмағай кам киши ичардин май.

Сўл сори ёнса нечаким тўлғой,
Оз ичиб кўп, валеқ кам бўлғой.

Ясоғонда гуруҳи ҳикмат қисм,
Боғламишлар анга бу навъ тилисм».

Озмойиш чу ихтиёр ўлди,
Бу сифат андин ошкор ўлди.

Шаҳни ул жом қилди бодапараст,
Ичмайин бода бўлди андин маст.

Они ҳам чекти мизбони сахий,

Меҳмон олида сахо кўр, ахий!

Шаҳ май андин ичар эди хушдил,
Анга тегруки бўлди лояъқил.

Ул кун ўлди бу навъ ила оқшом,
Уйқудин топти табълар ором.

Субҳ ринди чу қилди майли сабуҳ,
Роҳи меҳр анга тоза айлади руҳ¹⁰.

Қўптилар бодаи сабуҳкашон,
Бўлубон ул сабуҳ бирла хушон.

Яна кундузга чекти ул мажлис,
Қўймай ул мажлис элга ақл ила ҳис,

Яна 11 кундин такаллуф ўлди фузун,
Гулжабинлар тутуб майи гулгун.

Қасри гулгунда гулфишонлиғ этиб,
Сокини базми гулнишонлиғ этиб.

Яна Масъуд ишорати қилди,
Борди улким ишоратин билди.

Базм аро турфа созе келтурди,
Соз ила дилнавозе келтурди.

Сози ул сарви гулжабиннинг «чанг»,
Гули устида бурқаи гулранг.

Деди Масъуд: «Созини олсун,
Бурқайин олиб, ўлтуруб чолсун!»

Ултуруб чунки бурқаъ очти хур,
Бўлди эл ақлу ҳушиднн маҳжур.

Чанг ториға чун фиғон берди,
Кимки ўлтурмиш эрди — жон берди.

Бу худ ул навъ шаҳни қилди асир
Ки, чекар эрди чанги бирла нафир.

Муни ҳам чекти шоҳ олиға тез,
Бўлубон лутф бирла узрангез.

Туна кун тортқонча молу жиҳот,

Тортти меҳмон олиға бот.

Ўтти бу навъ ила бу кун доғи,
Уюди базм усруку соғи.

Яна тонгла тузулди беозарм,
Мажлис ўлди ики кунгиндин ҳам гарм.

Яна май ичмак эрди, гул сочмоқ,
Яна май чехраларда гул очмоқ.

Зебу зийнат фузун бурундин кўп,
Айшу ишрат бурунғи кундин кўп,

Яна амр этти мизбони карим
Ки, биров кўпти ул сифатки насим.

Олибон келди барқ рафтори,
Сайр аро барқдин намудори.

Гоми «Шабдез»¹²дин келиб афзун,
Ранги гулгуну оти ҳам «Гулгун»,

Бир париваш ҳаюни, дев нажод,
Балки деуу пари била ҳамзод,

Шаклидин ақлу ҳис бўлуб мабхут,
Май анга суву найшакар анга қут,

Ўн келиб ўзга отча гоми анинг,
Туну кун юз йиғоч хироми анинг.

Ани кўргач хираддин ўлди бари,
Киши андоқки, кўрса деуу пари.

Ани ҳам чекти шоҳ олиға чуст,
Уйлаким неча тухфа чекти нахуст,

Борчадин шоҳ ўлуб эди мамнун,
Лек мундин борисидин афзун.

Ул ики кунгича яна амвол,
Чекти меҳмони олиға хушҳол.

Яна шом ўлғач ўлдилар бори маст,
Мундоқ ўлғайким, бўлса бодапараст,

Жунаи меҳр чун узор очти,

Ҳиндуви шом аскарӣ қочти¹³.

Шоҳ Жуна кўз очти хоболуд,
Мезбон толии киби масъуд.

Келдию қилди суҳбатангизи,
Қилғали гулга бодаомизи.

Шаҳ деди: «Эй рафиқи зебо чехр,
Кўнглумиз боғида кўп экан меҳр,

Меҳмонлиқ ҳам ўлғай ушмунча
Ки, унут бўлмағай бу ўлгунча.

Саъб эрур гарчи дарди ҳижронинг,
Азм этарбиз гар ўлса фармонинг.

Гарчи келмак эрур иродат ила,
Лек кетмак эрур ижозат ила».

Булди ҳижрон ҳадиси чун мазкур,
Тушти Масъуд хотириға футур.

Деди: «Эй раҳнаварди кор огоҳ!
Не ҳадис эрдиким, дединг ногоҳ?

Суҳбатинг бирла бор эдук хушҳол,
Бизга ҳажринг қилур мушавваш ҳол,

Хизматингда гар айладук тақсир,
Сен карам бирла топмоғил тағйир,

Шод эдук меҳрваш жамолингдин,
Мутаматтеъ чучук мақолингдин.

Неча кун турсанг ўлғабиз масрур,
Йўкса, тақсиримизни тут маъзур!»

Шоҳ анга узрлар базе кўлди,
Хайрбод айлабон равон бўлди.

Бўлди «Гулгун» уза жаҳонпаймо,
Урса маҳмиз осмонпаймо.

Сўнгича ҳар не берганин Масъуд,
Забт этиб борчасини буду-набуд.

Ўзининг неча муътамадларидин

Ким, баруманд эди хирадларидин.

Узатурға замони отланди,
Гун узатти висоқиға ёнди,

Шаҳ чу «Гулгун»нн қилди дашт хиром,
Тутти Дехлида ул кун-ўқ ором.

Неча кун чунки анда макс этти,
Неки қолмиш эди кейин етти,

Иши Масъуд ишида ҳайронлиқ,
Келтуруб ақлиға паришонлиқ.

Ёди бирла тўнин қилиб гулфом,
Ичибон ёди бирла гулгун жом.

Биров эрди Тароз уза воли,
Ҳиммати пасту мансаби олий.

Шаҳр анга Жунпур оти Жайпур,
Зулм ила Ҳинд мулкида машхур.

Ҳам келиб эрди додхоҳ андин.
Бўлуб эрди неча гуноҳ андин.

Айлади ҳукм шоҳи фаррухфол:
Қим: «битийсунлар ушбу лаҳза мисол

Ки, вилоятда шоҳ ўлуб Масъуд,
Ул етушсун эшикка зудо-зуд».

Лек бу номадин бурун бу хабар
Етибон айлади ани музтар.

Билдиким борди салтанат қўлидин,
Сўрғуси шоҳ маъдалат йўлидин.

Ишлари шаҳға чун очилғусидур,
Не сазовори бўлса қилғусидур.

Бор эди ноиби оти Маллу14,
Табъида зулму кина сори ғулу.

Чун бу янглиғ иш ўлмоғин билди,
Зорлаб они мушоварат қилди:

Ким: «не бўлғай бу қиссаға чора?»

Деди золимваше ситамкора:

Ки, «бу ишким, санга эрур ходис,
Анга Масъуд ўлубтурур боис.

Шаҳға бормиш бу навъ овоза,
Ки анинг базлиға йўқ андоза.

Ҳам демакдин зиёда яхшилиғи,
Яхшироқ олам аҳлидин қилиғи.

Ани сендин чу англамиш фойик,
Анга кўрмиш сенинг ишинг лойик,

Ул қачон бўлса бу ародин гум,
Сангадур ёр чарх ила анжум.

Фавтидин шоҳ изтирор топар,
Мамлакат ҳам санга қарор топар».

Деди Жайпур: «Гар будур чора,
Ани не навъ этарбиз овора?»

Деди Маллу: «Бурун ани ёр эт,
Таври меҳру муҳаббат изҳор эт.

Чорлабон ўз уюнгга суҳбат туз,
Онинг уйига майл ҳам кўргуз.

Чун бўлур бу мусодақат мавжуд,
Мен қилай ҳар некнм эрур максуд».

Бўлди Жайпур кўнгли беҳад шод,
Солди Масъуд бирла тарҳи вадод,

Берибон юз фусун била бози,
Бўлди онинг рафику ҳамрози.

Чорлабу бориб унига бехост,
Ҳар кун айлаб бириси суҳбат рост.

Анга ўзини ёр деб жони,
Ўзидин эмин айлади они.

Токи Масъуд уйи аро Жайпур,
Бир кун ўлди қадах била масрур.

Шомға тегру айлади ани маст,

Ўзи доғи анга бўлуб ҳамдаст,

Тунд май чунки зойил этти хирад,
Гулшан ичра йиқилдилар беҳуд,

Бўлди Масъуд эли дағи ғофил,
Кўпи бор эрди, балки лояъқил.

Истар эрди бу холни дастур,
Бор эди бир камин аро мастур.

Чикти бир неча девҳуш бирла,
Кинакаш, балки хиракаш бирла.

Топтилар мизбонни боғ аро чуст,
Боғладилар илик, аёғини руст.

Кўтариб бири бўйниға они.
Қилдилар йўлға азми пинҳони.

Уйиға борди ул қаронғу кеча
Ким, қаро кўрди уйлаким бу кеча?

Тийра чоҳ ичра солди тутқунни,
Тенгри бир айлаган туну кунни

Мунда чоҳ ичра беҳуду мазлум,
Қавму ханли ишини қил маълум!

Чунки тун қузғуни ҳаво қилди,
Тонг қуши навҳа ибтидо қилди.

Кўз очиб уйқудин анинг хайли,
Қилдилар барча хизмати майли.

Бўлдилар ҳозир уйлаким маъҳуд,
Чунки Масъуд ғойиб эрди не суд?

Барча ғамнок ўлуб, қилиб ёқа чок,
Лек Жайпур барчадин ғамнок.

Дам-бадам изтириб анга ортиб,
Қавму хайли била фиғон тортиб.

Кўз неча кун ғамида ёпмадилар,
Тиладилар, валек топмадилар.

Ёлқибон оқибат бу суратдин.

Мотамин туттилар заруратдин.

Тушти элга қилиб борин ожиз,
Мотамиким, туганмагай ҳаргиз.

Қилди волийи хориж андеша,
Неча кун ғам ебон азо пеша.

Қавму хайли чу бердилар кўп панд,
Бўлди Масъуд ҳажриға хурсанд.

Етти ошин бериб такаллуф ила,
Уйига борди кўп таассуф ила.

Чунки ул кеча ғадр этиб Маллу,
Эл ичин қилди дард ила мамлу.

Меҳр чун шарқ чоҳидин чиқти.
Ер туби хобгоҳидин чиқти.

Очти Масъуд кўз малолат аро,
Кўрди ўзни ғариб ҳолат аро.

Аёғи илги боғланиб маҳкам,
Кўзига тийра жумлаи олам.

Жисмининг нисфи болчиғу су аро,
Ёрими қийрдек қоронғу аро.

Деди: «Ёрабки, бу не ҳол эркин?
Тушму эркин ва ё хаёл эркин?»

Нечаким айлади гумону қиёс,
Ҳолатин айлай олмади ихсос.

Очти мундоқда чоҳ бошини бирав,
Чоҳ аро тушти шамъдин партав.

Ани ул чоҳдин азоб била,
Боғлабон чектилар таноб била.

Солдилар ун ичинда зору асир,
Кўрди ногаҳки тунд кирди вазир,

Огзиға ҳар не келганин сўкти,
Бир киши бир қучоқ йиғоч тўкти.

Ҳукм қилдики: очингиз расанин.

Яланғочланг, азоб этарга танин.

Дедиким, чекти они икки киши,
Йиғоч урмоқ яна икининг иши.

Нечаким зорлиғ била Масъуд
Дедиким: «Айтингиз, недур мақсуд?»

Фараз ар мол эрур эмас ул кам,
Жон эса йўқ турур музояқа ҳам».

Килмади истимоъ золими хас:
«Йиғоч урмоқни,— деди,— қилманг бас».

Барги гулдек танин топиб яланғоч,
Икки золим урарлар эрди йиғоч.

Неча фарёд этибки, урди печ,
Киши фарёдиға етишмади ҳеч.

Токим икки йиғоч ушолди дуруст,
Бўлди икки йиғоч урғучи суст.

Деди золимки: «Бас қилинг, урманг,
Букун они таёқлаб ўлтурманг.

Қатл қилмасмен изтироб айлаб,
Ултурурмен, вале азоб айлаб».

Қўпти бошу аёғидин икки дун.
Бўлди ул феълидин хижил гардун

Қўпуб ўлтурди нотавон Масъуд,
Деди тортиб фиғони дардолуд

Ки: «Гуноҳим недур, мусулмонлар!
Қилмади буйла зулм ёронлар!

Зулму бедод расмидин қайтинг,
Гунаҳи айлаган эсам айтинг.

Одами жойизул-хато бўлмиш,
Бу хато борчаға раво бўлмиш.

Ўтқарай ҳар не таржумон десангиз,
Молдинким десунки, жон десангиз».

Неча бу навъ зоҳир этти наво,

Қилмади дуни сангдил парво.

Дедиким: «Қўймангиз ани сўзга,
Демасун бу фасоналар ўзга».

Боғлатиб солди чоҳнинг таҳиға,
Яна ер тутти Юсуф ўз чаҳиға¹⁵.

Неча кун бу эди иш.и онинг,
Манъини қилмайин киши онинг.

Борди Масъуд ҳоли сомондин
Тўкубон ашк, илик юди жондин.

Дер эди: «Тиғи кин сурунг охир,
Мени раҳм айлаб, ўлтурунг охир».

Бас жафодин чу зулмгар тўйди,
Тонгла ўлтургали кўнгул кўйди.

Чоҳ бошида кўйди бир кишини,
Айлабон уҳда ўлтурур ишини.

Борди Жайпур олиға шодон
Қи: «бузук кўнглунг бўлди ободон.

Душманинг бу сифат эрур мақхур,
Олди ўлтургали ани дастур».

Келдию уйда тузди базми нишот.
Бода ичмакда айлади ифрот.

Бир қизи бор эди анинг гулрух,
Талхгуфтор, бал шакар посух.

Хусн бирла жаҳон элида ғани,
Васфдин балки хусни мустағни.

Ишқ умре солиб димоғиға дуд,
Утининг боиси эди Масъуд.

Хусни васфини чун эшитмиш эди,
Ҳам йироқтин назора этмиш эди.

Кишига айта олмайин они,
Куяр эрди валек пинҳони.

Ишқдин чун бор эрди кўнглида банд,

Бандини кўрса эрди ҳожатманд.

Меҳнати айлабон сироят анга,
Айлар эрди баче риоят анга.

Уйда-ўқ айламиш эди маълум
Ки, эрур банд ичинда бир мазлум.

Ваҳмдин маҳваши хумоюнфол,
Ани сўрмоққа топмас эрди мажол.

Бу кечаким, отосин англади маст,
Қавму хайлин май этти ер била паст.

Чаҳ ниғаҳбони эрди лояъқил,
Мастлик уйкусида фориғ дил.

Очибон чоҳ бошини маҳваш,
Чорлади меҳр бирла: «К-эй ғамкаш!

Қайси мазлумсен, не отинг бор?
Бу замон мавт, ё ҳаётинг бор?»

Чу эшитти анинг унин мажруҳ,
Жисмиға майл қилди кетган руҳ,

Нола айлаб деди: «Отим Масъуд,
Жонима юз туман бало мавжуд.

Сен-де, одам ва ё фариштамусен?
Раҳмати ҳақ била сариштамусен

Ки, унунгдин танимға жон келди,
Жисмима муждаи равон келди.

Қила олсанг ишимға фикри қил!
Йўкса, бору мени ўлук билгил!»

Чун эшитти отин бути чолок,
Ишқдин тушти қўнглига топок.

Қон баче ҳажридин ютуб эрди,
Неча кун мотамин тутуб эрди.

Ғойиб ўлмоғлиғи бўлуб эди чин,
Ўлгани, лекин эрмас эрди яқин.

Отасин ҳам билур эди гулрўй

Ким, эрур дев феълу вожун хўй.

Нозанин кўнгли ичра тушти гумон,
Деди: «Ёрабки, бўлмағай бу ҳамон!»

Чунки сўрмоққа айлади тадқиқ,
Билди Масъуд эрканин таҳқиқ.

Деди: «Эй жисминга фидо жоним!
Жонинга садқа жисми пазмоним!

Сени кўргунча мундоқ ўлсам не?
Хаста жонинг фидоси бўлсам не?

Кўрдиким, бу фасонадин йўқ суд,
Ҳилғали чора кўпти ғам фарсуд.

Икки маҳрам каниз эдилар анга,
Жони янглиғ азиз эдилар анга

Ким, анга улдам эрдилар ҳамрах.
Нозанин ишқи ўтидин огаҳ.

Айлабон улча саъй имкони,
Чектилар чоҳ қаъридин они.

Чикти бир колбадки, жон йўқ анга,
Тан аро руҳдин нишон йўқ анга.

Оёқ-илгини ештилар филҳол,
Руҳсиз жисмдин эди тимсол.

Рамидин шўх ўларға ёвушти,
Зор йиғлаб аёғиға тушти.

Кўрди холин сўрар маҳал эрмас,
Анда турмоқ натижаи бермас.

Ул икавга кўтартибон они,
Андоқ эвга киюрди пинҳони

Ким, неча турса нотавон анда,
Хеч ким қилмағай гумон анда.

Кат юзида тўшак солиб неча қот,
Анда ётқузди зору хастани бот.

Гоҳ шарбат, гаҳи таом бериб,

Юзидин ўз кўзига ком бериб,

Хизматин айлабон шафиқона,
Бор эди теграсида парвона.

Ул кечаким, ани чиқорди ул ой,
Сулҳ бўлгон вазири хориж рой,¹⁶

Бўлди Масъуд қатлиға жозим,
Қўптию бўлди чаҳ сори озим.

Кўрди: зиндону чоҳ боши очук.
Посбон масти хобу банди йўк.

Посбонни ҳам улдам этти ҳалок,
Бўлди ўз жони ваҳмидин ғамнок.

Чопибон борди воли олиға чувт,
Воқеъ ўлгонни шарҳ қилди дуруст:

Иккиси қолдилар ажаб ғам аро,
Ўзлари ҳолатиға мотам аро.

Оқибат ул ики ситамкора,
Ишга бу навъ топдилар чора

Ки, бурун шаҳр аро қилиб таъжил,
Топсалар, айлагайлар они қатил.

Шаҳр аро эрди нотавон ноёб,
Қилдилар тоғу дашт сори шитоб.

Ўн кун истаб фузунроқ имкондин,
Топмадилар нишонаи ондин.

Ангача шўх меҳрибонлиғидин
Чикти Масъуд нотавонлиғидин.

Кенгашиб, рой анга топти қарор
Ким, аён бўлғай иккисига фирор.

Шўх икки от қилиб эди тайёр,
Пўяда мисли кавкаби сайёр.

Қайтғоч волию вазиру сипоҳ,
Йўлда чун ҳеч қолмади икроҳ.

Қочибон йўлға тушти икки рафик

Ким, демишлар: «рафику сумма тарик»¹⁷

Бу кеча қочтилар ики ҳамроҳ,
Тонгласи халқ бўлдилар огоҳ.

Қавдилар борча саъй этиб жони,
Жаҳднинг улча бўлғай имкони.

То кўрунди алар қаролари ҳам,
Қолмади бир йиғоч аролари ҳам.

Икки бечора жонида эди тоб,
Чора қилди мусаббибул-асбоб¹⁸

Ким, кўрунди илайларида тенгиз,
Фурзада бир кема, вале юксиз,

Етгач-ўқ музд айлабон таъйин,
Бўлдилар кема ичра баҳрнишин.

Сурдилар кемани шитоб била,
Етти қавғунлар изтироб била.

Кўрубон уйла меҳнати жовид,
Ул иков ёнди жонидин навмид.

Юрубон қўйдилар қироқ сори юз.
Бу икав сувда ўн кеча-кундуз

Кемадин чиқтилар иков хушҳол,
Миндилар отқа айлаб истиъжол.

Шаҳрким, туттилар анинг сори йўл,
Пойтахт эрмиш иттифоқий ул.

Йўл юруб кеча субҳ чоғиғача,
Еттилар шаҳрнинг қироғиғача.

Йўлда бир эски қалъа томи эди,
Панаҳида неча ҳароми эди.

Анда етгач аларға сурдилар,
Ҳар бирин ўн киши тушурдилар,

Олибон оту тўнларини тамом,
Қилдилар жилвагаҳлариға хиром.

Икки урён ичида қайғу эди,

Шукр эрдик, тонг қаронғу эди.

Ушбу ҳолатда еттилар хайле,
Қилди Масъуд алар сори майле.

Чун ўз аҳволидин хабар қилди,
Дарди ул хайлға асар қилди.

Бир-ики эски кийгулук ташлаб,
Ёндилар, шаҳр сори йўл бошлаб¹⁹.

Сатри аврат қилиб ики ҳамдард,
Кирдилар бир бузукға ғампарвард.

Ёруғоч тонг сипехр жомидек,
Қочти тун ҳиндуси ҳаромидек.

Ул бузуғ ичра эрдилар бу хол
Ангачаким, қуёшға бўлди завол.

Очлиғ заъфи бўлди чун ғолиб,
Нафс бўлди ғизо сори толиб.

Шўхда чун йўқ эрди тобу тавон,
Бўлди Масъуд шаҳр сори равон

Ким, анга етса ҳар нечук рўзи,
Они кут айлағай дилафрўзи.

Қўйди бозор ичига чунки қадам,
Шоҳ базми учун биров ул дам.

Тослар соз этиб эди мақбул,
Нечада умна, нечада танбул²⁰.

Дер эди: «Ҳар бирига икки дирам,
Музд эрур ҳар кишики қўйса қадам».

Чунки Масъуд эшитти ул сўзни,
Тоскаш айлади равон ўзни.

Ул жамоат аро урар эди гом,
Йўл йироғу аларға йўқ ором.

Заъфлик жисми тоби чун кетти,
Шоҳнинг чорбоғиға етти.

Жуна гулшан аро ичар эди май,

Базмида лаҳни уду нолаи най.

Чунки Масъуд ишин эшитмиш эди,
Ғамидин ақлу ҳуши итмиш эди.

Ёдидин беқарор йиғлар эди,
Май ичиб зор-зор йиғлар эди.

Боғ аро чунки кирди ул маҳзун,
Ахтачи илгида эди «Гулгун».

Чун назар қилди дашт паймоға,
Кўзи ул лаҳза тушти тамғоға.

Англадиким, эрур ҳамул маркаб,
Солди ҳайрат ҳазин ичига тааб.

Деди: «Ул меҳмон буён сурмиш,
Шоҳ олиға тухфа келтурмиш».

Юругач илгари аёғи анинг,
Топти гулчехр унин қулоғи анинг

Ким, чекар эрди соз ила нағмот,
Лаҳнида борча ошно абъёт.

Таниға печу тоб тушти яна,
Кўнглига изтироб тушти яна.

Мунда доғи ичига тушти гумон
Ки, санамни сотиб экин меҳмон.

Кўйди чун шаҳ бисотиға гомин,
Кўрака ичра кўрди ўз жомин.

Жоми майдек ичига қон тушти,
Кўзларидин оқарға ёвушти.

Мунда ҳам они дард этиб беҳол,
Ҳам ўшул икки янглиғ этти хаёл.

Кўнглига заъф бўлди муставли,
Деди: «Ераб, не қилганим авли?»

Шаҳ сори кўзи тушмак эрди ҳамон,
Тонидиким эрур ҳамон меҳмон.

Ўзи берган киби тўни гулранг,

Яна гулранг тож ила авранг.

Бера олмади ўзи бирла қарор,
Ул замон қилғали ўзин изҳор.

Ки: «агар зоҳир айласам ўзни,
Муздума тикмиш ўлғамен кўзни».

Зоҳир ўлмоқтин ушбу бўлди ғараз
Ки, керак ҳар не қилганиға эваз

Тосни олдилар чу бошидин,
Кўзлари бўлди ғарқ ёшидин.

Тошқори чиқти бормоғин тишлаб,
Мумкин эрмас ғариб иш ишлаб.

Истади боғдин чиқарни юруб,
Ҳиммати гомин осмонға уруб.

Неча ходимки, шахға қойтмиш эди,
Меҳмони била узатмиш эди.

Шаҳ эшигида эрдилар бори,
Кўзлари тушти чун анинг сори.

Тонидилар бориси маҳдумин,
Ул дағи кўрди хайли маҳкумин.

Борча беихтиёр ўкурдилар,
Қўпуб онинг сори югурдилар.

Сар-басар бўлдилар аёғиға паст,
Айлаб ўзни ғирев ила ҳамдаст.

Ул дағи чун алар ишига боқиб,
Ашки беихтиёр кўздин оқиб.

Тошқори чун бу шўру шар бўлди,
Ичкари шахға ҳам хабар бўлди.

Воқиф ўлди сўруб шитоб била,
Югуруб чиқти изтироб била,

Кўрубон ёрин уйла ҳолат аро,
Бўлди ёруғ жаҳон кўзига қаро.

Қучубон бўйнини, тўкар эди ёш,

Ул қўяр эрди шоҳ аёғиға бош.

Ул тарафдин канизаки чиний,
Қон тўлуб дийдаи жаҳонбини,

Гул рухсори ғарқа қон ёшиға,
Эврулур эрди мунъими бошиға.

Топқач ул изтироб ўти таскин,
Шаҳ неча кимса айлади таъйин

Ким: «исиг сувға элтингиз они»,
Ул куюб ҳамраҳи учун жони.

Ҳолидин шаммаи баён этти
Ким, анга чархдин нелар етти.

Шоҳ чун билди андоқ афсона,
Қилди таъйин заифалар ёна.

Кийгулук ҳуллалар бори гулранг,
Маҳди гулгун ила қилиб оҳанг.

Пари гулчехру неча хожасаро,
Топтилар они ул хароба аро.

Кийдуруб бўй-бошиға ҳуллаи ол,
Маҳд ичинда кийордилар филҳол.

Маҳдни боғ аро тушурдилар,
Ани бир қаср аро кийордилар.

Анда гулчехр бирла неча каниз
Асрабон они шоҳвор азиз.

Бу тарафдин исик суға Масъуд
Кирибон чихти уйлаким маъхуд.

Борча гулгун либос эди тайёр,
Шаҳға ул айлаган киби изҳор.

Чунки кийди либоси шоҳона.
Истади они шоҳи фарзона.

Яна кучтию ўғлидек кўрди,
Неки бошиға ўтганин сўрди.

Қилди Масъуд саргузаштини фош,

Ул дер эрдию шаҳ тўкар эди ёш.

Қилди ўзга рафиқу соҳиб ани,
Туну кун ҳамдаму мусоҳиб ани.

Берибон кўп хизоналар била нақд,
Анга гулрухни доғи боғлади ақд.

Анинг ўлди Тароз ва Дарбаст,
Неча кишвар доғи анга пайваст.

Қасри гулранг аро бўлуб гулпош,
Майи гулфом бирла эрди маош.

Буйла ҳолатда ҳукм топди судур
Ким, топиб қатл Маллуву Жайпур.

Бўлди ер қонлари била гулфом,
Кўрки, гул фаслидур не хуш айём.

Дўстлар фарқ гул аро то фарқ,
Яна душман бу навъ гул аро фарқ²¹.

Хушдурур боғи коинот гули,
Барчадин яхшироқ ҳаёт гули»²².

Сурди чун ровий ул дақиқ мақол,
Анга ҳам бўлди шаҳ муфаттиши ҳол.

Ул ҳам эрди Тароз кишваридин,
Балки Масъуд наслу гавҳаридин.

Ўзига қилди ҳамдаму ҳамроз,
Яхшироқ буки, нақду мулки Тароз.

Солди тутқоч бу навъ амр вужуд,
Кўзига уйқу толии масъуд.

[XXIV]

Чаҳоршанба куни Баҳромнинг мовий қисват била гунбади нилуфарийга майл қилиб, хуршеди осмоний либос била жоми фирузагун аро кабудон майидек бода солиб нўш қилгони ва нўшо-нўш унин тоқи нилуфаридин ошургони

Чоршанбаки тоқи нилуфарий
Қилди тун корвонини сафарий.

Меҳр ўз зарҳалин аён қилди,

Шамт устига шустмон қилди.

Кўк фазосиға меҳр қилди сафар
Бўлубон рўбарўй нилуфар¹.

Нилуфаргун либос бирлан шоҳ,
Қасри нилуфар этти манзилгоҳ.

Илгига олди жоми фируза,
Лаъл май андин этти дарюза.

Нилуфардек либослар била ой
Бўлди хуршеддек жаҳонорой.

Уйлаким, кўз ёрутқали жовид,
Чикти кўк атласин кийиб хуршед².

Ичти Баҳром жоми нилуфарий
Тавнадеким ёсолғай ул сипарий.

Анга тегруки гунбази гардун
Айлади ложувардини шабгун³.

Юз садаф зоҳир этти нили сипеҳр,
Ботти ул Нил ичида заврақи меҳр⁴.

Шаҳ қилиб тарк базми оройиш,
Уйкудин толиб ўлди осойиш.

Қилдилар жамъ мажлис асбобин,
Истабоч шоҳнинг шакар хобин.

Пардаға кирди шўхи жилванамо,
Уйлаким шом бўлса, меҳри само.

Хизмат аҳли яна қилиб новард,
Топибои раҳнаварди оламгард.

Келтуруб рост, уйлаким ҳар шом,
Бердилар парда кейнида ором,

Пардадин буйла зоҳир ўлди нидо
Ким: «мусофир фасона қилсун адо».

Буйла бунёд этиб дуо ровий
Деди: «Бу етти пардаи мовий

Қаср жоҳингға пардаи айвон,

Боргоҳингга балки шодирвон.

Меҳр — тожинг уза гуҳар янглиғ,
Чарх — боғингда нилуфар янглиғ».

Бешинчи иқлим йўлидин келган мусофирнинг дostonорлиғи

Чун анга бу дуоси еттиким
Охир ўлғоч равон эттиким:⁵

«Бор экандур Адандаб жавр фане,
Жавр қилмоқ фанида сафшикане.

Бори манзил бўлуб савоҳил анга,
Соҳили баҳр ўлуб манозил анга.

Ҳам тануманду ҳам шужоу далер,
Ул сифатким жазира ичракй шер.

Ахзи моли ҳаром коми ўлуб,
Буйла ком истабон ҳароми ўлуб.

Шавкатидин не ёр анга, не рафик,
Ялғузун айлар эрди қатъи тарик.

Корвони агар ўну гар юз,
Борчасиға ҳариф эди ёлғуз.

Йўқ савоҳил ичинда раҳзан ул,
Баҳр аро ҳам анга келиб фан ул.

Бир неча заврақ асрабон тайёр,
Янги ой заврақи киби сайёр.

Қайси заврақким, ул ясаб они
Асрабон ўзга ерда пинҳони.

Неча раҳзан анга мулозим этиб,
Ҳифзини борчасиға лозим этиб.

Қайдаким заврақи топиб таскин,
Анда бир дийдабон қилиб таъйин

Ким, жазоирдаким тутуб беша,
Ул кишига бу иш бўлуб пеша

Ким, чиқиб бир бийик шажар узра
Кўз солиб баҳри мавжвар узра.

Кўзига кема учраса ногаҳ,
Ани филҳол этар эди огаҳ.

Ул миниб заврақи сабук сайре,
Уйлаким сувда сайр этар тайре,

Кема аҳлиға ҳай дегунча етиб,
Борчаға ҳар не кўнгли истар этиб.

Талабон молу айлаб элни ҳалок,
Ёнибон коми дил била бебок.

Баҳр аро офати нечукки наҳанг,
Беша ичра нечукки шеру паланг.

Сув юзинда сабо киби обир,
Отини халқ айтибон Жобир⁷.

Дашту дарёда лек аҳли убур
«Жобири роҳзан» қилиб машхур.

Бор эди бир жазира маъман анга,
Халқ молин йиғорға махзан анга.

Бир йиғочқа яқин жазираға давр,
Даврида сувға топмайин киши ғавр.

Даврасида кўрунмайин кўзга,
Ончаким кўз тушар судин ўзга.

Ичида беадад шажар бутубон,
Сабза ўрниға нилуфар бутубон.

Чашмаи эрди хушгувор анда,
Заҳр аро нўш ошкор анда.

Ул су бирла ясаб эди боғе,
Боғ ичинда иморати доғи.

Анда даҳлезу гунбазу айвон,
Суйи андоқки чашмаи хайвон.

Гўйиё андағи жазоир аро,
Шаҳри эрмиш оти «Биҳиштсаро».

Анда шоҳи сахию донишвар,
Қабзаи ҳукми ичра ул кишвар.

Оти Навдар ва лек ўзи нодир,
Табъи ҳар нодир иш аро кодир.

Бор эмиш гўйиё анга бир қиз,
Одами уйла кўрмаган ҳаргиз.

Қадиким нахли сарфароз келиб,
Хусн боғида сарвиноз келиб.

Зулфидин сунбул айлабон юз печ,
Оғзидин ғунча ойтмай сўз ҳеч.

Орази машъали жаҳонафрўз,
Партави шуъласи келиб жонсўз.

Сочи айлаб команд бўлмоқ фан,
Меҳр бўйниға тортар эрди расан.

Юзига меҳр бандау оти Меҳр⁸,
Уйрулуб меҳридек бошиға сипеҳр.

Баҳрға ноз илачу кўз солибон,
Дема кўлок, баҳр кўзголибон.

Бу сифат меҳри оламафрузе,
Меҳр йўк, шуълаи жаҳон сўзе

Бир кун истаб тенгиз тафарружини,
Ел хиромию сув тамаввужини.

Қирибон заврақ ичра сойир ўлуб,
Ул жазоир тўшида зойир ўлуб.

Уйла баҳри фалак мисол ичра,
Қавкаби ер тутуб ҳилол ичра.

Ногаҳон эсти номувофик ел,
Воқиф ўлгунча кемалардаги эл.

Кемаларни тенгиз аро сурди,
Шиддатин лаҳза-лаҳза ошурди.

Токи тунд ўлди баҳр аро кўлок,
Деди маллоҳ айлабон яқо чок

Ким: «иноят йўк эрса яздондин
Эл керактур юмоқ илик жондин».

То бу янглиғ неча кеча-кундуз
Ел сураp эрди кемаларни туз.

Топкуча ел суубати ором,
Кемага онча бўлмиш эрди хиром

Ки, кишиким кўюб эди Жобир,
Дийдабонликка ҳар сори нозир.

Сувда чун кемага назар қилди.
Кўрганидин анга хабар қилди.

Кирди завраққа Жобири хунрез,
Ел киби кўйди юз алар сори тез.

Етгач-ўқ бўлди разму кин пардоз,
Қилдилар кин алар доғи оғоз.

Ҳар ўқиким алар сори отти,
Қонларин баҳр сувиға қотти.

Қилдилар, чун кўп айлади бедод,
Қолғони зинҳор ила фарёд.

Олиға солибон борин сурди,
Токим ўз масканиға еткурди.

Кемаларни қироқға боғлаб руст,
Халқу амволини чиқорди дуруст.

Шўхдин чун эмас эди огоҳ,
Кўзи тушти анинг сори ногоҳ.

Йикилиб зойил ўлди андин ҳуш,
Бир дам эрди ўлук киби хомуш.

Ҳуши киргач яна назар этти,
Кўргач-ўқ ҳолидин яна кетти.

Неча қатла чу бўлди мундоқ ҳол,
Билдиким, йўқ анга боқарға мажол.

Амр қилдики, моҳи Зухражабин,
Кирди боғ ичра бўлди қасрнишин.

Қошиға кўйди бир-ики гулҳад,
Сарви гулрухға ҳамдаму ҳамқад

Ўзга неким бор эрди яхши-ёмон,
Берибон жонидин бориға амон.

Қилди бир кема борчаға таъйин,
Ул кема ичра туттилар таскин.

Деди: «Ўз мулкунгузга азм этингиз,
Жон кераклик эса равон кетингиз!»

Ваҳм этиб ул гулруҳ бу сўздин,
Баҳр аро иттилар равон кўздин.

Моҳваш қолди ул жазира аро,
Меҳри иқболи шоми тийра аро.

Жобир онинг хаёлидин хушҳол,
Қўнглига келмайин умиди висол.

Меҳр кўзига шамдек айём,
Меҳрдек қўнгли ўртаниб то шом.

Гўйиё ҳам жазирада бир шаҳр,
Ўзи фирдавсу салсабил анга наҳр.

Бор эмиш равзадек ҳавоси анииг,
Чархи мину киби фазоси анинг.

Анда бир шоҳ ҳокиму волий,
Мулки маъмуру ҳиммати олий.

Оти Нуъмону мулки оти Яман,
Адлидин мулки гулистону чаман.

Анга бир уйла нозанин фарзанд
Ким, башар ичра йўқ анга монанд.

Юзидин барги гул хижил эрди,
Қаддидин сарв мунфаил эрди.

Борча фазлу ҳунарда йўқ мисли,
Кўзгуга боқса ўзи-ўқ мисли.

Ҳунар авжи сори келиб анга майл,
Юзи андоқки меҳр, оти Суҳайл⁹.

Меҳр зулфиға қўнгли боғлиғ эди,
Бу анга гўйиё атоғлиғ эди.

Уйлаким Меҳрнинг хароби Сухайл,
Меҳрға ҳам Сухайл сори майл.

Майлни қўйки, волау зор ул,
Жон бериб васлиға харидор ул.

Буйлаким ҳажр қўйди бағриға доғ,
Манзил ўлмиш эди анга ул боғ.

Бор эди анда уна-гуна шажар,
Гул йўқ эрди, бағайри нилуфар.

Нилуфарвор сўгвор эрди,
Нилуфар¹⁰ ичра ашкбор эрди.

Ашкидин гўйиё берур эди сув,
Оҳ ўтидин қурурғайиб қайғу.

Йўқки хижрон ғамида зору залил,
Нилуфар ичра оқизиб эди Нил.

Топибон ашки нилуфарда мамар,
Йўқ, ажаб баҳр ичинда нилуфар.

Кўнгли гар нилуфарға роғиб эди,
Меҳр ила нилуфар муносиб эди,

Нилуфар сори кўп қилиб оҳанг,
Қиймакин ҳам қилиб эди ул ранг.

Нилуфаргун либос бирла санам
Тутубон ёр ҳажрида мотам.

Мотамин зоҳир айламакка мафар,
Ранг аро сўгвор нилуфар.

Меҳрни чарх этиб асири фироқ,
Айлар эрди Сухайл отоси яроқ.

Ақд базмини қилғали обод,
Гўйиё бу маҳал эди миод.

Юкларон неча жунг аро амвол,
Анда мавжуд ҳар не қилса хаёл.

Ер тутуб бир ҳилол ичинда Сухайл,
Меҳр ақдиға айламиш эди майл.

Йўл қироқдин магар йироқ эрди,
Баҳрдин борса яхшироқ эрди.

Бу жиҳатдин мурод сори мурур,
Баҳрдин иттифоқ тушти зарур.

Андаким, Меҳр кемасин кўлок
Сурди баҳр ичра ўйлаким хошок.

Гўйиёким эсиб ҳамул ел тез,
Солди бу элга доғи русто-хез.

Сувға сурди Суҳайл кемасини,
Ойириб борча хайлу ниймасини.

Берибон кемасига муҳлиқ мавж,
Бир замони ҳазизу гоҳи авж.

То кема бўлди ул сори обир
Ким, кўюб эрди дийдабон Жобир.

Дийдабон ул тараф боқиб ногоҳ,
Яна Жобирни айлади огоҳ.

Ул кириб заврақиға айлади азм,
Бўлуб ул кема аҳли қатлиға жазм.

Чун етиб қилди эл ҳалокига майл
Разму кин ичра чобук эрди Суҳайл.

Қила бошлаб анинг била пархош,
Ишлари кема ичра бўлди савош.

Жобир ар зарб урар эди беҳад,
Борча зарбин Суҳайл этар эди рад

Қилса ул доғи зарб изҳори,
Мунга ҳам тушмас эрди ул кори.

Иккиси чунки эрдилар чолок,
Бир-биридин аларға йўқ эди бок.

Кўрди Жобирки, қойим ўлди иши,
Олида номулойим ўлди иши.

Ғолиб ўлмоқ аро бўлуб ожиз,
Ўзин ул навъи кўрмайин ҳаргиз.

Илгига ҳийла шевасин олди,
Яланғочлаб ўзин суға солди.

Хасминг кемаси тубига кириб,
Тиғ ила кеманинг тубини ёриб.

Тахтани уйла ков-ков этти
Ки, сув йўлин нечукки нов этти.

Кемасин чунки нов кўрди Сухайл,
Тубидин сув юқори этган майл

Дафъиға неча хийлагар бўлди,
Қилмади суду кема сув тўлди.

Ул су тўлдию баҳр эрди амиқ,
Кемаю кема аҳли бўлди ғарик.

Кўлни шаҳзода жонидин юди пок,
Кўйди кўнглин суда бўлурға ҳалок.

Қилди Жобир анинг сори оҳанг,
Ул сифатким, болиғ ютарға наҳанг.

Бошиға етти айламакка қатил,
Ўлар элга нечукки Азроил.

Кўлиға чун анинг кўлин олди,
Ўзининг заврақи аро солди.

Чиқти доғи ешиб камандини чуст,
Боғлаб онинг илик-аёғини руст.

Бўлди ёнмоқ ишига омода,
Келди ногаҳ ўзига шаҳзода.

Кўрди ўзни ғариб — банд ичра,
Ҳалқа-ҳалқа хами каманд ичра

Адув илгида қатра сувдек тиғ,
Еди ўз нотавонлиғига дарег.

Деди Жобирки: «Эй кўлумда асир,
Разму кўшишда қилмадинг таксир.

Мен бу заврақни сувға то сурдум,
Минг сенингдекни сувда ўлтурдум.

Бирида сенча кўрмадим журъат,
Журъатинг бўлди махласингга жиҳат

Ким, тенгиз ичра бошинга еттим,
Уларингдин сени халос эттим.

Қатлингга гарчи табъ роғиб эмас,
Лек қўймоқ дағи муносиб эмас

Ким, агар банддин халос ўлғунг,
Бир шаҳи комронга хос ўлғунг.

Бўлмоқ ўлмас халос домингдин,
Бўлмоғум эмин интиқомингдин.

Иш ҳисобин шумора қилғунгдур,
Қатлу кинимга чора қилғунгдур.

Ўлмоқ авло санга каманд ичра,
Тирик ўлмоқ валеқ банд ичра».

Неча изҳори ажз қилди Суҳайл,
Қилмади кинавар жавобиға майл.

Кемасин маскани сори сурди,
Они ўз маъманиға еткурди.

Қасри кунжида бор эди чоҳе,
Кимсани банд айласа гоҳи,

Ул чаҳ ичра қилур эди сокин,
Чикмоқ андин эмас эди мумкин.

Анинг аъзосидин расан олди.
Банд ила чоҳ қаъриға солди.

Ҳарким ул чоҳ аро чу бўлди ғарик,
Нон икита эди, су бир ибриқ.

Юқори дилбару қуйи бедил,
Бир-биридин вале иков ғофил

Бу иковга бу ерда мундоқ хол,
Қавму хайлиға эмди кўр аҳвол.

Андаким Меҳрни қилиб ношод,
Қавму хайлини айлади озод.

Ул улус жондин айру эл янглиғ,
Сайр этиб сув юзида ел янглиғ.

Кундузу кеча пўя эттилар,
Токи кишварлариға еттилар.

Нилуфаргун либос этиб бори,
Қилдилар борча мотам изҳори.

Шоҳ худ Меҳр иштиёқидин,
Бал жигаргўшаси фироқидин,

Ҳам бу ранг айлаб эрди хилъатни,
Хайли доғи бу ранг кисватни.

Чун булар доғи келди мотам ила,
Баҳри андуху лужжаи ғам ила.

Шоҳким, бағриға тегиб эди тиш,
Айлади Меҳр ҳолини тафтиш.

Бўлди кетган азо яна тоза.
Қолмади дарду ғамға андоза.

Қилдилар улча бор эди тақрир
Ки, не келтурди олиға тақдир.

Яна андуҳ ила фиғон қилди,
Яна андуҳи қасди жон қилди,

Тийра бўлди жаҳон анга ҳоли,
Гўйиё ботти меҳри иқболи.

Деди ўзига йиғлаб ачиғ-ачиғ
Ки: «ачиғ йиғламоқ манга не асиғ.

Тиғ ила бағрим айласам пора,
Чун жигаргўшам итти, не чора?

Чора топмоқ керак муфид эмди,
Йўқ ғаму ноладин умид эмди».

Олиб илгига сафҳаю хома,
Қисса шарҳини ёзди бир нома,

Ҳар не иш бўлғонин баён этти,
Шоҳ Нуъмон сори равон этти.

Ёзиб ул нома ичра пинҳоний
Ким: «бу бўлмиш қазойи яздоний,

Лек ҳақким ғаму бало бермиш,
Дард бермиш вале даво бермиш.

Чора бу ишга интиқом дурур,
Йўкса бўлмоқ тирик ҳаром дурур,

Меҳр агар эрди жонима пайванд,
Санга доғи бўлуб эди фарзанд.

Бўлса ул душман илгида маҳбус,
Манга номус эрур, санга номус.

Мундин ўзга бу ишга йўқ тадбир
Ки, иккимиз черик йиғиб бир-бир.

Сенга мулкунгда бўлмоқ ўлса майл,
Лек фарзанди аржуманд Суҳайл

Ким, эрур пил зўру шер шуқуҳ,
Панжасидин келиб бу икки сутуҳ¹¹,

Бал ҳақиқат аро анингдур Меҳр
Ки, бу мансуба зоҳир этти сипеҳр.

Бошлабон ул черикни соҳил ила,
Сув яқосидаги манозил ила,

Айлабон разму кийна изҳори,
Келса Жобир жазойири сори.

Мен дағи табъи кийнахоҳимни,
Саъй айлаб йиғиб сипоҳимни,

Яроқ айлаб кўнгул фароғи била,
Улча мумкин черик яроғи била,

Берибон кемалар аро ором,
Ел киби айласак, сув узра хиром.

Мен судин айласам азимат жазм,
Ул қуруғлуқ соридин айлаб азм.

Уйла тарих айласак миод
Ки, қачонким бўлур бу иш бунёд.

Неча кундин сўнг ўлғай имкони,
Қобсамоқ бу ики черик они.

Ҳам ўшул навъким муқаррар ўлур,
Саъй қилсоқ бу иш муяссар ўлур

Ки, чекилгай бу интиқом охир,
Рўзи ўлғай бу навъ ком охир.

Ул зуҳалваш жазоға хос ўлғай,
Меҳр ҳам уқдадин халос ўлғай.

Гар бу янглиғ эмасдурур санга ком.
Они ҳам ботроқ айлағил эълom

Ки, чу иш тушса бошима ёлғуз,
Ўзга янглиғ топай салоҳиға юз».

Шоҳ Нуъмон ўқуғоч ул нома,
Билдиким, бўлмиш ўзга ҳангома.

Йиғлабон бўлди асру кўп ғамнок,
Бу ситамдинки айлади афлок,

Они ҳам билди шоҳи озода
Ким, мусофир чу бўлди шахзода.

Мақсади сори етмаган эрмиш,
Кема ул сори кетмаган эрмиш.

Икки муҳлик¹² ажаб ғам ўлди анга,
Мотам устига мотам ўлди анга.

Билмадиким не иш экин ҳодис,
Ким ул ишга бўлуб экин боис.

Ким анингдек Суҳайли сайёра
Чарх зулмидин ўлғай овора?

Уйлаким бўлмағай асар андин,
Демағай ҳечким хабар андин.

Кўп килиб фикр топти раъйи савоб,
Уқуғон номаға битийди жавоб

Ким: «ҳамул номаким битилмиш эди,
Меҳр ҳолин баён қилилмиш эди.

Ул алам гарчи солди бошима дуд,
Билдим ўртанмагимда йўқтур суд.

Сабт эдиким, юрурга қилсанг майл
Яхши, йўкса чекиб сипоҳ Суҳайл.

Азм айлаб черик яроғи била,
Юрусун баҳрнинг қироғи била.

Нукта қилма Суҳайлдин иблоғ,
Кўймағил доғим устига яна доғ.

Дегил аввал муники, қони Суҳайл?
Қони улким, дер эрдук они Суҳайл

Ким, Суҳайл этгали сизинг сори азм
Олти ойдур ҳисоб этиб биз жазм.

Кеч келур фикридин эдук ғамнок,
Етмаган анда, бизни этти ҳалок.

Сен қуруғлуқ била сипаҳ чексанг,
Чарх уза авжи боргаҳ чексанг.

Мен бўлуб кема ичра баҳр хиром,
Сипаҳим бирла тутмасам ором.

Топқамен шояд ушбу савдода,
Гавҳаримдин нишона дарёда.

Топсаму-топмасам сенинг сори
Айлагумдур таважжуҳ изҳори

Ки, нечукким керак қилиб кўшиш,
Ҳақ таолодин истабон бахшиш,

Ул ҳаромиға тиғи кин сурсак,
Керагидек жазоға тегурсак.

Эмди мавъид фалон кун ўлди яқин,
Азм учун соат айладук таъйин.

Сен доғи ушбу сўзни айлаб жазм,
Керак этсанг бу ваъда бирлан азм».

Эмдиким ёзди номаға унвон,
Номанинг ҳомилини қилди равон.

Чунки қосид битикни еткурди,
Шоҳ Навдар қўлиға топшурди.

Навдар очтию солди бориға кўз,
Ўқуди анда ҳар не бор эди сўз.

Бўлди миод вақтидин огоҳ,
Ҳам ўшул ва-қт бирла йиғди сипоҳ.

Ул сари азм қилғали Нуъмон,
Ҳам муайян бор эрди вақту замон.

Бўлдилар икки шоҳ мустаъжил,
Бири дарё била, бири соҳил.

Неча кун айлабон масофат қатъ,
Соҳилу баҳр ичинда офат қатъ.

Бўлди пайдо адув бўлур беша
Тушти икки тарафқа андеша.

Қолди Навдарға чунки бир манзил,
Беша ичра мурур эди мушкил.

Ваҳм олди қарорини шахдин
Ки, адув чиқмағай камингаҳдин.

Кестуруб бешани очилғали йўл,
Черигин элтур эрди илгари ул.

Гўйиё сайдлардин ул жангал,
Воқеъ эрди тўла бўғуву марал.

Шаҳға кўп эрди ов ишида вукуф,
Балки бор эрди асру кўп машъуф,

Ҳар тарафдин дорир эди сайде,
Шаҳға эрди сипоҳ иши қайди.

Сайд етгач кўзини асрар эди,
Кўрмайин деб ўзини асрар эди.

Ногаҳон бир шикорийи гулранг
Ўтгали қилди олидин оҳанг.

Кейнича ихтиёрсиз чопти,
Ўқ отарға қарорсиз чопти.

Сайд жангал ичини қилди талош,
Йўли ҳам тор эдию ҳам чирмош.

Ғайр онинг сўнгича чопмас эди,
Ўқ отарға мажол топмас эди,

Изтироб айлабон ота тушти,
Бир-ики ўқ, вале хато тушти.

Ўзга худ бўлди ул сифат беҳуд
Ким, димоғидин учти хушу хирад.

Сайд қасдиға уйла кўйди кўнгул
Ки, адув чиқти ёдидин билкул.

Сайд била бешаға кириб кетти
Ки, адув қавму хайлиға етти.

Кўюб эрди каминда Жобир нев,
Кинаварлар масоф вақтида дев

Ким, киши тутсалар кетургайлар,
Хизматиға анинг етурганлар.

Кўрдилар солур эрди бир буғу хез
Етти они қовуб бир отлиғ тез.

Пошина рахшларға урдилар,
Ҳе дегунча ани тушурдилар.

Чопибон сайдға солай деди қайд,
Узга сайёдларға бўлди сайд.

Шаҳ тилар бўлса шоҳлиқ, қилмоқ,
Сипаҳидин керакмас айрилмоқ.

Шаҳни дерлар сипоҳ бирлан шоҳ,
Шоҳ эмасдур йўқ эрса анда сипоҳ.

Шаҳға хайл ўлса фатҳ анинг ишидур,
Бир киши Рустам ўлса, бир кишидур,

Шаҳлиғ ойинин айлабон занбўр,
Айламас бесипаҳ сукуну мурур.

Учса ёлғуз кўрарга оқу-қаро,
Не тафовут улу яна бир аро.

Борса шатранж шоҳининг сипаҳи,
Кўрки, борму ҳисоб ичинда шаҳи.

Чунки Навдар адуға бўлди асир,
Сўйдилар ҳар не кийганин бир-бир.

Ҳолиға чун назора қилдилар,
Навдар эркониин жазм билдилар.

Бири ул хайлдин чопиб филҳол
Берди Жобирға муждаи иқбол

Ким: «бу янглиғ иш ошкор ўлди,
Буйла сайди санга шикор ўлди».

Ул эшитгач бу навъ афсона,
Тенгрига сажда қилди шукрона.

Деди: «Мавкуф бўлмайин нимага,
Кўзини боғлабон солинг кемага,

Элтибон қаср аро қилинг маҳбус,
Эшигин устидин этинг мадрус.

Андоғ айланг бу ишни пинҳоний
Ким, киши фаҳм қилмосун они.

Уй эшигин фалонға топшурунгуз,
Хабарин манга бот келтурунгуз!».

Шаҳни ул қасрға етурдилар,
Борча ҳукмин бажо кетурдилар.

Не, не ер эркониин билди шах,
Не шах эркондин ўлди эл огаҳ.

Бўлди Навдар ишига сурат бу,
Лек Нуъмонға жилвагоҳ эди сув

Қолди чун икки кунчилик мақсад,
Яна ел сувни қўзғади беҳад.

Бўлди кўлок осмонпаймой,
Кўрунур эрди кемадек янги ой,

Тушти Нуъмон ишига асру футур,
Ҳар замон жонидин эди маҳжур.

То сафар аҳли кўпи ўлди талаф,
Тушти ҳар бир кема бир ўзга тараф.

Гарчи Нуъмонға кўп етишти наҳиб,
Лек тўфондин ўлмади осийб.

Кемаси лекин ул тараф кетти
Ки, бурун ўғли кемаси етти.

Дийдабонлар яна қилиб маълум,
Яна Жобирға дедилар мафҳум.

Яна Жобир етиб алар сори бот,
Топмай ул хайлнинг кўпида ҳаёт.

Тиригидин сўруб чу сурати хол,
Зоҳир англабки, не дурур аҳвол.

Илайига солиб, аларни суруб,
Шарҳ қилғон жазираға кетуруб,

Чикориб шохни ўлум холи,
Кемани молдин қилиб холи.

Шоҳ жисмиға заъф топиб йўл,
Фаҳм қилмайки не кишидур ул.

Шаҳни бир пардаға ниҳон қилди,
Ўзга зиндон сори равон қилди.

Ҳар замон шоҳ ичинда жондин ваҳм,
Кимса лекин ул ишни қилмай фаҳм.

Яна ул элни солди кема аро,
Бўлди бу навъ аларға нукта саро

Ки: «керак бўлса сизга жон, кетингиз!
Қайдаким кўнглунгуз тилар етингиз!

Бу навоҳида англасам сизни,
Қўймоғумдур тирик бирингизни!»

Кеттилар бошларин олиб бу гуруҳ,
Кўз аро ашқу жон аро андуҳ.

Шоҳ Навдар сипоҳи ҳам бори,
Билдиларким, не иш эрур тори

Рой кўп урдилар тузуб маҳфил,
Шаҳсиз ўлса сипоҳ, нўқ ҳосил.

Топмойин ғайри қайтмоқ чора,
Бузулуб ёндилар баякбора.

Жобири роҳзан бўлуб фируз,
Туну кун боғи ичра базмафрўз,

Меҳр ёди била ичиб соғар,
Сола олмай вале юзига назар.

Боқа олмай анга муроди била,
Қон ютуб, йўқки бода, ёди била.

Меҳр гул янглиғ айлабон яқо чок,
Нилуфарзор аро кезиб ғамнок.

Еш тўкуб баҳри мавжвар янглиғ,
Кўк либос ичра нилуфар янглиғ.

Юзига бас тапонча урғонидин,
Нилуфарлар очиб гулистонидин¹³.

Ҳажрдин фориг ўлмоғин истаб,
Ул балодин қутулмоғин истаб.

Фикрдин кеча кўзни ёпмас эди,
Чора кўп истар эрди, топмас эди.

Бандини англаб эрди чоҳ ичра,
Ғаму андуҳи умрқоҳ ичра,

Деди: «Ул чаҳдин они қутқорсам,
Йиғлабон зор-зор ёлборсам,

Озим этсам Суҳайл учун они
Ким, десам ҳожатимни пинҳони.

Ул магар ҳолатимни англаб жазм,
Махласимға бу сори қилғай азм».

Ёшурун тийра уйга ул дилхоҳ
Кирди икки каниз анга ҳамроҳ.

Келди чаҳ боши узра ғампарвард,
Чекти ун: «К-эй асири меҳнату дард!

Мен доғи бир фақирмен сендек,
Нотавону асирмен сендек.

Махласинг ичра саъй этиб жондин,
Сени чексам бу тийра зиндондин.

Ҳар не десам қабул этарсенму?
Қаён этсам равон кетарсенму?»

Чоҳ ичинда Сухайл эди бетоб,
Ҳолини заъф қилмиш эрди хароб.

Бор эди онча меҳнати бир ён,
Меҳри гулчеҳр фурқати бир ён.

Бўлғач ул павъ сўз хитоби анииг,
Ошти ул ундин изтироби анинг,

Кўнглини саъй бирла тўхтатти,
Нозанинға бу навъ сўз қотти:

«К-эй башар хилқату фаришта сифот,
Берган ўлган танимға тоза ҳаёт!

Сендин этса бу навъ лутф зухур,
Ҳар нечук ишга айласанг маъмур,

Саъй этай то танимдадур жоним,
Қилайин токи бўлғай имконим».

Меҳр эшитгач бу сўзни солди таноб,
Не таноб, икки гисуйи партоб.

Нотавон тутти риштани маҳкам,
Меҳр чекти, ул икки маҳваш ҳам.

Тийра уйга чиқордилар они,
Меҳр кўп қилди лутф пинҳони.

Қилди занжиру банддин ани фард,
Ер ўпуб деди зори ғампарвард

Ки: «не ҳукм этгунг, эй малак сиймо,
Шаммаи андин айлагил иймо».

Меҳр қилди фасонасин бунёд,
Бошиға неким ўтти-айлади ёд.

Отову мулку жоҳу ҳашматини,
Пардасиға Суҳайл нисбатини.

Кўрганин баҳр мавжидин ташвир,
Тушганин анда нотавону асир.

Бўлгон анда зарурдин сокин,
Қолғонин Жобир илгидин эмин.

Заъф этиб нотавон анинг сўзидин,
Лаҳза-лаҳза борур эди ўзидин.

Анга еткурди сўзни Меҳри мунир
Ки: «бу янглиғки, мен бўлубмен асир,

Айлай олмас киши халосима майл.
Кўшишу кина бирла ғайри Суҳайл.

Санга, эй дардманди овора,
Сўз будурким гар айлабон чора,

Андоқ этсангки, баҳрдин қутулуб,
Яман аҳли сори равона бўлуб,

Жаҳду суръат аро тай айлаб арз,
Ҳолатим айласанг Суҳайлға арз.

Лек бир нукта бордурур ёшурун
Ки, сени мунда асрасоқ неча кун.

Жазм қилсанг бу ишни пинҳони,
Онт ичиб эмин айласанг они

Ки, чу мен бастаи бало бўлдум,
Жобир илгига мубтало бўлдум.

Манга тушмиш кўзи йироқдину бас,
Йикилиб ерга ётти ўйлаки хас.

Чун кўрар фикри қилмоқ эрди иши,
Чунки кўрди йиқилмоқ эрди иши.

Мунда то зойиъ ўлмиш авқотим,
Будур онинг била мулоқотим».

Муни билгач Суҳайл зору ҳазин,
Шаммаи топти хотири таскин.

Сидқ билди яқин анинг сўзини,
Саъй ила асрай олмади ўзини.

Оҳидин ўт димоғиға тушти,
Дилбарининг аёғиға тушти.

Қилди фарёду борди андин ҳуш,
Меҳрни ҳайрат айлади мадхуш.

Чунки ҳолин билурга айлади майл,
Яхши таҳқиқ қилғоч, эрди Суҳайл.

Улгудек нола қилди ул доғи.
Ҳуши бориб, йиқилди ул доғи.

Йиғлабон бошларида икки каниз.
Кўтариб бошларини меҳромиз.

Келгач ўзига Меҳри равшан рой,
Дедиким: «Фитна бўлди бол кушой».

Айлади они тийра уйда ниҳон,
Анга тегруки тийра бўлди жаҳон,

Заъфи ифротидин Суҳайл доғи,
Ўзига келди лек уйқу чоғи.

Бўлди бир-бирга жисм ила жондек,
Ё магар сарву ишқ печондек.

Неча кун қаср аро ниҳон эрди.
Сарви гулруҳқа меҳмон эрди.

Токи берди таом ила шарбат,
Заъфлиқ зор жисмиға қувват.

Ани ҳам жазм билдиким Жобир,
Меҳрдин ҳажр ила эмиш собир.

Бир кун ўлғонда Жобири ғофил
Боғни сайр этарга фориф дил,

Чикти ўтрусидин Суҳайли далер,
Ул сифатким қобон масофиға шер,

Дедиким: «Паҳлавонлиқ эрмас ул
Ким, киши макр бирла урғай йўл.

Тешиб эл кемасини ҳийла била,
Ғарқ этиб сувға бу васила била.

Қолмоғон чоғда кимсанинг жони,
Тутубон банд айлағай они.

Сен агар зоҳир эттинг итликни,
Мен санга кўргузай йигитликни»—

Дедию хасм сори қилди шитоб,
Хасмни ҳайрат айлади бетоб.

Чун талашмоққа айладилар майл,
Кўтариб ерга урди они Сухайл.

Боғлади қўлларин шитоб била,
Муни ул боғлағон таноб била.

Солди филҳол ани ҳамул чаҳ аро,
Будурур табъу фаҳми оғаҳ аро:

«Ҳар кишиким бировга қозғой чоҳ,
Тушгай ул чоҳ аро ўзи ногоҳ».

Чун Сухайл ўлди ул сифат фирўз,
Меҳр ақдиға бўлди базм афрўз.

Тушти Жобир дафойини қўлиға,
Балки олам хазойини қўлиға.

Андағи эл бўлуб сарафганда,
Шаҳ топиб барча бўлдилар банда.

Эмдиким, тузди базми айшу фараҳ,
Қўлига олди шоҳвор қадах.

Фикр этиб комгору давлатманд,
Деди: «Ҳаркимки Жобир этмиш банд,

Мен билиб борин айладим озод,
Келтурунгким, қилай қадах била шод».

Икки банди-ўқ эрди боғ ичра,
Келгач ул мажлиси фароғ ичра.

Бири Навдар эди, бири Нуъмон,
Кимга бўлғай бу навъ қисса гумон?

Бу маҳални не навъ шарҳ этайин,
Эл билур, билмас ўлсалар нетайин.

Бори икки ато, ики фарзанд,
Риштаи васл ила топиб пайванд.

Қўпубон йиғлашиб кўруштилар,
Ўлтуруб бир-бирин сўруштилар.

Бўлди маълум чун бори ҳолат,
Шукрлар қилдилар этиб ҳайрат.

Икки шаҳ кирдилар худо йўлиға,
Мулklarин солиб анинг қўлиға.

Мулк эли шукр қилдилар бори,
Айлабон шодмонлиғ изҳори.

Эврулуб ком бирла даври сипехр,
Васл топти, Сухайл бирлан Меҳр.

Меҳрим, чарх хокроҳи эди,
Нилуфарзор жилвагоҳи эди.

Тўни ул рангу кўнглаки ул ранг,
Ёрининг доғи киймаки ул ранг.

Нилуфар ранги келди табъпазир
Ким, либос этти они Меҳри мунир.

Ҳар пари чехраики маҳваш эрур,
Мовий ўлса либоси дилкаш эрур.

Меҳрим, гулрухи самовийдур,
Нилуфарваш либоси. мовийдур».

Чун тугатти фасонани ровий,
Пардадор очти пардаи мовий.

Шоҳ Баҳром абри эҳсони,
Лутф бирла кўкортти они.

Қадриға бергач, онинг афзойиш,
Кўзига уйқу солди осойиш.

[XXV]

*Панжшанба куни Баҳромнинг сандалосо хилъат била гулшани сандалбўйда ором тутуб,
сарви сандал-насим била бодаи сандал шамим ичмак ва ул сандаллар лахлахасидин димоғи
муаттар бўлуб, кўзи уйқу майли қилмоқ*

Панжшанбаки субҳ чархи маҳал,
Сувади кўк жабиниға сандал,

Сандалосо насими лахлаха сой
Кўк димоғиға бўлди атрфизой.

Еу сифат атри сандалосодин,
Тун мизожи кутулди савдодин¹.

Сандали қилди шоҳ борча либос,
Сандалосо уй ичра тузди асос.

Сандали қўйди осмон соя,
Анга сандал йиғочдин поя.

Жилвагар бўлди сарви сандал бў.
Сақдалигун либоси тў-бартў.

Хулла сандал насими турфа сижоф,
Сар-басар даврасида сандал боф.

Базм атриға зоҳир этти бухур,
Ўт уза курси сандалу кофур.

Чун қадах доир ўлди, қилди видоъ,
Кечаги майдин улча эрди судоъ.

Майда соқий магар қилиб эди ҳал,
Дардисар дафъиға қизил сандал.

Чунки хуршеди сандали боғи,
Қўнуб очти қанот тун зоғи.

Шом очиб мушкфом чодире шаб,
Курси сандал анга ёйнб кавкаб².

Сандали³ ёнидин қўпуб гулчеҳр,
Юз ёшурди нечукки сандал меҳр.

Яна ком этти шоҳи фарзона,
Уйқу майли қилурға афсона.

Қилдилар ҳозир уйла сайёхе,
Балки сўз баҳри ичра маллохе

Ки, кеча ўлтуруб фасона дегай,
Ғойибидин магар нишона дегай.

Нуктағу бошлади дуо аввал,
Бериб анфоси нафҳаи сандал.

Деди: «То чарх бўлғуси дойир,
Қилғуси давра анжуми сойир,

Чархдин маснадинг рафиъ ўлсун,
Нажмдин ашҳабинг сариъ ўлсун».

Олтинчи иқлим йўлидин келтурган мусофир нуктатирозлиғи

Фориғ ўлғоч бу дур нисоридин,
Дедиким: «Бохтар диёридин

Қилдилар азми Ховар икки киши,
Туну кун сайр ўлуб аларнинг иши.

Бириси Муқбили биёбонгард⁴,
Яна бир Мудбири бихор навард⁵.

Раҳрав ул иккидек бу кўҳна саро,
Қилмай эҳсос барру баҳр аро.

Муқбил озодаи ҳумоюн фол,
Элга мақбул этиб ани иқбол.

Мудбир андоққи борса ҳар сори,
Ултуруб юзда гарди идбори.

Йўлда бир води эрди асру махуф,
Қилмай андин мурур аҳли вуқуф⁶,

Тикану шўра — сабзау боғи,
Нафту гўгирд — суву туфроғи⁷.

Чун бухору уфун ҳужум айлаб,
Ийси анфосини самум айлаб⁸.

Ели ўтким, киши таниға уруб,
Чун кул айлаб ҳам ўзи-ўқ совуруб.

Анда йўқ жонварнинг имкони,
Қирибон чун ўзи чиқиб жони.

Дебон эл «Водийи Ҳамим» отин,
Ҳирқати айлаб они исботин.

Ул иков йўлдин ўлмаин огоҳ,
Буйла водида бўлдилар ҳамроҳ.

Кўрдилар чунки йўл суубатини,
Ул бало даштининг укубатини

Ки, нечаким анинг канораси йўқ,
Қатъ қилмоқтин ўзга чораси йўқ.

Ҳар бало қўйса юз таҳаммул этиб,
Кирдилар дашт аро таваккул этиб.

Чун ҳарорат шарора кўргузди,
Мудбири хас шароратин тузди

Ки, дер эрди: «Бу не ҳаво бўлғай?
Халқ қилмоқ бу не раво бўлғай?»

Гох дер эрди масту беҳушвор:
«Сув яратмоқ магар эрур душвор?»

Йўқ эди майл қилса ҳар сўзга,
Тенгрига эътироздин ўзга.

Чунки ул поядин таназзул этиб,
Таъну ташниъи ҳамраҳиға етиб

Ким: «мени нотавони хастаға кош,
Сен киби бўлмағай эди йўлдош!

Сени кўрмак не шум кун эрди
Ки, ёмон мунча хосият берди».

Муқбил эрди худой ила машғул,
Зикру тасбиҳи тенгрига мақбул.

Сўзи Мудбирға ғайри панд ўлмай,
Лек анга панд судманд ўлмай.

Чекти Муқбил баса азоби алим,
То анга қатъ бўлди дашти ҳамим.

Чунки ул дашт нопадид ўлди,
Баҳрн дарду ано падид ўлди.

Ҳамраҳидин батанг эди Муқбил,
Хайрбодиға табъ этиб мойил.

Чун кўп эрди азоб шайни анга,
«Қола ҳозо фироқу байни»⁹ анга.

Яна Мудбир тилаб қилурға сафо,
Айлабон қилғонидин истеъфо.

Айлагон тавридин қироқ тутуб,
Ер уза бош қўюб қулоқ тутуб.

Бўлубон тавба бирла узр овар
Ки, ани Муқбил айлабон бовар.

Жавридин хотирини айлаб соф,
Унутуб ҳар неким, деб эрди газоф.

Сув қироғиға бўлдилар оён,
Кема эрди тенгизда бепоён.

Ҳар тараф соҳил ичра гом урубон,
Ховар аҳлини топтилар сўрубон.

Ҳар бир ўз муздини қилиб таслим,
Кирдилар баҳр ичига қилмай бийм.

Берди маллоҳ аларға бир сандал
Ки, бор эрди ҳамул иковга маҳал¹⁰,

Тоқтилар олиб ихтиёрин анинг,
Бир улук кемага маҳорин анинг¹¹.

Қилдилар чунки баҳр азмини жазм,
Бир неча кема бир ён айладн азм.

Ховар аҳли ҳам ўлдилар сойир,
Кема суръатда уйлаким тойир,

Яна Мудбир ўзин тутуб бадҳол,
Майл қилди демакка ҳарза мақол.

Ёри чун мазҳари саодат эди,
Иши тасбиҳ ила ибодат эди.

Анга ҳам ёвадин бўлуб моний,
Бўлмайин ул бу манъ ила қоний.

Онча куфр айта бошлади фар-фар
Ки, дамидин аён бўлуб сарсар.

Тенгиз узра зухур этиб кўлок,
Кема аҳлини айлади ғамнок.

Буйла сўзлар хитоби ҳаққа мудом,
Букн: «Йўқ ишларингда ҳеч андом.

Қуму даштингда онча сўзу гудоз,
Баҳру мавжунгда бу қадар таку тоз.

Анда тафриту мунда бу ифрот,
Эл ҳиссу ақлини қилур исқот».

Шум анфосининг шаоматидин,
Баҳр чайқалди мавж офатидин.

Тушти дарёда ул сифат ошуб
Ки, су амвожи бўлди гардун кўб.

Солди онинг риёҳи идбори,
Ҳар киши кемасини бир сори.

Узди заврақчанинг маҳорини ҳам,
Ташлади жунг рахту борини ҳам.

Кемаларнинг ичинда онча фарик,
Қолди баъзию, баъзи ўлди ғарик.

Қолғони доғи ҳар тараф тушти,
Борчадин амн бир тараф тушти.

Ул иков заврақида сайру шитоб,
Мудбир аҳволи заврақ ичра хароб.

Муқбил айлаб дуо тазарруъ этиб,
Тенгридин ёрлиғ таваққуъ этиб,

Мунча офат тенгизда бир сори,
Бир сори ҳамдамининг идбори.

Ҳам дуоси анинг қилиб таъсир,
Топти таскан тенгизда, ул ташвир.

Ел тиниб баҳр топти чун ором,
Заврақ айлар эди су узра хиром.

Қилибон етса баҳр уза юз бийм,
Ўзни тенгри қазосиға таслим,

Буйла ҳолатда боқти озода,
Бир саводе кўрунди дарёда.

Ранги онинг сипехри хазродек,
Хайъату даври чархи минодек.

Эсти андоқ насим улёндин
Ким, хабар берди нафҳаси жондин.

Сандалосо шамиму рийҳ анда,
Елга бориб дами Масиҳ анда.

Баҳр исидин димоғи фарсуда,
Бўлди Муқбилға бир дам осуда.

Саждаи шукр айлагач филҳол,
Ул тараф сурди заврақин иқбол.

Чунки иқбол заврақин сурди,
Тонг йўқ ар бир нафасда еткурди.

Гўйи ул бир дарахт эди олий,
Рангу рифъатда чарх тимсоли.

Ул дарахт эрди гўйиё сандал,
Барги кўзгулари топиб сайқал.

Кимки ҳар кўзгуни қилиб манзур,
Шоҳиди бахт айлаб анда зухур.

Рифъати кўкка тегуруб поя,
Баргидин баҳрни ёпиб соя.

Соясидин су гарчи анбарфом,
Сандалосо топиб исини машом.

Онча тупроқ сув юзини тутуб
Ки, фазосида ул дарахт бутуб.

Танаси ичра бир азим шигоф,
Чашмас жавфи ичра беҳад соф.

Сийми маҳлулдек суйи тоби,
Жўшида изтироби сиймобий.

Гулғули баҳр эли ишига кулуб,
Гулғул айлаб тенгиз аро тўкулуб.

Етгач анда ики ситамдида,
Бир дам ором эди писандида.

Зоҳир эрди йиғочқа бир реша,
Чиқибон Муқбили хирадпеша,

Боғлабон заврақи маҳорин руст,
Майл қилди дарахт жавфиға чуст.

Кўрди ул чашма бошида бир тош,
Хатлар этган анинг юзида харош.

Кирди Мудбир доғи шитоб қилиб,
Сувдин ичмакка изтироб қилиб,

Тош эди зеб бирла қозилғон,
Турфа хатлар юзида ёзилғон.

Ўқуди Муқбил, они Мудбир ҳам,
Бу ҳадис эрди ул хужаста рақам

Ким: «бу манзилға ул кишики етар,
Бу ғаройибниким тафарруж этар.

Муни билдикки симиёдур бу!
Ҳис қошида ғалатнамодур бу!

«Сандали симиё» мунунг лақаби,
Эл хаёлотидин фузун ажаби.

Мундаким етса содиқу козиб,
Табъи бўлғай сув ичгали жозиб.

Сувдин ўлғон замонда соғаркаш,
Айлағай манъи жуу дафъи аташ¹².

Содик ўлғай бир онғача хурсанд,
Бўлмайин ер-ичарга ҳожатманд.

Лек козибқа уч кун ўлғач ком,
Тилағай уч кун ўтса, суву таом.

Баҳра бу чашма суйидин олғон,
Тилига ногаҳ ўтса бир ёлғон

Қорни ул навъ чок бўлғусидур
Ки, ҳамул дам ҳалок бўлғусидур.

Ичмагининг бу навъ эди жиҳати,
Кирмагинингдур ўзга хосияти:

Кирса ёлғончи куйгай андоми,
Пишгай ул сувда пайкари хоми.

Ростгў кирса, бўлмагай анга жўш,
Суйи бергай ҳавоси чашмаи нўш.

Чунки ғусл айламакка кўз юмғой,
Қулоғу бурнини тутуб чўмғой.

Бош чиқорғоч не кўрса кўргай ўзи
Ки, демак бўлмас ул фасона сўзи.

Лек бир чўмғон улча кўргай ҳол,
Яна чўммоқ эрур бу сувға маҳол

Ким, кириб ғўта истаса пайваст,
Сув бўлур паст, ул ўлса ғўтаға баст»

Ўқуғоч хатни содиқу козиб,
Бўлди козибқа ул ҳавас жозиб.

Ки, бир-икки дам ул судин ютқой,
Кизб ила ёва таркини тутқой.

Гарчи мумкин йўқ эрди ул услуб,
Бўлмоқ онинг мизожидин маслуб.

Лек жуу аташ ҳароратидин,
Зоҳир ўлди анинг иборатидин.

«Буки, ёлғон демакни тарк эттим,
Йўқ эса иртиқоби марг эттим»,—

Деди бу сўзнию судин ичти,
Чашмасор ҳаётидин кечти.

Содиқ айлаб вузусиға таждид,
Қилди таждид шукри рабби мажид.

Сўнгра нўш этти ул зулоли ҳаёт,
Анга жуу аташдин ўлди нажот.

Истади Мудбир ул суға кирмак,
Тийра жисмиға шусту шў бермак.

Авр ўлуб сувға чун илик урди,
Қайнабон илгини сув куйдурди.

Лек содиқ белига боғлаб лунг,
Сувға кирди нечукки бахрға жунг.

Сув яқосида тўлмуруб йўлдош,
Акси яиглиғ чўмурди ул суға бош.

Бош чикорғоч суға чу боқти қуйи,
Кўрди сув эрмас эрди чашма суйи,

Ҳавзи эрди суйи нечукки зулол,
Лаб-балаб ҳавз ичинда моло-мол.

Йўнулуб тоши софию мавзун,
Ярақон ранг, балки сандалгун.

Даврида гулшане нечукки Эрам,
Олида манзаре нечукки ҳарам.

Чикқоли ҳавздин чу қўйди аёқ,
Кўрдиким неча сарви сиймин соқ

Еттилар хизмати амриға чолок,
Очибон қўлда фўталар бори пок.

Тан қурутмоққа хулла бирла ҳарир,
Борчаси дилнавозу табъпазир.

Хожаға бандавор туттилар,
Суртубон жисмини қуруттилар.

Кийдуруб хилъат анга тў-бартў,
Борча сандал насиму сандал бў.

Бошиға қўйдилар амома доғи,
Анда сандал била шамома доғи.

Бўлғоч ораста тутуб қўлини,
Касри сандалға бошлабон йўлини.

Бериб онинг насими руҳиға кут,
Хожани ҳайрат айлабон мабҳут.

Кўрубон солса ҳолиға кўзини,
Узга оламда ҳар замон ўзини.

Кирди чун қаср ичига беҳушвор,
Ҳайрат ичра не масту не хушёр.

Кўрди қасре равоқи гардунсой,
Умр қасри киби нишотафзой.

Сақфи сандал, равоқи ҳам сандал,
Эшигу фаршу тоқи ҳам сандал.

Атриким солибон хирадға хуруш,
Гаҳ бериб ҳушу гоҳ этиб беҳуш,

Қаср аро тахти сандалиойин,
Кўп жавохир била топиб тазйин.

Тахт устида бир ажаб тимсол,
Жину инс ичра йўк юзига мисол.

Пайкари ҳайъат ичра руҳоний,
Бошидин то аёғи нуроний.

Хуснидин олам аҳли руҳиға қут,
Юзи хуршеди олами малакут.

Нурдин қадди равзанинг нахли,
Йўқ вужудида моу тин дахли¹³.

Жисми боштин-аёқ латофати маҳз,
Бўлуб элга бу ҳолат офати маҳз.

Даврида юз кавокиби сахарий,
Жилва айлаб нечукки ҳуру пари.

Хожа солғоч кўз ул дилороға,
Ҳуши ул навъ борди яғмоға

Ким, қуруб қони ранги сорғорди,
Йиқилиб ерга ўзидин борди.

Сарви гулрух келиб бошиға анинг,
Лутф ила ўлтуруб қошиға анинг,

Келди гулрух насимидин ҳуши,
Бўлди кўргач яна фаромуши.

Кўнглидин маҳв ўлуб нишони хирад,
Гоҳ ўзида эдию гаҳ беҳуд.

Кўргузуб лутф сарви ҳур нажод,
Лутфиға айлади ани муътод.

Токи топти рамида кўнгли қарор,
Кўнглининг ўтидин гум ўлди шарор.

Юз тамаллуқ била хужаста арус,
Ўзини қилди хожаға маънус.

Бемухобо ёниға ёндошти,
Шавқ ўти хожа бошидин ошти.

Айрилиб сабр ила қароридин,
Уйла фард ўлди ихтиёридин

Ки, яқин эрди сийна чок ўлғой,
Шавқи туғенидин ҳалок ўлғой,

Маҳваш илгин тутуб кўпорди ани,
Олибон тахти узра борди ани.

Хожа ер ўптиким: «Манга не ҳад,
Бўлғали такягоҳим ул маснад».

Маҳваш ул навъ тутти они азиз
Ки, дегайсен ўзидур анга каниз.

Андоқ ўлди аён маоши анга
Ким, яна қолмади таҳоши анга.

Тахт уза тутти ер бути гулрух
Анга ёндошти хожаи фаррух.

Чектилар шарбату таом аввал,
Иккисидин етушти ком аввал.

Атъима ул сифат латиф сиришт
Ким, дегайсен эрур наими биҳишт¹⁴,

Чун ғизодин етушти табъиға ком,
Базм аро жилва қилди бодау жом.

Кўйдилар турфа шира сандалдин
Борча нақшу нигори зарҳалдин,

Устида шиша, ёнларида сабў,
Борча анбар сиришту сандал бў,

Кўпти гулчехраи дилоройи
Атри базм ичра сандалосойи,

Ичибон тахт сори қилди хиром,
Тутти, маҳвашқа жоми сандалфом.

Маҳваш олиб чу бир-ики югти,
Оғзидин олди хожаға тутти.

Хожа худ андоқ ўзидин борди
Ки, олиб беҳудона сипқорди.

Уйла эврулди жоми нўшо-нўш
Ки, тарабдин етушти кўкка хурўш.

Килди май хожанинг димоғин гарм,
Рафъ бўлди хижобу пардаи шарм.

Онча мардумлиғ айлар эрди пари
Ким, бўлур эрди хожа парда дари.

Хожа забт айлай олмайин ўзини,
Сарви гулрухдин олмайин ўзини,

Бошлади нукта беҳижобона
Ким, пари қилмиш эрди девона.

Сўз дебон ҳар замон талабангез,
Ҳаракат айлабон тамаъомез.

Шўхи аблаҳ фиреб манъ этмай,
Илги хожа илгидан кетмай.

Хожанинг қолмади таҳаммули ҳеч,
Солди шаҳват ҳужуми жисмиға печ.

Ғалаёни қувойи жисмоний,
Уйла бетоқат айлади они.

Ким, чекиб хурвашни беҳушвор,
Деди: «Ҳолимни айладинг душвор,

Раҳм этиб дардима даво айла!
Васл ила ҳожатим раво айла!»

Лобалар бирла сарви шаккарханд,
Деди: «Бўл мунчага букун хурсанд

Ки, букун онча майпараст ўлдук
Ким, кетиб ҳушу ақл маст ўлдук,

Тонгла бўлғон замон бир ишга шуур,
Хисравона қилай таҳийяи сур.

Ақд этиб сурати салоҳ била,
Ҳарамингға кирай никоҳ била.

Чун муяссар бўлур ҳалол наво,
Бу ҳарамда харом кўрма раво.

Сурубон шаҳват этма беҳуда,
Пардаи исматимни олуда».

Хожаға шаҳват эрди муставли,
Қилмади суд лобагар қавли.

Яқин эрдик юз фиғон этгай,
Жаҳд қилдики комиға етгай.

Айлабон шаҳват они нафсоний,
Қўлни бир ерга сунди пинҳоний

Ки, иши уқдасидин очиб банд,
Ож сандалға айлагай пайванд.

Деди маҳвашки: «Саъй бўлса неча,
Ул иш имкони йўқтурур бу кеча.

Бера олмас эсанг ўзунга сукун,
Дейки, бир сарв қомати мавзун,

Тонгға тегру бўлуб парасторинг,
Айласун ўзни ҳамдаму ёринг,

Бу ўтунгким, аён қилур бас кин,
Топсун онинг зулолидин таскин».

Хожа фаҳм айладики, ҳол недур.
Арода посуху савол недур.

Мутаҳаййир бўлуб бу суратдин,
Яна дам урмади заруратдин.

Бути маҳвашким, они топти хамўш,
Анга бир онни қилди ҳамоғўш.

Икки човуши эрди маҳ сиймо,
Ноз ила андоқ айлади иймо

Ки, иков хожа сори бордилар,
Лоба кўп кўргузуб кўпордилар

Хилват ичра тузуб сару корин,
Ҳамдами қилдилар парасторин.

То сахар хожа масту уй хилват,
Не буюрғонни билмади шаҳват,

Чарх чун тун ливосин этти нигун,
Бўлди тун обнуси сандалгун

Уйқудин анда очти кўзки сипехр
Ёрга ёймиш эди чу ашиъаи мехр.

Кирди ёдиға ул қазия тамом
Ки, бўлуб эрди воқеъ андин шом.

Топти ўзни ажаб хижолат аро,
Кўнглин ул ҳолдин малолат аро.

Борча тақдир ила қўпуб ноком,
Айлади ҳавз жонибиға хиром

Ким, кириб сувға пок ғусл этгай,
То жанобат кудурати кетгай.

Боғлабон белга сандали фўта,
Урди чун ҳавз аро кириб ғўта.

Бош чикорғоч ҳамул булоғ эрди
Ким, йиғоч жавфида суға кирди.

Ҳавлдин бўлди ҳар сари нозир,
Бўй боши ўрнида эди ҳозир.

Яна бир неча ғўта айлади фош,
Ушбу ер эрди чун чикорди бош.

Чархн танноз таън этиб асру,
Дер эди: «Ул гузарни элтти сув»,

Кавкабин тийра айлаб иқболи,
Чикти нокомдин ўлум холи.

Музтару лол қолиб ўз ишига,
Холи андоқки бўлмасун кишига.

Бир тараф онча дарди жон кохи,
Бир тараф нохужаста ҳамроҳи.

Ул уқубат аро урар эди печ,
Холин изҳор айлай олмай ҳеч.

Яна ул тош сори тушти кўзи
Ки, битилмиш эди бу чашма сўзи.

Гўшасида битилмиш эрди бу сўз
Ки, бурун солмамиш эди анга кўз

Ки: «биравким бу симиё кўрди,
Кирибон сувға юз бало кўрди.

Чикқоч-ўқ тутмамоқ керак ором,
Айламаклик керак сув узра хиром.

Бўлса лахте азиматида даранг,
Дев ани ўлтурур, йўқ эрса наҳанг».

Деди: «Турғум кечиб нажотимдин
Ўлганим яхши бу ҳаётимдин».

Чунки фикр этти жон азиз эрди,
Ул мақом асру фитнаҳез эрди.

Биззарурат азимат айлади жазм,
Ешибон заврақини қилғали азм.

Кўрубон Мудбир анда кўп тағйир,
Холин англарға қилди кўп тадбир.

Қилмади ошкор мутлақ анга,
Бўлди оромгоҳ заврақ анга.

Бўлди Мудбир доғи яна йўлдош,
Бўйла йўлдош йўлда бўлмаса кош.

Сурдилар сув юзига заврақни,
Ўзларига паноҳ этиб ҳақни.

Муқбили нотавон хароб эрди,
Хажр ўтидин ичинда тоб эрди.

Шайну ошуби эрди ҳамвора,
Мудбир айлаб ишига наззора.

Сўрса эрди, жавоб бермас эди
Ким, ғами шарҳ этардек эрмас эди.

Дер эди: «Эй рафиқи зебохўй,
Бўлма мендин бу сўзга посух жўй!

Буки, холимни шарҳ қилмасмен,
Айб эмас, чун ўзумни билмасмен.

Санга ҳоллимдин гар малолат эрур,
Сен муҳиксен, манга хижолат эрур.

Қилса беҳудлуғум сени ранжур,
Не дейин, чунки борсен маъзур.

Нафасингни манга дилосо қил,
Лутф ила неча кун мувосо қил.

Бахтдин ком агар бўлуб ҳосил,
Бўлса бир кун мақомимиз соҳил,

Ҳажрима хотирингни шод айлай,
Упуб илгингни хайрбод айлай»,—

Деб бу сўз олиға қўюб бошин.
Кўзидин юммайин тўкуб ёшин,

Заврақ ичра хўруш солур эди,
Ути дарёға жўш солур эди.

Мудбир аҳволидин бу навъ огаҳ
Ким, анга қўйди юз жунун ногаҳ.

Чашма узра бўлур чу деуу пари,
Урунуб бўлди бу сифат асари.

Кўрунуб бу анга ғариб нима
Ки, аён бўлди бир азим кема.

Чун ел ўз эътидолидин ошти,
Заврақ ул кема бирла ёндошти.

Кемага қўйдилар иковла қадам,
Бўлғали мавж хавфидин беғам.

Кема аҳли тамом ўлуб эдилар,
Жон ғамидин халос ўлуб эдилар.

Кема ичра йўқ эрди ғайри ўлук,
Анда сандал йиғочидин тўла юк.

Мундоқ эрмишки хусрави Ховар
Ки, эмиш ул тараф жаҳон довар.

Бир қизи бор эмиш пари янглиғ,
Не пари, меҳри ховарий янглиғ.

Шоҳ умрига зеб ила зайн ул,
Шоҳга балки қурратул-айн ул.

Воқеъ эрмиш судоъ доим анга,
Кўрунуб умр номулойим анга.

Хукамо айлабон иложин кўп,
Келмай онинг мизожиға бири хўб.

Ғайри сандал исики нофиъ ўлуб,
Бошининг оғриғиға дофиъ ўлуб.

Бу жиҳатдин шаҳи сипеҳр маҳал,
Қасри олий бино қилиб сандал.

Борча азжоси сандали пайванд,
Рифъат ичра нечукки чархи баланд.

То тутуб маҳваш ул уй ичра мақом,
Етгай андин судоиға ором.

Олам ичра тушуб бу овоза,
Руҳи тужжорнинг бўлуб тоза,

Анда сандал соторға жозим ўлуб,
Ҳинд мулкига борча озим ўлуб,

Тошибон онча сандали хушбў
Ки, бутуб ул иморати дилжў.

Гўйиё ул гуруҳдин нечаси,
Бўлғон иш саъйи кундузу кечаси

Бу кема ичра топибон ором,
Юклубон сандал айламакда хиром,

Кема гирдоб аро бўлуб доир,
Йиллар ул даврада эмиш сойир.

Туганиб чун алар захираси пок,
Бўлубон кема аҳли борча ҳалок.

Бу маҳал ел эсиб тенгиз уза тез,
Зоҳир айлаб тенгизда рустохез.

Баҳрни чунки ел қилиб раққос,
Чарх урардин бўлуб сафина халос.

Киргач ул кемага ики ҳамроҳ,
Бор эди Муқбил иши нолаю оҳ.

Тутубон кунже ўз фиғони била,
Қолибон баҳр ичинда жони била.

Мудбир ул ўлган элни суға солиб,
Кемау моли ихтиёрни олиб.

Кема амволини қилиб ўзининг,
Кемани балки ҳам билиб ўзининг.

Ул бу амвол забтиға машъуф,
Ёриға йўқ анинг ишида вуқуф

Ким, кўрунди йироқтин соҳил,
Кема соҳилға етти мустаъжил.

Бу тарафким кема шиновар эди,
Гўйиёким диёри Ховар эди.

Шаҳ букун майл этиб тамошоға,
Айлар эрди назора дарёға.

Кўргач ул кемани деди: «Юрунгуз,
Элидин бир кишини келтурунгуз!

Кема кайфиятини фаҳм этайин,
Фаҳм этиб, ёниб уй сори кетайин».

Кўрдилар икки кимса эрди қарин
Бу бири шоду ул бири ғамгин.

Шаҳ сўзи ул иковга чун етти,
Мудбир ул ён равон хиром этти.

Ер ўпуб айлагач дуо филҳол,
Шоҳ анинг ҳолатинн қилди савол,

Деди: «Тожирмену тижорат ишим,
Қолмади бу сафарда ҳеч кишим.

Бўлубон сув уфунати макрун,
Ўлдилар борчаси бўлуб тоун15.

Эмдиким бўлди манзилим соҳил,
Мен мену бир қулум оти Муқбил».

Ул бу янглиғ суруб фусун била дам
Ким, бўла бошлади таниға варам.

Варамидин либоси чок ўлди,
Кўкси ҳам чок ўлуб ҳалок ўлди.

Шоҳни ҳайрат айлади ожиз,
Буйла иш кўрмаган учун ҳаргиз.

Муқбили нотавонни қилди талаб,
Кўргач-ўқ кўнглига юз урди тараб.

Олндин ҳамраҳини ёшурди,
Сўрди ул сўзки, ёридин сўрди.

Муқбил андоқки бор эди бир-бир,
Қилди ондоқки бор эди тақрир.

Шаҳ деди, кемау неким ихмол,
Борчаси бўлди жамъ байтулмол.

Ҳар не Муқбилғаким баён бўлди,
Чинлиғи шоҳға аён бўлди,

Деди: «Аҳсанта, мухбири содиқ,
Сидқ аро кимгаким десак фойиқ,

Тузлугунг кўнглумизни сайд этти,
Жонимизни асири қайд этти.

Иста, биздин неким санга дилхоҳ»,
Муқбил айлаб дуо деди: «К-эй шоҳ,

Шоҳнинг умру жоҳин истармен,
Чарх авжида комин истармен.

Яна матлуб ҳақ ибодатидур
Ким, улус мужиби саодатидур.

Шоҳ агар қилса бандасин озод,
Туну кун айлагум дуо била ёд».

Чунки Муқбил сўзи эди дилкаш,
Хусн хулқию хусни хулқи хуш.

Шаҳ кўруб ул сифат ҳамида хисол
Ки, башар хайлидин эрур бу маҳол.

Муқбили хуш баёну зебо чехр,
Уйла гарм этти шоҳ кўнглида меҳр

Ки, анга хизматин ружуъ этти,
Шаҳ деганда бу ҳам шуруъ этти.

Қилди қуллуғни уйла таъпазир
Ки, шаҳ этти ани қошида вазир.

Сўнгра хизматдин ўтти поя анга
Солди давлат хумойи соя анга.

Шаҳ бўлуб вуслат амрига машғул,
Они фарзандликқа қилди қабул.

Гарчи ул қилди узрлар ангез
Ки, ўти ўзга барқдин эди тез

Ким, анга қилмиш эрди ғорати хуш,
Бути сандал насими сандалпўш.

Боқмайин шоҳ эътирозиға ҳам,
Қўймай они ўз ихтиёриға ҳам.

Харж этиб маҳзан ошкору нухуфт,
Қурратул-айнин айлади анга жуфт.

Кийдуруб ҳулла борча сандал бўй
Ким, парқваш бу ишга қилмиш хўй.

Қасри сандалға чектилар они,
Топшурурға гули сумансони.

Чунки боқти ҳамул ғаройиб эди
Ки, анга мужиби масойиб эди.

Қаср ул, сақфу остона ҳам ул,
Тахт ул, офати замона ҳам ул.

Хайрат ўти солиб димоғига дуд,
Айлаб ул ўт вужудини нобуд.

Оху афгон чекиб йиқилди яна,
Жони чиқмоққа майл қилди яна.

Ўзига гар келур эди гоҳи,
Яна борур эди чекиб оҳи.

Атри сандал топиб димоғи анинг,
Ёрубон гар кўзи чароғи анинг.

Кўзин очқоч яна кўруб аҳвол,
Нола айлаб бўлур эди беҳол.

Кўрубон буйла ишқи дилкаш анга,
Меҳрибон бўлмиш эрди маҳваш анга,

Токи тадриж ила топиб ором,
Топти маҳваш висоли бирлан ком.

Лек хайратдин эрди доим лол.
Сурди бир кун бути хумоюн фол:

«Ким санга хайрати эрур ғолиб?
Бормен онинг вукуфиға толиб».

Чўн анга нукта йўқ эди жуз рост,
Кўрганин шарҳ қилди бекаму кост.

Шажару чашма можаросини ҳам,
Сандалу қасри симиёсини ҳам.

Мутабассим бўлуб бути маҳваш,
Анга афсона бошлади дилкаш

Ким; «мени хўблиқ аро тақдир,
Чун жамол ичра қилди оламгир,

Тушти ҳуснум сўзи жаҳон ичра,
Не жаҳон, балки инсу жон ичра.

Манзаримдин ўтарда ногоҳе ,
Хуснума вола ўлди жин шоҳи.

Қаср уза тушти жин алолоси,
Мени девона қилди савдоси.

Шаҳға чун қилдим они жилванамо,
Бошим устига келтуруб ҳукамо.

Яна ромию соҳири ҳунарий,
Дафъ этардек зиёни деву пари.

Қилдилар иттифоқ ила чора
Ким, алар дафъ бўлди якбора.

Лек гоҳе қанот садоси келур,
Қулоғимға пари нидоси келур,

Буйла дерларки, жин шаҳи ёна,
Чунки бўлмиш ғамимда девона.

Баҳр уза симиёйи этмишлар,
Манзари дилкушойи этмишлар.

Сандалий қасру даврида боғе,
Сандалий тахт уза мени доғи,

Сен нечукким кўруб аён эттинг,
Манга кўрган киби баён эттинг.

Нақш қилғон эмишлар анда тамом,
Кўрубон хаста топқали ором.

Сен ҳамоноки анда етмишсен,
Ўзни нақшимға вола этмишсен.

Анда вола эдинг мисолимға,
Мунда еткурди ҳақ висолимға»

Рафъ ўлуб Муқбил олидин мушкил,
Бўлди гулрух хаёлидин хушдил.

Касри сандалда комрон бўлди,
Тўни ҳам сандалий нишон бўлди.

Сандал осойиши равон англа,
Атри онинг ҳаёти жон англа.

Сандал исинда тек туруб бўлмас,
Мушкни кимса ёшуруб бўлмас».

Чун бу афсона сурди нуктасаро,
Уюди шаҳ насими сандал аро.

[XXVI]

*Одина куни Баҳромнинг кофурий асвоб била қасри кофургун ичинда мушкин зулфи кофурий
либос била тахти ож узра жоми биллуридин бодаи кофур мизож ошом қилғони ва ул
кофуркорлиқдин ҳижрони ҳарорати таскин топиб, ўз газоли мушкбўсидин хабар топқони*

Чунки одина бу рафеъ равоқ,
Қилди тоқин сахар гачидин оқ,

Солиб эрди мушаъбиди гардун,
Нажм доналаридин оғзиға ун.

Субҳдин лек уйла жўшкурди
Ким, дамидин ул ўтни совурди

Субҳ савбини гозури афлок
Меҳр собуни суртубон юдн пок¹.

Шоҳ айлаб либосин оқу ҳарир,
Жилва қилди нечукки меҳри мунир,

Қилди, оламни ёрутуб нури,
Азми гунбаз саройи кофурий.

Хулла бирла ҳарпринп бути Чин,
Бериб эрди бу ранг ила ойин.

Тахти ож узра шаҳ чу тутти мақом,
Шўх ҳам топти ёнида ором.

Яна ишрат учун тузулди асос,
Мажлис аҳлиға оқ борча либос.

Яна бир гулрухи паризода
Тутти чини қадах била бода.

Чини эрди валеқ фағфурий,
Чин буқим, ранги эрди кофурий.

Шоҳ оқшомға тегру бода ичиб,
Лек ҳар кунгидин зиёда ичпб,

Меҳр чун даҳрднн ёшурди нур,
Сочти он чарх томидин кофур.

Яна уйқу нишоти истади шох,
Солдилар оқ уй ичра маснадгоҳ.

Ҳозир зрди мусофири пурдон,
Нуктадин кўнгли ҳукқаи дурдон.

Қилди боғишда ўлтуруб бунёд,
Шаҳ дуосинки: «Чархи кўҳна ниҳод.

Бу оқ уюнгга боргоҳ ўлсун,
Боргоҳинг жаҳон паноҳ ўлсун!»

Еттинчи иқлим йўлидин келтурган мусофирнинг фасонасиголлиғи

Чун дуо қилди деди фарзона
Ки, дей ўз кўрганимдин афсона:

«Менки, тушмиш буён гузор манга,
Мулки Хоразм эрур диёр манга.

Санъатим анда соз чолмоқ ишн,
Билмайин мен киби ишимни киши.

Илми адвору фанни мусиқий,
Мендин ул илм аҳли таҳқиқий.

Элга таълим этмоқ вирдим,
Кимки устои қавм шогирдим.

Ногаҳбн тушти мундоқ овоза,
Эл аро бўлди бу хабар тоза

Ким, келур тожири хитойи зод,
Биласи бир канизи ҳур нажод.

Хожанинг моли баҳру кондин кўп,
Ҳар неким эл гумони андин кўп.

Лек тожнрға ончаким амвол,
Моҳвашға юз онча ҳусну жамол.

Бовужуди жамоли фитнафиган,
Бор эмиш хуш навоу барбатзан².

Бу хабар элни бекарор этти,

Неча кун ўтти хожа ҳам етти.

Қилди Хоразм аҳли истиқбол,
Фаҳм қилмоққаким недур аҳвол.

Хожа худ бор эди деганча ғани,
Зухду тақви анинг шиору фани.

Юзи сажжода узра матлаи нур,
Мушкининг чарх айлабон кофур.

Парда ичра маҳи фалак пайванд,
Асли нисбатда хожаға фарзанд.

Хожаи баҳр каф била гуҳари,
Ул сифатким, фаришта бирла пари.

Лек маҳваш юзи ниқоб ичра,
Меҳрдекким бўлур саҳоб ичра.

Ул ниқоби — ниқоби кофурий,
Меҳр узра саҳоби кофурий.

Йўқ ниқобики, ҳар не кийгани оқ,
Не кияр бўлса истабон ани оқ.

Ҳар кун икки қатла — субҳ ила шом:
Тузубон нағма сарви сиймандом

Парда ичра қилиб навозиш чанг
Унун ул чанг ила қилиб оҳанг.

Тузуб ул навъ руд бирла суруд
Ки, олиб жонлар ул суруд ила руд.

Пардадин тошқори улусқа хужум,
Пардаги ҳоли лек номаълум.

Пардада ҳол ошкоро йўқ,
Киши кўрмак тиларга ёро йўқ.

Субҳ ила шомқим тарона тузуб,
Халқ фарёди беҳудона тузуб.

Элни алҳони нотавон айлаб,
Нотавонларға қасди жон айлаб.

Ўйла кун ўтмайинки бпр ғамнок,

Ўлмағай оху нола бирла ҳалок.

Ўлубон халқ ул навоға кўчун,
Жон бериб балки андоқ ўлмак учун.

Мулк шоҳиға тегуруб нома,
Ки, фалак буйла тузди хангомй.

Айлай олмай ани тиларга хитоб
Ким, эрур хожа ҳам рафиъ жаноб.

Бернбон ўз либссиға тағйир,
Шоҳни ишқ этиб факиру ҳақир.

Сойирн халқ ичинда пинҳоний,
Шаҳни ҳам вола айлаб алҳони.

Солибон парда ичра маҳрамлар,
Зуафодин санамға ҳамдамлар.

Хуснин англаб навосидин афзун,
Бўлди бу қисса бениҳоят узун.

Қилиб ул парда ичра ком тамаъ.
Васлин истаб шаҳ ўлди хомтамаъ.

Айлаб ул навъ бўлжажаб ҳавасе,
Солди даллолалар ароға басе.

Истабон моҳваш била панванд,
Айламак хожаға ўзин фарзанд.

Ҳосил ўлмай бу мақсади ноёб,
Хожадин шаҳға буйла келди жавоб

Ким: «бу сўзларки, шоҳи банданавоз,
Қилди бу қулға мужиби эъзоз.

Тийра туфроғни кўкка тегурди,
Зарра қадрин куёшдин ошурди³.

Манга не ҳадки шоҳи давлатманд,
Пойим этгай бу ерга тегру баланд.

Лек мундин ҳам ортуқ айласа жуд,
Манга толеъ агар йўқ эрса, не суд?

Ҳосилан бу санамки маҳвашдур,

Жуфт амридин асру саркашдур.

Ҳақки қилди ягонан офоқ,
Жуфтидиц доғи они айлади тоқ»⁴,

Деди улким: «Анинг шиори бор,
Шоҳ ҳокимдур, ихтиёри бор».

Шаҳ муни тутмайин мусаллам ҳеч,
Сўзда кўп тушди тоб бирлан печ.

Сўз кўп уммиду бийм бирла деди,
Посухи хожанинг ҳамул сўз эди.

Кўрдиким, айлар они ишқ ҳалок,
Узи мағлубу ишқ эди бебок.

Шаҳват они чу беқарор этти,
Ғазабу зулм ошкор этти.

Хукм қилдикн, бордилар хашга,
Шаҳға андоқки бор эди майли.

Юклабон хурнинг амориснн,
Хожанинг луъбати ҳисорисн.

Элтибон шоҳи тийра рой сарн,
Мойил айлаб ҳарамсарой сари.

Қаср ичинда тушурдилар филҳол,
Шаҳни мағлуб этиб хаёлн маҳол.

Азм қилди санам сори хушдил,
Чун бу ҳолатни билди моҳи. чигил:

Чангини кўлға олиб айлади соз,
Чанг ила нағма айлади оғоз.

Нағма ул навъ ошкор этти
Ким, эшитгач шаҳ ўзидйн кетти.

Етса ҳар кимсанинг қулоғиға бу,
Ииқилиб элтибон ани уйку.

Чун улус борча масти хоб бўлуб,
Шўхка уй сори шитоб бўлуб.

Шоҳ чун уйғониб сипоҳ била,

Ҳайрат айлаб сипаҳни шоҳ била.

Кўзларидин юбон чу уйқуни,
Келтуруб ёна шўхи жодуйи.

Яна ул навъ нағмасоз айлаб,
Уйқу кўзларга турктоз айлаб.

Яна айлаб санам уйига хиром,
Тутубон пардаси аро ором.

Неча қатла шаҳ этти уйла жадал,
Анга маҳваш кетурди буйла бадал.

Оқибат иффати муассир ўлуб,
Шаҳ ишидин рамида хотир ўлуб.

Хожа олиға келди лутфомез,
Бошлабон юз ҳадиси узраигез,

Базм тартиб этиб аёқ тутти,
Ота айтиб ани қулоқ тутти.

Ойға ҳам инфиол этиб изҳор,
Қилғонидин малол этиб изҳор.

Парда тошида узрхоҳ бўлуб,
Узр айтурда хокроҳ бўлуб.

Тутубон чун бу меҳр айлаб фош,
Икки дунёда они қиз қардош,

Ота муни, сингил дебон они,
Айлаб улча риоят имкони.

Шўх чун шоҳдин бўлуб эмин.
Бўлубон ул диёр аро сокин.

Хожа боғи ясаб бихиштосо,
Анда бир қасри тоқи гардунсо.

Яна ул кавкаби саодат учун,
Ясамиш хужрае ибодат учун.

Моҳ кофургун қабо пайваст,
Бўлуб ул хужрада худойпараст.

Бори кийган ҳарири субҳ нишон,

Кўзи тонг откуча ситорафишон.

Тенгрига туну кун муножоти,
Биров уммиди бирла авқоти.

Лек они кимсага аён қилмай,
Чун аён қилман ул киши билмай.

Субҳ бўлғоч яна суруд чекиб,
Нағма бирла Навоий руд чекиб.

Ҳам анинг руди иштиёқангез,
Ҳам суруди келиб фироқомез.

Бир нафас чунки элни зор қилиб,
Савти тош кўнгли ичра кор қилиб.

Яна тоатқа юз қўюб то шом,
Шом айлаб ҳам ул ишига қиём.

Пэрда тошида элга нолау оҳ,
Шаҳ дағи анда ер тутуб гаҳ-гоҳ.

Ул гарсйибни истимоъ айлаб,
Хуш анинг кўнглидин видоъ айлаб.

Ясабон хожа хони меҳмони,
Улча бўлғой тггаллуф имкони.

Кўргузуб юз туман латофат ила,
Узатиб шоҳни зиёфат ила.

Хожанинг суду моясиға газанд
Еткуруб, икки булжажаб фарзанд.

Менки ул шаҳр нағмасози эдим,
Базмлар дostonнавозн эдим.

Ҳам кунум лаҳни руд бирла ўтуб,
Ҳам маошим суруд бирла ўтуб,

Чунки ул зоҳир этти руду суруд,
Офият мендин айлади падруд.

Топмадим элдин илтифот ўзга,
Талх бўлди манга ҳаёт ўзга.

Чун ишим мухтал ўлди якбора,,

Айладим ўз ишимга бир чора:

Айладим рағбат ул қадар кофур
Ким, ҳароратдин айлагай маҳжур.

Ражулият чу салб бўлди тамом5,
Хожа даргоҳи сори урдум гом.

Хожа маҳваш ҳаримида эди шод
Ким, йироқроқтин айладим фарёд.

Истади хожаи фаришта хисол,
Парда ичра нигори хур, мисол.

Сўрдиларким: «Недур бу фарёдишу
Ким сену кнмдин ўлди бу додинг?»

Айтгим: «Зулм сиздин ўлди: манга,
Сен отоу бу қиздин ўлди манга»

Дедилар: «Тухмат этма, эй мазлум
Ки, эмас бизга зулм даъбу русум!

Тонимоқта магар янгилмишсен,
Узга эл бизни фаҳм қилмишсен».

Дедим: «Андоқ эмас, сўрунг бир-бир,
То қилай ҳар не қилдингиз, тақрир.

Қнлингиз чора берсангиз инсоф,
Йўкса тортинг сўзумга ҳукми газоф»б.

Дедилар «Айт». — Айладим оғоз,
Сўзни аввал дуодин эттим соз.

Сўнгра ҳолим деднм шитоб этмай,
Сўз адосида изтироб этмай.

Кулубон туттилар мусаллам ани,
Хожа ҳам, сарви лоларух ҳам ани.

Токи бу ерга етти сўз охир
Ки, муродимни айладим зоҳир

Ки: «тиларменки улча бўлса ҳаёт,
Ушбу даргаҳда сургамен авқот

Ки, ишим ғайри лахну руд эрмас,

Узга иш шуғли даст ҳам бермас.

Қут берса фаришта эҳсони,
Қути руҳ ўлса хур илҳони⁷.

Буйла таълимким эрур ҳавасим,
Мингидин бирга бўлса дастрасим.

Умрум ар Нух⁸дин кам эрмасдур,
Ҳосили умр ул манга басдур.

Менки бу навъ кўрдунгиз ожиз,
Йўқ бу фан ичра мен киби ҳаргиз.

Бу мамоликда кимга бу иш вирд,
Борча бордур манга камин шогирд.

Бор экандур менинг қошимда забун,
Арзи муסיқий этса Афлотун.

Лек бу ишки, эмди бўлди аён,
Сабтидин ожиз англа килки баён

Ким, кўрубтур чу нағмаи тузмак,
Гаҳ қилиб қатл, гоҳ тиргузмак.

Лаҳнким топти мояи эъжоз,
Андин ўлди менинг ишим носоз».

Кўрдилар чун бу ажзу хорлиғим,
Асар этти аларға зорлиғим.

Лутф ила дилнавозлиғ айлаб,
Ҳолима чорасозлиғ айлаб,

Деди хожаки: «Еримиз бўлсанг,
Соз ила ғамгусоримиз бўлсанг,

Худ маишат санга эрур ҳосил,
Лек бир муддао эрур мушқил.

Сарви гулруҳға хизмат этмак ҳам
Ки, яқин келмас анда номахрам».

Деди: «Ўзумни маҳрам айлабмен,
Сизни ул ишда беғам айлабмен.

Хунар уммидидин бўлуб маъюб,

Ражулиятни қилмишам маслуб.

Онча кофур иттифоқ эттим
Ки, ҳаво майлини йироқ эттим.

Чун эрур ушбу парда кофурий,
Ҳам бу ранг ичра парда мастури.

Манга ҳам ўзни қилғали ҳамранг,
Бўлди кофур жониби оҳанг.

Бўлмасам ушбу пардадин маҳжур,
Бир камин бандамен отим Кофур»⁹.

Сўз дедим чун бу навъ адо бнрлан,
Хожау сарви маҳлиқо бирлан.

Ҳайрат айлаб, чу қилдилар тафтиш,
Англадиларки, воқеъ эрди ул иш.

Илтифот эттилар ниҳоятсиз,
Кўргузуб хулқу лутф ғоятсиз.

Бўлубон лаҳзаи ишимда малул,
Хизматим иккисига тушти қабул.

Хизмат амрида ул сифат бўлдум
Ки, иккисига мултафат бўлдум.

Пардада гоҳ хожаға дамсоз,
Парда кейнида ойға ҳам ҳамроз.

Чун бор эрди муносабат мавжуд,
Асру кўи илтифот тутти вужуд.

Моҳрух чун тузар эди нағамот,
Мени бир ҳайрат айлар эрди мот:

Неки абёти жонфизоси эди,
Борчаси дарду ҳажр адоси эди.

Нағмаға кирса ҳар тарона анга,
Нолалар эрди ошиқона анга.

Англадим хилват ичра ҳам они
Ки, бaсе йиғлар эрди пинҳони.

Асру кўп музтар айласа эдн ғам,

Парда кейнида меи эднм маҳрам.

Ҳар нечук сўзкн, қнлса эрди хаёл,
Мендин ул сўзни айлар эрди савол.

Билганимча жавобин айтур эдим,
Бори сўзнинг савобин айтур эдим.

Тунлар ушгудян ўлса бегона,
Манга дер эрди: «Айт афсона».

Қайдаким бўлса эрди шарҳи финок,
Йиғлар эрди ягонаи офоқ.

Буйла аҳволидин тааққул ила,
Жазм бўлди манга тааммул ила

Ки, паривашки зору маҳзундур,
Гўйиёким бировга мажнундур.

Ҳажр хори ичин чу ковиш этар,
Савт ила тошқори таровиш этар¹⁰.

Чекмаса нағма туну кун они
Куйдурур ул шарора пинҳони,

Ҳоли чун мундоқ эрканин билдим,
Андин англари орзу қилдим.

Айтур эрдим ҳадис ҳар сориднн,
Сўз ўтар эрди хайру шар сориднн.

Токи топтим ўзумга беҳад ром,
Тавсани табъида баса ором.

Буйла ҳолатда дедим: «Эй маҳваш,
Тенгри тутсун ҳамеша кўнглунг хуш!

Хотиринг қайғудин йироқ бўлсун,
Айш ҳар лаҳза яхшироқ бўлсун!

Мушкиледур манга қилайму савол». —
«Қил!» —дегач, сўзнн бошладим фнлҳол

Ким: «неча вақт эрурки бандангмен,
Меҳрдек хоки раҳфигандангмен¹¹.

Кузатурмен ҳамеша ҳолинг не?

Айш ёхуд ғаму малолинг не?

Ҳар тарафким этибдурур кў'нглум,
Ўйла маълум этибдурур кўнглум,

Ким, сенинг бир ғами ниҳонинг бор,
Халасидин хароши жонинг бор¹².

Анга боис биров муҳаббатидур,
Балки андуху доғи фурқатидур.

Ки, чу андин етар алам чекмак,
Даъб этарсен суруди ғам чекмак.

Узни машғул этиб тарона била,
Нола айларсен ул баҳона била.

Чун кўнгул шарҳи ҳоли айларсен,
Хаста кўнглунгни холи айларсен.

Манга бу ғамни ошкор этсанг,
Мени бу сирда роздор этсанг.

Токи бўлғай ҳаётим имкони,
Кимса мендин эшитмагай они.

Лек мумкиндур даво қилурум,
Саъй этиб ҳожатинг раво қилурум».

Чун эшитти сўзум бути гулрух,
Фикр этиб буйла айтти посух

Кн: «бу сўзким дединг йироқ эрмас,
Ростдин нукта яхшироқ эрмас.

Яхши бўлмиш ншим санга маълум,
Лек шарҳин сен айламак мафхум.

Хирад олинда номувофик эрур,
Сўрмамоқ сендин они лойиқ эрур.

Санга йўқ суд англамоқ они,
Манга юз минг балият имкони.

Ишки таҳқиқи бежиҳат бўлғай,
Сўрмоқ онн не маслаҳат бўлғай?

Мунда гар истасанг ўзунгга нузул,

Икки ишдин бирини айла қабул:

Ё бу тафтиш таркини этгил,
Ёки билгач бошинг олиб кетгил,

Ўйлаким бўлмагил бу водида,
Балки бу мамлакат саводида».

Гарчи ул нуктадин етишти харос,
Лек жон қасди айлади васвос.

Бир неча кун кезар эдим ғамгин,
Топа олмади хотирим таскин.

Ҳам замиримни ғамкаш этти бу фикр,
Ҳам димоғим мушавваш этти бу фикр.

Чунки сабру қарорсиз бўлдум,
Оқибат ихтиёрсиз бўлдум.

Яна хилват топиб дуо қилдим,
Суди йўқ можаро адо қилдим.

Ки: «Хаёлимда фикр ўлуб пеша,
Мени савдойи этти андеша.

Чун ҳадисингни истимоъ этайин,
Бошим олиб қаёи десанг кетайин!»

Деди маҳваш: «Ғариб зрур бу сўзунг
Ки, тиларсен бало ўзунга ўзунг.

Шаҳрда турмасингга паймон қил,
Бошинс олиб кетарга аймон қил».

Хотириға не таврким етти,
Аҳд қилдим нечукки амр этти.

Кўнглида ваҳм қолмагач ёна,
Маҳваш оғоз қилди афсона

Ки: «мени чун ғамин хаёл эттинг,
Ул ғамимға жиҳат савол эттинг.

Сўзни аввалдин этмасам маркум,
Яхши бўлмас ғамим санга маълум.

Билки, Чин мулкидур диёр манга,

Утубон анда рўзгор манга.

Иккн хон кину размидин тақдир,
Тифл эканда биравга қилди асир.

Байъима хожа муштари бўлди,
Бандаси меҳри ховарий бўлди.

Гарчн мундоқ азиздурмен анга,
Сотқун олган каниздурмен анга,

Чунки йўқ эрди хожаға фарзанд,
Мисли фарзанд қадрим этти баланд,

Чун унум дилкаш эрди, лаҳжам хуш,
Чекар зрдим таронаи дилкаш.

Ҳукамоким бу фанда моҳир эди
Ким, маҳорат аларда зоҳир эдн.

Келтуруб уйга кўп риоят этиб,
Жуду икром бениҳоят этиб.

Ул қадар саъй айлади маҳу сол
Ким, манга касб бўлди мунча камол.

Ҳосилим бўлди тортмоққа нағам,
Музҳику мубкию мунаввим ҳам¹³,

Унум овозаси жаҳон тутти,
Чангим овози осмон тутти.

Ҳусн худ беқиёсу андоза,
Бўлди овоза узра овоза.

Эшитиб борча аҳли жоҳу тамиз
Ким, бор эрмиш бировда буйла каниз.

Бўлднлар нақдсанж байъим учун,
Тўктилар молу ганж байъим учун.

Ҳар тарафдин чу мол рез этти,
Хожа ўз фарзандини каниз этти.

Кеча кўпрак кўруб Харидорим,
Тезрак айлар эрди бозорим.

Чинда бу навъ шўр ила ғавғо,

Ҳар кишининг бошида бир савдо.

Чинда бор эрди бир ажаб наққош,
Сунъ наққошидек жаҳон аро фош.

Иши монандсиз, оти Моний.
Ул ёзиб суратмни пинҳоний.

Сафар этмак учун ўзин тузмнш,
Бир шаҳаншаҳға они кўргузмиш

Ким, жаҳон мулкн ичра ҳар ким шох,
Бор эмиш анга бандаи даргоҳ.

Шоҳ суратға майл этиб пайдо,
Балки бўлғон эмиш кўруб шайдо.

Уйлаким топибон амин кишилар,
Пок пайванду хурдабин кишилар,

Йибориб Чинға шўр солмоқ учун,
Бир канизакни сотқун олмоқ учун,

Бир харидор эди Хито хони,
Ҳукм бирла йироқ этиб они.

Байъ этиб хожанинг мизожи била,
Неча бирла Хито хирожи била.

Шод ўлуб бахтдин кушод топиб,
Ёндилар истаган мурод топиб.

Фарз йўл қатъини билурлар эди,
Икки манзилни бнр қилурлар эди.

То мени шоҳға кетурдилар,
Дурни дарё сори етурдилар.

Етти чун зарра меҳри анварға,
Банда султони бандапарварға.

Шоҳ ул элни бениёз этти,
Олам аҳлида сарфароз этти.

Ватан этти манга шабистонин,
Не шабистонкн, равзаи жонин.

Андоқ ўлдики, менсизин бир дам,

Тийра эрди анга ёруғ олам.

Умридин ҳосили жамолим анга,
Балки умри абад висолнм анга.

Иш анга ишрату шикор эрди,
Гашти сахроу лолазор эрди.

Чопибон кўху дашт сори саманд,
Гўр бўйнига солур эрди каманд.

Ҳар қаён чопса гўр пўя сутур,
Ўлар эрди сутури олида гўр.

Лолагун гўрни шикор айлаб,
Қонидин ерни лолазор айлаб.

Лолазор ичра чун ичиб майи ноб,
Гўр эти эрди базми ичра кабоб.

Хоҳ шахр ичра, хоҳ дашт ичра,
Хоҳ орому хоҳ гашт ичра

Менсизин йўқ эди даме коми,
Ком йўқ, хотирининг ороми.

Бўлмасам ҳамрах урмай ул бир гом,
Мен наво чекмай, ичмай ул бир жом.

Мен қаю нағмаким адо айлаб,
Ул чекиб оху жон фидо айлаб.

Дашт аро сайр қилса, ёнида мен,
Шаҳр аро хилвату ниҳонида мен.

Олмайин кўз дами жамолимдин,
Тўймайин бир нафас висолимдин.

Оқибат бўлди ул сифат мағлуб
Ким, мен эрдим ҳаётидин матлуб.

Етти ул ерга ишки хайлу сипоҳ,
Қўйди навмидликқа юз ногоҳ.

Ки, алардин йўқ эрди шахға вукуф,
Кеча-кундуз манга эди машъуф.

Ончаким шах манга эди мойил,

Хаста кўнглум анга эди мойил.

Васлин истарга ихтиёрим йўқ,
Ҳажрида лаҳзаи қарорим йўқ.

Шавқ ўти икки ёндин андоғ тез
Ки, бўлуб шуъласи сипеҳрситез,

Шоҳдин илтифоти номақдур,
Қилгон эркондурур мени мағрур.

Мен канизи сиёҳбахти лаим,
Ҳам сияҳбахту ҳам сиёҳ калим.

Шаҳдин ул бандаликки кўргаймен,
Ҳавсала қайдаким сингургаймен.

Ҳар неким нутқум айлар ўлса баён,
Бор эмиш бошидан-аёқ ҳазён.

Бир кун ул навъ воқеъ ўлдики шоҳ,
Овда эрдию мен анга ҳамроҳ.

Маст эди ул, эрди бодапараст,
Лек мен худпарастликдин маст.

Шаҳ этиб бир кийик сари оҳанг,
Чапиға ё ўнгиға олди хаданг.

Деди: «Чун раҳшим ул тараф сураин,
Ани ҳар навъким десанг ураин».

Мен дедимки: «Қўлин шикил этгил,
Ҳам йироқтин-ўқ айлагил бинсмил»¹⁴.

Билгач ул сўзни хотири поки,
Тикти икки қўлин отиб хоки.

Чунки солди икки қўлиға шикол,
Кайбур отиб бўғузлади филҳол.

Қилди бир ишки қилғоли они,
Одамизоднинг йўқ имкони.

Керак эрдик жон фидо қилсам,
Шастининг муздини адо қилсам,

Эмдиким мендин истади инсоф,

Ботлабон мен сиёҳбахт газоф.

Ақлдин жаҳл сори қайтибмен,
Ул қадар ҳашву ҳарза айтибмен¹⁵

Ки, агар адл ила қилиб чора,
Мени қилдурса эрди юз пора.

Деганимга жазо эмас эрди,
Қилганимга сазо эмас эрди.

Анда ҳам қаҳр тиғини сурмай,
Мендек ўлтургуликни ўлтурмай,

Боғлатиб солди бир биёбонда,
Ки, қазо етса ўлгамен онда.

Қаҳр ила маст қўнди шаҳрға юз,
Токи ўтти ики кеча-кундуз.

Хожаким, деб эдн мени фарзанд,
Лек сотиб эди узуб пайванд.

Хотири қолиб иштнёқимға,
Туза олмай ғаму фироқимға.

Мени кўрмак учун бўлуб жозим,
Бўлгон эрмиш Хитойдин озим.

Манга солгонди жаҳл буйла хато,
Икки манзилға етган эрмиш ато.

Ул ики кунки, мен эдим мағзуб,
Хожаға кўрмагим бўлуб матлуб.

Сурар эрмиш фарас қилиб шабгир,
Тийфа эрмиш кеча нечукким қир¹⁶.

Уркудаб йўлдин оти чиққон эмиш,
Бир ики қул била озикқон эмиш.

Сурубон водию биёбонға,
Юз машаққат аро етиб жонға,

Ул қаро тунда бахти бедори,
Солгон эрмиш ани менинг сори.

Тийра тун чун манга яқин етмиш,

Хожаға уйқу асру зўр этмиш.

Тушубон бормиш уйқуға бир дам.
Чун кўз очмиш ёруб эмиш олам.

Ёнида юз кадамға ёқин йўл,
Иттифоқо назора айламиш ул.

Дашт аро бир қаро кўрунмиш анга,
Бир қаро дашт аро кўрунмиш анга.

Кишидекким ғулула банд ўлғай,
Бор бўйида хами каманд ўлғай¹⁷.

Айлайн деб ҳақиқатин маълум,
Қилмиш ул сори хожа ранжа қудум.

Етса кўрмиш заифаи зори,
Ҳар сари мў танида озори.

Боғланиб сочининг каманди била,
Етибон дашт ўза бу банди била.

Раҳм этиб ешгали узотмиш илик
Ки, ўлукму экин бу, йўқ эрса тирик?

Чунки таъжил ила ешиб они,
Юзида гарчи йўқ эмиш қони.

Бўю боши манга шабиҳ эрмиш,
Кўзу қоши манга шабиҳ эрмиш,

Аёғ остинда зулфи помоли,
Зақани холи лаълининг холи.

Хожа билмайки маст эрур, ё соғ,
Топмай уйқудадурму, ё уйғок.

Ҳардам ул ҳайрат они лол айлаб,
Ҳар замон ўзга бир хаёл айлаб.

Хожанинг буйла ибтилоси чоғи,
Кўрунуб корвон қароси доғи.

Йибориб бир қулинки элни суруб,
Келтуруб ул мақом аро тушуруб.

Неча қиз борча ҳамдаму ёрим,

Зуафодин неча парасторим.

Етгали хизматимға жон бирла,
Келган эрмиш бу корвон бирла.

Хожа ул борчани қилиб ҳозир,
Манга қилган эмиш борин нозир.

Алар англаб нишонлар бирла,
Навҳа тортиб тароналар бирла.

Юзни йиртиб, яқони чок айлаб,
Дарддин навҳаи ҳалок айлаб.

Хожаи кордону фарзона,
Бўлуб ул ҳайрат ичра девона.

Дард ила навҳаи ғамим тутубон,
Йиғлабон зору мотамим тутубон,

Лек фаҳм айламайки ҳол недур?
Меҳри умрумға бу завол недур?

Асоу ожиз бўлуб бу суратдин,
Ашк ила юб мени заруратдин.

Кафан айлаб ҳарир ила сайфур,
Сепибон ул кафан аро кофур.

Чун мени чирмаб ул ҳарир била,
Они хушбў этиб абир била.

Чун сепилгач абири ноб анда,
Сепилиб дам-бадам гулоб анда.

Танки, ўлган киби эмиш бетоб,
Чун топиб нафҳаи абиру гулоб.

Юзланиб заъфлик димоғима ҳуш,
Нафас ўлмиш танимға ҳамоғуш.

Чун алар фаҳм этиб ҳаёт манга,
Нақди жон айлабон закот манга.

Юзларин суртубон аёғимға,
Яхши ислар тутуб димоғимға,

Дер эмиш ҳар бир ўзга янглиғ сўз

Ки, ўзумга келиб, очибмен кўз.

Чун кўзум тушти нотавонларға,
Меҳрпарвард меҳрибонларға.

Айтгим: «Мунда турмайин юрунгуз,
Кўчубон жаҳд айлабон сурунгуз

Ким, бу манзил маҳалли офат эрур,
Жонситон водийи махофат эрур».

Кўч ўлуб чунки нола чекти диرو,
Манга ер бўлди бир амори 18 аро.

Томизиб гоҳи оғзима шарбат,
Гаҳ равойиҳ била бериб кувват.

Юрубон йўл ики кеча-кундуз,
Кўйди сикҳат менинг мизожима юз.

Кололар чун ҳорарға ёвушти¹⁹,
Хожа бир чашма бошиға тушти,

Сабза узра ясалди кошона,
Зеблиғ боргоҳу шамиёна.

Ясабон тахт уза рафеъ мақом,
Манга бердилар устида ором.

Келиб олимға хожа ўлтурди,
Шарҳи ҳолимни мў-бамў сўрди.

Мен доғи ул сифатки, воқиф эдим,
Борин андоғки воқеъ эрди, дедим.

Хожа бир дам бошин тутуб қолди,
Яна бир дам бошин қуйи солди.

Анга мен чунки шарҳи ҳол этгим,
Ҳолин онинг дағи савол этгим.

Ҳолин ул ҳам деди, нечукки эди,
Қиссаси бор эди, нечукки деди.

Назар этмай замона ғамлариға,
Шукр деб тенгрининг карамлариға.

Анда чун бир кун ўлди осойиш,

Сўз юзига берилди оройиш

Ки чу айтилди, «ҳар жиҳат эмди,
Не дурур ишга маслаҳат эмди?».

Мен дедимким: «Агар канизига шоҳ,
Ғазаб этти худой эрур огоҳ.

Бор эдим улча бўлди изҳори,
Юз туман ончанинг сазовори.

Чунки шаҳ кину қаҳрини сурди,
Тенгри асради гар ул ўлтурди.

Киши ўлгонга тиғи кин сурмас,
Бир ўлукни икита ўлтурмас.

Бу кафанким, либосим айлабсиз,
Хилъати мавту ёсим айлабсиз.

Кийибон дарғаҳига қўйсам юз,
Айтсам бу фасона равшану туз

Ки: «Гуноҳики мен қилиб эрдим,
Ўлтурурдек эдим, билиб эрдим,

Адл ила шоҳ ҳукми қатл этти,
Неки қилмиш эдим—жазо етти.

Янги жон манга берди эрса худо,
Ани ҳам келмишам қилурға фидо.

Қатл агар қилса ҳам фиғандаси мен.
Афв ҳам айлар эрса, бандаси мен.

Журмум ўлса ўзи паноҳим эрур,
Караму лутфи узрхоҳим эрур.

Мундоқ этсак бу қиссаға тадбир,
Ҳеч шак йўқки шоҳи оламгир.

Афв расмин риоят этгусидур,
Карами бениҳоят этгусидур».

Мен бу сўзни чу айладим ийрод,
Хожау халқ қилдилар фарёд

Ким: «Хатодур бу раъйким қилдинг,

Хирадингдин магарки айрилдинг?

Ёва десен! Ўзунгдаму йўқсен?

Ёки хони ҳаётдин тўқсен?

Шаҳки, бир сўз учун тўкар қонинг,
Яна қилмоқ недур, фидо жонинг?

Шоҳ бир шуълаи фурузондур,
Ҳар кишига етишса сўзондур.

Ўт аро ихтиёр ила сурмак,
Баҳра бермас, бағайри куйдурмак.

Шоҳким буйла тангдил бўлмиш,
Ғазаби ўти муштаил бўлмиш.

Қочмоқ андин савоб эрур бу дам,
Неча андин йироқ — офат кам.

Ғазабиға тугангач андоза,
Ҳар тараф етгусидур овоза

Ким, бу ишким санга раво кўрди,
Жониға юз бало даво кўрди.

Андин андуҳ ила надомати бор,
Ёки айш ичра истидомати бор.

Нодим ўлса иложи осондур,
Борибон қайтмоқ не нуқсондур.

Бор эса қилғонида исрори,
Жонни қутқорғон ўлғабиз бори»²⁰.

Хожа сўзни тугатмак эрди ҳамон
Ки, ҳадисин беганди яхши, ёмон.

Сўзга бу навъ чун қарор ўлди,
Маслаҳат бир сари фирор ўлди,

Чун йироқ эрди кишвари Хоразм,
Қилдилар ул тараф азимат жазм.

Мен чу шаҳдин бу навъ айрилдим,
Ҳажрида қолмоғум тирик билдим.

Ўлган-ўқ айладим ўзумни гумон,

Ҳажр воқеъ ҳамону марг ҳамон.

Ул қафанким, либосим ўлмиш эди,
Мужиби эҳтибосим ўлмиш эди.

Ани киймак танимға фан бўлди
Ки, ўлук қисвати қафан бўлди.

Менки, бўлдум висоли маҳжури,
Қафанимдур либоси кофурий.

Бот тўкулмас учун тани ранжур,
Сепилибдур қафанда ҳам кофур.

То бу кишвар худудиға етгук,
Токи бу шаҳр аро нузул этгук.

Гар йироксен, йўк эрса, ҳамрахсен,
Бори бўлғон ишимдин огаҳсен.

Бу шаҳ олинда мунча ёлғоним,
Анга юз изтироб солғоним,

Демагилким, кўнгул ҳавоси эди
Қи, валинеъматим вафоси эди.

Чун санга сиррим ошкор эттим,
Сен доғи қил, неким қарор эттим,

Шартким айладинг— вафо этгил,
Бу диёр ичра турмайин кетгил».

Мен симоъ айлагач бу навъ суруд,
Сарви гулрухқа айладим падруд²¹.

Мулк бар мулк тутмайин ором,
Айлабон йўлни қатъ гом-багом.

Кишига зоҳир этмадим бу роз,
Мунга тегруки шоҳи банданавоз.

Хукм қилдики: «Айт афсона!»
Мундоқ афсона топмадим ёна.

Ҳам кўруб буйла қасри кофурий,
Ёдима кирди ул бути ҳурий

Ки, фироқ ичра бўлғали ранжур,

Бу²² сифат хулла айламиш кофур.

Йўқки, кофургун кафан қилмиш,
Анга кофур урарни фан қилмиш.

Улки, олам аро ажойбдур,
Бўлса бу қаср аро муносибдур».

Сўзга бергунча қиссагў анжом
Ғойибидин нишон топиб Баҳром —

Хуш юз қатла тарк қилмиш эди,
Юздин ортук ўлуб тирилмиш эди.

Ушбу афсонадин ўлуб, ёна
Тиргузуб они ушбу афсона.

Ноладин асраб ўзниким ногох,
Бўлса ровин фиғонидин огох.

Айласа бир нафас фасонани бас,
Анга боғланғай ўзга роҳи нафас.

Дегучи чун деди фасонани пок,
Кўкка тортиб фиғони оташнок,

Чорлабон нуктагўни чун қучти,
Булбули руҳи гўйиё учти.

Анинг оби ҳаётдек сўзидин,
Борди ўлган киши киби ўзидин²³.

Қимни беҳуш этар бу афсона,
Ўзига худ келиб нетар ёна?

[XXVII]

*Баҳром ғойибидин нишон топиб, ўздин ғойиб ва бенишон бўлуб, Хоразм мулкига нишон йибориб,
хожаи фарзона била гавхари ягонани тилатиб, алар келгунча ўзи дағи ўтру чиққони ва субх
анфоси масихларидек ўлук танга руҳ кюрғони*

Чунки ул кеча шоҳи шоҳнишон,
Ғойибидин бу навъ толти нишон,

То сахар беқарору бедил эди,
Уйлаким сайди нимбисмил эди¹.

Шавқ ўтиға куюб нечукки хасе,

Бетаҳаммуллуқ айлар эрди басе².

Шеваси изтироб қилмоғлик,
Гоҳ кўпмоқ, гаҳе йикилмоғлик.

Топса эрди бузук мизожи қарор,
Буюрур эрди қиссаға такрор.

Иши чун қилганини билмак анга,
Гоҳ ўлмак, гаҳи тирилмак анга,

Ҳажр андуҳн чун қилиб беҳол,
Ҳолига келтуруб умиди висол.

Не дейин ҳажрдин нелар кўрди,
Ким, ул оқшомни тонгға тегурди.

Онча қилди тирилмаку ўлмак
Ки, падида ўлди субҳға кулмак.

Субҳға чунки бўлди кулгу падида,
Дамидин ёнди шуълаи хуршед³,

Шоҳнинг итти ҳосил ороми,
Қилди майл андаким Дилороми.

Ул тараф жазм қилди азм этмак,
Токи Хоразм ҳаддиға етмак.

Бўлуб аркони давлати моний,
Неча кун сабр ила қилиб қоний,

Дедилар: «Азм қилмамоқ авли
Ки, эрур шаҳға заъф муставли.

Гарчи муҳликдурур фироқ асру,
Лек бу йўл эрур йироқ асру.

Бўлмағай ранж чун шадид ўлғай,
Сихҳат асбоби нопадид ўлғай»⁴.

Хукамо ҳам келиб алар била рост,
Қилдилар шаҳға ер ўпуб дархост

Ки: «Неча шаҳға ишқойиндур,
Лек кўҳ виқору тамкиндур»⁵.

Тоғ ойини истикомат ўлур,

Чун таҳаррук топар қиёмат ўлурб.

Неча кун кўнглунга тутуб ғамни,
Тутқил орому бузма оламни!»

Кишилар топти оқибат таъйин,
Чарх суръат валек меҳройин.

Хожаға нома истимолат ила,
Ойға ҳам, лек бас хижолат ила

Ким: «Бу янглиғ хабар эшиттук жазм
Ки, бор эрмиш маконингиз Хоразм.

Бу хабардин агарчи бўлдуқ шод,
Етти юз навъ бандимизга кушод.

Лек ҳолатни англаған ҳангом,
Тутмангиз анда бир нафас ором.

Кеча-кундуз демай хиром қилинг,
Уйқуни биз киби ҳаром қилинг».

Шохнинг⁷ руқъасида пинҳони
Томизиб ашқдин боғир қони

Ки: «Фироқинг ичимни қон қилмиш,
Ани кўз йўлидин равон қилмиш,

Келки айлай санга фидо жоним,
Йўкса бўйнунгға бўлғуси қоним,

Фурқат ичра чиқорма жонимни,
Дашна урмай оқизма қонимни.

Келки чиқсун қошингда жоним ҳам,
Яна оқсун йўлунгда қоним ҳам.

Хажр тиғини жонима сурма,
Жон берурдин бурунроқ ўлтурма.

Сайр аро меҳри ховарий янглиғ,
Манга келгил учуб пари янглиғ.

Гарчи ўлтурмак айладинг манга фан,
Келу кўр, бўйнум узра тиғу кафан.

Гар қошингға етурмадим ўзни,

Оразингга ёрутмадим кўзни,

Айлама ҳамл комронликга,
Хукм қил они нотавонликга

Ки, фироқинга то асир ўлдум,
Заъфдин ул сифат хақир ўлдум.

Ки, сув ичмак манга не имкондур,
Томизурлар валеқ ул қондур.

Буйла мажруҳу нотавондурмен,
Нотавон жисму хаста жондурмен.

Келу ўлғон танимга жон бўлғил,
Жисмима мояи равон бўлғил

Ки, таваққуф қилурда фаҳм этгум,
Ваҳки келгунг валеқ мен кетгум!

Даҳр чун айлағай мени нобуд,
Сен таассуф емақ не қилғай суд?»

Чун рақам айлади бу руқъаи дард,
Руқъанинг сафҳасига берди навард.

Солди қосидлар олиға ҳайҳот,
Деди: «Турмай етинг нигорима бот!»

Яна Хоразм шаҳига ёзди мисол,
«Буки Хоразмдин бир иллик мол,

Хожаға зоди роҳ еткурсун,
Хожа маҳмилни бу тараф сурсун».

Шаҳдин ул ишда мундоғ англаб майл,
Ер ўпуб йўлга кирдилар ул хайл.

Ел киби йўлда қилдилар таъжил,
Гўйи бир гом ўлур эди бир мил.

Чунки мустаъжил эрдилар беҳад,
Еттилар бот андаким мақсад.

Хожа боғин топиб нечукки насим,
Шаҳ мисолини қилдилар таслим.

Хожа чун олғач они, қилди сужуд,

Ойға ҳам етти руқъаи мақсуд.

Хожа боши сипехрдин ошти,
Моҳваш фарқи меҳрдин ошти.

Чунки Хоразм шаҳиға етти мисол,
Важҳ берди хизонадин филҳол.

Ўзи доғи хизона еткурди,
Хизмати бекарона еткурди.

Асру кўп шодмона бўлдилар,
Тахт сори равона бўлдилар.

Қўргузуб йўл юрурда истиъжол,
Шоҳ худ қилғон эрмиш истикбол

Чунки қолди арода бир манзил,
Шоҳ этиб борча халқни ғофил.

Уюғон чоғда эл қилиб тадбир,
Айлади моҳрух сари шабгир.

Ел киби кеча тинмайин кетти,
Сарви гулруҳға субҳи дам етти.

Корвон ёлқибон урардин гом
Топмиш эрди ҳамул замон ором.

Гўйиё эрди тонг қаронғуси,
Элтибон эл кўзини уйқуси.

Борғаҳ чашма бошида тикилиб,
Наргиси гулнинг уйқу майли қилиб

Чашма бошида бир рафеъ чинор,
Ичи ковоки, ул сифатким, ғор.

Ичини ўртаган шарори ҳалок,
Кўкси ошиқ ичидек ўлғон чок.

Шаҳ отин бир ҳажарға боғлаб руст,
Ул шажар сори азм айлади чуст.

Кирди пинҳоний ул чинор ичра
Ёри ғор ул сифатки ғор ичра.

Анда чун эрди сарви хур сиришт,

Топар эрди машоми атри биҳишт.

Шоҳнинг чун мақоми ўлди дарахт,
Ойни уйғотди уйқусидин бахт,

Кўпубон субҳ уйлаким маъхуд,
Зоҳир этти бурун тариқи сужуд.

Тенгрига чун ниёз кўргузди
Олиб илгига чанггини тузди,

Тақя айлаб йиғочқа бошлаб руд,
Қилди оғоз ошиқона суруд.

Нола шаҳнинг фирокидин айлаб,
Оҳ анинг иштиёқидин айлаб.

Чашма сори уруб паридек гом,
Тутти сарчашма бошида ором.

Анга лойиқ Навоий руд ясаб,
Номаси сўзларин суруд ясаб.

Ҳар сўзидин чекиб фиғон йиғлаб,
Оқизиб сайли ашқу қон йиғлаб.

Шоҳ ҳар нағмада бориб ўзидин,
Ашки андух ёғдуруб кўзндин.

Токи ой ун чекиб тарона била,
Бошлади савт бу фасона била

Ки: «Бу йўл не бало узоғ ўлди,
Тобидин доғим узра доғ ўлди.

Етти оғзимға ранждин жоним,
Қолмади ғам емакка имконим.

Умрдин ноумид бўлдум ло!
Миҳнати ҳажр ичинда ўлдум ло!

Ул кун ўлғайму, эй сипеҳри даний
Ки, солиб шоҳ хизматиға мани.

Қулоғиға сўзумни еткурсанг,
Аёғиға кўзумни еткурсанг.

Васлдин ҳосил ўлса дармоним,

Бўлмағай ўлсам ўзга армоним!»

Бу сурудини чун эшитти шоҳ,
Ёқасин чок қилди тортиб оҳ.

Югуруб жисми нотавон бирла
Чиқти юз нолау фиғон бирла,

Нафасининг ўти шарорангез,
Шуъла чиққой киби йиғочдин тез.

Ёр аёғиға бўлди андоқ паст
Ки, кувеш кўргай офтобпараст.

Қолмади анда хушнинг асари,
Уйла девонадекки кўрса пари.

Чун пари доғи кўрди андоқ ҳол,
Айлабон ҳайрат они беҳуду лол.

Шоҳ оёғиға дур сочиб кўзидин,
Борди ўпгач аёғини ўзидин.

Ёр уза чунки паст бўлди сипехр,
Ёрга тушти сипехр аёғиға меҳр⁸.

Қора туфрокқа тушти зилли илоҳ,
Сояға тушти меҳр ҳам ногоҳ⁹.

Шоҳ беҳуд ер узра, моҳ доғи,
Моҳ келмай ўзига, шоҳ доғи¹⁰.

Ҳажр поён топиб висол кўрунг
Оллоҳ, оллоҳ, ғариб ҳол кўрунг!

Ҳажр шоми худ эрдилар беҳол,
Ҳол кўргил, чу бўлди субҳи висол.

Нафас урғунча субҳи абяз пўш,
Бирида йўқ эди нафас, бал хуш¹¹.

Чун саҳар очти маъдани кофур,
Меҳр оламға ёйди ҳуллаи нур.

Корвон аҳли айлабон маълум,
Қилдилар ул иков бошиға ҳужум.

Хожаким; кўрди ул ғариб аҳвол,

Билдиким, кўнди тойири иқбол.

Элни ул теградин йироқ сурди,
Бир саропарда чуст келтурди.

Кўруб ул теграга саро парда,
Тутти кофургун саропарда.

Кирди ою қуёш никоб ичра,
Балки кофургун саҳоб ичра.

Ўзига келгач ул ики дилхоҳ,
Не дейишгандин ўлмадим огоҳ.

Бир шабистонки, эл эмас маҳрам,
Қайси элким, саҳар насими ҳам.

Сўзки васфида ҳар наमत бўлғай,
Рост бўлса, дағи ғалат бўлғай.

Етти алқисса чун муродиға шоҳ,
Сўнғидин етти борча хайлу сипоҳ,

Шаҳға чун завқ инбисот топиб,
Барча ул завқдан нишот топиб.

Хожани шаҳ вазири хос этти,
Суду савдосидин халос этти.

Касб чун эл ғаннмат айладилар,
Шаҳр сори азимат айладилар.

[XXVIII]

Баҳром гўрнинг ов азмига чарга солғони ва ажал хайли овининг чаргасига қолғони ва сайд азмига гўр суммининг тезрафторлиги ва ўзининг гўр домига гирифторлиги ва салтанатининг анжомии ва тарих ва фасонасининг итмомии ва ихтитомии

Шоҳ чун шаҳрни мақом этти,
Яна оҳанги руду жом этти,

Заъф кетти мизожидин билкул,
Баски гул атри бирла ичти мул.

Ўзи бирла муқаррар этти муни
Ки, ўтар ҳафтанинг чу етти куни.

Ул ети қаср аро хиром этгай,

Ҳар куни бирда майли жом этгай.

Моҳвашлар била қилиб май нўш,
Тутқай ўз маҳваши била оғуш.

Бўлса гулчехралар анга маҳбуб,
Лек маҳбубин англағай марғуб.

Бўлғай ул қаср ранги малбусот,
Балки кўрмакта борча маҳсусот,

Неча йил буйла комлар сурди.
Ҳой-хуйин фалакка еткурди.

Оқибат ҳе дегунча чархи даний,
Тийра гўр айлади анинг ватани.

Қилма Баҳромдин муни ҳайрат,
Анга худ чарх берди оз фурсат.

Киши юз қари подшоҳ ўлса,
Тахтгиру жаҳон паноҳ ўлса.

Етти кўк гунбазида ороми.
Човуши бўлса чарх Баҳроми¹.

Ҳам керак оқибат видоъ этмак,
Борчанинг таркини қилиб кетмак.

Шоҳ Баҳромнинг бутуб коми,
Мундоқ ўлди ишининг анжоми

Ким, ичар эрди етти қасрда май,
Ҳар бирига мурури пайдарпай.

Қайси манзил ароки бўлса муқим,
Сарви гулчехр эрди ёру надим,

Чанг бирла тарабфизо дағи ул,
Нағма бирла ғазалсаро дағи ул.

Бўлса девори баст аро дилгир,
Азм этар эрди қилғали нахчир².

Анда ҳам ёнида эди маҳваш,
Чекиб от узра нағмаи дилкаш.

Нағмапардоз ул эрди, соқи ҳам,

Боқийи умру умри боқий ҳам.

Юзидин мажлисиға оройиш,
Унидин хотириға осойиш.

Онсизин эрмас эрди бир соат,
Хоҳ айш айласун вагар тоат.

Бир кун ов солмиш эрди беҳад кенг,
Давраси чарх даври бирлан тенг.

Сайд ул овда уйлаким анжум,
Борчасиға фирор рахнаси гум³.

Анда отликка ҳад йўқ эрди падид,
Сайдға ҳам адад йўқ эрди падид.

Бир фалаквор марғзор эрди,
Тўла отлиғ била шикор эрди.

Отлиғи чаргалар тузуб неча саф,
Қўшулуб бир-бирига икки тараф.

Чун қўмарғолға етти ул чарга,
Халқ беркиттилар аёқ ерга⁴.

Сайдға ҳаддин ошти эл жаври,
Уч йиғоч⁵ эрди чарганинг даври.

Лек ўн беш саф эрди тў-бартў,
Сайддин чарга ўртасида ғулув.

Захм ила сайд баски зор ўлди,
Марғзор уйла лолазор ўлди.

Балки қон бўлди селлар ҳарён,
Айлади сел майллар ҳарён.

Сайдким, ерга оқти қони анинг,
Чиқти қон сели бирла жони анинг»

Шоҳ Баҳром Гўри беозарм,
Ўзни гўр ўлтурурға айлаб гарм.

Чаргада мингча қодир андозе,
Борчанинг сайд урарға парвози.

Сайддинким келур чикориб тил

Ҳар бирисига юз рамида қатил.

Чарга аҳли отиб ёгиндек ўқ,
Ҳар тараф қўйса юз, қутулмоқ йўқ

Ўлубон неча юз туман жонлиқ,
Ҳар киши неча сайд ила қонлиқ.

Қон тўкардаки, йўқ харос элга,
Бўлубон лолагун либос элга.

Қондин ул ерда гулистон бутти,
Гўйиёким ул элни қон тутти.

Марғзорики ов эди анда,
Қон йўли нов-нов эди анда.

Гўйиё уйла ер экандур бу
Ким, бор эрмиш тубида болчиғу сув.

Юзини гард таҳ-батаҳ тутмиш,
Анда ёмғур ёғиб гияҳ бутмиш.

Чун гияҳ бутмиш уйлаким беша,
Тубини маҳкам айламиш реша.

Бир қориға яқин захомат анга,
Реша бандидин истиқомат анга.

Эмдиким қондин оқти ҳар ён сайл,
Сел ўз марказиға айлади майл.

Сингиб ул навъ нам куйи кетти
Ки, бу нам сув намиға ҳам етти.

Болчиғ ул навъ бўлди ов элига.
Ки, етар эрди кимсанинг белига.

Бодполарға ботмоқ ўлди иш,
Болчиғ устида ётмоқ ўлди иш.

Буйла ҳолатда меҳр чекти ниқоб,
Парда ёпти куёш юзига саҳоб.

Булут эл узра қатра бор ўлди,
Нуҳ тўфони ошкор ўлди.

Куйидин суву юқоридин нам,

«Юқоридин наму куйидин хам.

Орада бўлгон ўлса туфроқ руст
Асрагон бўлса ажриғ они дуруст.

Чун юзин юз туманчирик ёпқай,
Сайд кенича ҳар бири чопқай.

Ажаб эрмас бўлуб тахалхул анга,
Етса ҳар соридин тазалзул анга⁶.

Хоссаким қондин оқибон юз ариғ,
Ҳар ариғ қилса ер юзин балчиғ.

От аёғи ани халоб этса,
Юқоридин ёгин дағи етса,

Не ёгинким этиб фалакка ҳаё,
Тўкса олам эли уза дарё.

Умридин эл не айб кўз юммоқ?
Қайда тебронмак, анда-ўқ чўммоқ?

Ушбулар борча бор эди мавжуд,
Бўлди бир дамда ов эли нобуд.

Чарга даврики халқдин тўлди,
Ер юки оғир эрди хам бўлди.

Уйла юмрулди ерга юз минг хайл,
Қилдилар бир йўли су қаъриға майл.

Давра бирлаки, чўмдилар мутлак,
Бўлди ул ов ҳисориға хандақ.

Сувки хандақ қироғидин тошти,
Не қирғоким, ҳисоридин ошти.

Кўрган ул давра ичра мундоғ ҳол,
Ерни андоғки, сув уза ғарбол,

Жондин ул-сув била илик юдилар,
Шох, балким бори чирик юдилар.

Топмас эрди чўмуб итардин амон,
Сайд афган ҳамону сайд ҳамон⁷.

Сайд учун борчаға хиром ўлди,

Сайдгаҳ худ аларға дом ўлди.

Шер ила жайран ул мақом ичра,
Туштилар чун бу навъ дом ичра.

Юз туман шеру жайран ўлди чу ғарқ,
Шеру жайран аро ўларда не фарқ?

Билдилар ошкору пинҳоний,
Йўқ эканни қутулмоқ имкони.

Саъй ила бир-бирин тутуштилар,
Муғтанам англабон кучуштилар.

Бор эди ул кучушмоқ андоқ руст
Ким, бир ўлдилар ики ҳамдам чуст.

Буйла ваҳдат чу ошкор ўлди,
Бир-бирига иков шикор ўлди.

Кўрди шахким, сипоҳи даштнавард,
Ботти андоқки, йўқ алардин гард.

Ул сариким, азимат этти сипоҳ,
Ҳам ўшул ён азимат айлади шоҳ⁸.

Мўрдек тушти ул сипоҳ аро шўр,
Кирдилар ерга борча уйлаки мўр.

Кирди гар мўрдек сипоҳи дажам,
Кирмайин қолмади Сулаймон ҳам.

Гўрдур борча олам аҳлиға қисм,
Анга Баҳроми Гўр эди худ исм⁹.

Аждаҳоедурур бу даҳри даний,
Элни ютмоқ чекиб шиору фани.

Токи ютмоқ шиорини тутти,
Юта олғонча халқни ютти.

Лек қонуни эрди ютмоғининг,
Биру ё ўн, йўқ эрса юз ё минг.

Андин элга баса тааб тушти,
Лек Баҳром иши ажаб тушти

Ки, ани онча иззу жоҳ била,

Даҳр аро сиғмаған сипоҳ била,

Бермайин бир дам ичра ҳеч амон.
Уйла чеккай бу аждаҳайи дамон

Ки, биров топмайин хабар андин,
Даҳр аро қолмағай асар андин.

Оллоҳ-оллоҳ, не аждаҳодур бу,
Аждаҳо демаким, балодур бу

Ким, киши топса аждаҳодин ранж,
Ҳам топибдурлар аждаҳо била ганж.

Мунда йўқ ганж, ғайри вайронлик,
Қимса андин қутулмайин жонлик.

Токи жондин эрур нишон кишига,
Андин эрмас даме амон кишига.

Жонни олғон била дағи қўймас,
Танни ютқон била дағи тўймас.

Жисми хокини хоксор айлар,
Кўкка ажзосини ғубор айлар.

Ончаким бўлғай, ул ғубор асари,
Етар ажзосиға анинг зарари.

Анга бир дамдадур тутулмоғлик,
Лек йилларда йўқ, қутулмоғлик.

Бордур андин бировга истиғно
Ким, шиори эрур тариқи фано.

Гарчи бўлди забуни Афридун¹⁰,
Бу Фаридундек айлар они забун.

Эй Навоий, вужуд ҳарфин унут,
Адам ўлмоқ била фано йўли тут.

Сен чу урсанг фано йўлида алам,
Йўққа мумкин эмас етишмак алам.

Аламин кўрмайин десанг йўқ бўл,
Сени йўқ топса ўзга нетгай ул?

[XXIX]

*Даҳри мухалиф норостлиги таронасин тузмак ва бенаво ушиоққа андин ижтиноб пардаси
кўргузмак ва сипеҳр зулмидин беҳабарларга таън тоши отмоқ ва гафлат уйқусидин жоҳ
мағрурларин насиҳат гўшмоли била уйғотмоқ*

Эй кўнгул, боқмағил жаҳон ишига
Ким, жаҳон қилмади вафо кишига.

Бир улуғроқ кесак эрур бу жаҳон
Ки, эрур кўпраги сув ичра нихон.

Кураи хок келди бибунёд.
Сув ичинда кесакка не бунёд.

Анга оқил не эътибор этгай,
Анда бир дам қачон қарор этгай

Ким, кесакни сувда назора қилур,
Бир-икки лаҳза чун ўтар эзилур.

Бу кесак манзили иқомат эмас,
Кимсага анда истиқомат эмас.

Бурун андинки, сувда ҳал бўлғай,
Сув тубига чўмар маҳал бўлғай.

Сен фано бирла киштие соз эт,
Анга рахтинг солурни оғоз эт.

Кимки ул кишти ичра топса футуҳ,
Йўқ ажаб бўлса кемачи анга Нух¹.

Кимгаким Нух бўлди киштибон,
Ғам йўқ ар кўкка мавж урар туфон,

Воқиф ўлғилки, айлабон талбис,
Топмағай йўл бу кемага иблис.

Дема гарчи топар эсанг ёро,
«Лотазар кофирина дайёро»²

Кўрма ул демакда осонлик
Ки, эрур сўнгқиси пушаймонлик.

Кураи хокким дедук бешак
Ки, эрур ўйлаким сув ичра кесак.

Чарх мундин доғи бақосиз эрур,
Йўқ, кесак гўрдек вафосиз эрур.

Анга бўлса сувда кесакча ҳисоб,
Муни дарё юзида англа хубоб.

Гар хубоб ўлса уйлаким гунбад,
Анда қилмас иқомат аҳли хирад.

Гунбадеким, йиқар нафас они,
Киши қилмоқ недур ҳавас они.

Уйки бир дамда бўлғай ул барбод,
Ани не навъ эл истагай обод.

Чарх тоқиқи бесутун ўлғай,
Ҳар нафас сайр ила нигун ўлғай,

Гоҳ фарш ўрниға келиб арши,
Гоҳ арш устига чиқиб фарши.

Кимса не навъ этар бу уйда мақом,
Ё тутар бу мақом аро ором.

Мухталиф келдн чархи зангори,
Андин ортуқ нужуми сайёри,

Қайси сайёр, бал савобит ҳам,
Мутаҳаррик демайқи, собит ҳам.

Ҳар бири луъбате ясаб ўзини,
Хира айлаб ўзига эл кўзини.

Бир шабистонда жилва айлаб соз,
Фалак ул лаъбларға луъбатбоз.

Луъбати маҳваши суманбар ҳам,
Шомдин зулфи мушку анбар ҳам,

Юз туман лаъб ошкор айлаб,
Олам аҳлини беқарор айлаб.

Ангаким эътибору жоҳ бериб,
Фалак авжида жилвагоҳ бериб.

Тахти жоҳи қилиб баланд сипеҳр,
Гирд болишти жоҳи айлаб меҳр.

Кўргузуб анда зебу оройиш,
Лек бир лаҳза бермай осойиш.

Зулм ила феъли бозгун бошлаб,
Чархдин они сарнигун ташлаб.

Кимки тахтин анинг самоға чекиб,
Ёрга урмоқ учун ҳавоға чекиб.

Элки бу навъ аларни қилди банд,
Яна туфроғ узра қилди нажанд.

Сарбаландеки буйла қилди нигун,
Анга ҳадду қиёсдин афзун.

Элгаким берди чарх уза авранг.
Не Каюмарс³ қолди, не Хушанг⁴.

Қани Таҳмурасу⁵ қани Жамшед?⁶
Бордилар борча даҳрдин навмид.

Қани Заҳхоку⁷ қани Афридун⁸
Ки, борин қилди сарнигун гардун.

Қани аждарни ўлтурур Гуштосп⁹,
Қани ганж элга базл этар Куршос?¹⁰,

Қайдадур Кайкубоду¹¹ Кайковус¹²,
Қани Кайхисраву¹³ Таҳамтану¹⁴ Тус?¹⁵,

Қани Доро¹⁶ доғи қанн Баҳман¹⁷,
Қани Асфандиёри¹⁸ рўйинтан?

Қани Искандари¹⁹ жаҳон оро,
Қани Доробу²⁰ Ашк бин Доро?²¹

Сомкнм адл қилди, Вард қани,
Мазҳари зулм Язджард қани?

Қани Баҳромшоҳи чарх сарир
Ки, сарир айлади сипеҳри асир?

Етти иқлим мулкани олди,
Етти чарх узра маснадин солди.

Етти гунбад нечукки етти сипеҳр,
Ҳар бири ичра хуре уйлаки меҳр.

Бириси бирла бир кун ороми,
Лекин ороми дил-Дилороми.

Айшлар соз айлади пайваст
Ки, салотиндин элга бермади даст.

Мунча коминки, берди чархи кабуд,
Уйла бир дамда айлади нобуд

Ки, бўлуб даҳр ноумид андин,
Асаре қолмади падида андин.

Деди ул лаҳза ақл ўлуб ожиз,
Гўйи Баҳром йўқ эди ҳаргиз.

Шоҳларким, жаҳонпаноҳ эдилар,
Бори оламға подшоҳ эдилар.

Чархнинг ишвасози таннози
Бориға берди бу сифат бози.

Неча кун чунки решханд этти,
Марг домиға пойбанд этти,

Қочмади кимса бандидин онинг,
Чекмади бош камандидин онинг.

Сену мен худким ўлғабиз охир
Ки, қўлидин қутулғабиз охир.

Борчаға чун адам сори йўлдур,
Корвон ичра корвон улдур

Ки, бурунким чолинса кўси раҳил,
Йўл яроғидин айлағай таъжил.

Ўзни оламдин айлаб озода,
Андоқ ўлғай сафарға омода

Ки, муроди анинг хиром бўлуб,
Кўйи максуд сори гом бўлуб,

Бўлубон дўст ёдидин хандон,
Кўруб ўзига даҳрни зиндон

Ки, қачон марг ваъдаси етгай,
Ул етардин бурун бу азм этгай.

Чун азимат қилурға топти вуқуф,
Қилмағай ўзни бу замон мавқуф.

Эй Навоий, сафарға тайёр ўл,
Токи мумкиндурур сабукбор ўл.

Ўзлугунгдек оғир юкинг йўқ бил,
Ул оғир юкдин ўзни айла енгил.

Чунки ул юкни ўздин эттинг кам,
Дўст кўйида бил бурунги қадам.

Балки ул юкни чунки салб эттинг,
Қадаминг ранжа айламай еттинг.

Ватан ичра сафар бировки демиш,
Анга таъвил гўйё бу эмиш.

[XXX]

*Нозимнинг бу жавоҳири самин ва бу лаолийи анжум ойин назм силкига тортилгонга кон қозор
машаққатидин фарозат топқони ва осойиш уйқусига кўзин ёпқони ва Шоҳ Баҳром ҳаёли
тушида мутамассил бўлғони ва бу тарих назми учун узрлар қўлғони*

Лиллаҳилҳамдким, яна иқбол
Кавкаби бахтим этти фаррухфол¹,

Толии саъд ёрлик қилди,
Қаламим дурнисорлик қилди.

Ёлғузун йўқки, дурри уммоний,
Балки турлук жавоҳири кони²,

Ул жаврҳир нужумидин ҳомун
Бўлди андоқки куллаи гардун³.

Мен неча фикр айладим ўзума,
Ул жавоҳир кўрунмади кўзума:

Гавҳари обдори жолача ҳам,
Лаълу ёқути барги лолача ҳам⁴.

Баски ҳар ён хиром этиб эди чувт,
Қаламим пўядин бўлуб эди сувт,

Пайк янглиғки бўлса даштнавард,
Тийра айлар юзини тер била гард.

Даъвийи рост, гар газоф айлар,
Пўяда даъвийи масоф айлар.

Қатъ бўлди чу дашт пайкори,
Оритур оразин хаводори.

Мен дағи чун бу пайки фаррух пай
Қилди мундоқ васеъ даштни тай.

Хаста хотирни завқнок эттим,
Юзидин гарду хайни пок эттим.

Топти чун қилғон ишта бахшойиш,
«Неча кун,— дедим,—этинг осойиш».

Манга ҳам тифли табъ ҳормиш эди,
Баски ул пайк бирла бормиш эди,

Айладим хужра азми тинмоқ учун,
Кўзларим уйкудин исинмоқ учун.

Бир куҳан бўрө фирош эрди,
Муттако гўша узра тош эрди⁵.

Бўлғоч оромгоҳим ушбу фирош,
Уйку истаб кўюлди тош уза бош.

Уйку этмай хануз кўзга нузул,
Кўнгул ўлмай хаёлдин маъзул,

Жилва қилди назар фазосинда,
Навму уйғоғлиғ аросинда,

Шўру ғавғода бир гуруҳи касир
Бошлари узра бир баланд сарирб,

Васфи ул тахтнинг мусамман ўлуб,
Ўртасида биравга маскан ўлуб.

Бошида тожи салтанат зоҳир,
Юзида нури маъдалат боҳир.

Яна ул тахти осмон соя
Ки, анга бор эди секиз поя.

Поялар узра эрди секкиз бурж,
Ҳар бири бир жамол дурриға дурж,

Дуржларда секиз самин гавҳар,
Буржларда секиз мунир ахтар,

Ҳар бирин бир қуёш нишеман этиб,
Буржни акси бирла равшан этиб.

Манга ул тахт келди ўтруда,
Мен не уйғоқ эдим, не уйкуда.

Мутаҳаййирки, не мисол эркин?
Манга бу тушму ё хаёл эркин

Ки, бирав келди ул тарафдин тез,
Деди: «К-эй нуктагўйи сеҳр ангез!

Қўпу бир лаҳза ранжа айла қадам
Ки, тилар суҳбатингни шаҳ бир дам!»

Яна бир қиз ҳам эҳтимом айлаб,
Етти ҳам бу замон хиром айлаб,

Сурди бу нукта шўхи ширингў
Ки: «саломинг деди секиз бону⁷,

Еттиси шоҳи комронға ҳарам,
Бири маҳбубу муниси ҳамдам».

Нутқини айлади каломовар,
Уйлаким бурноғи паёмовар.

Дедим: «Эй ики нукта гўйи фасих,
Нутқунгузда ҳавоси нутқи Масих!

Манга аввал бу шоҳ отини денг,
Яна секиз пари сифотини денг!

То билиб ул сари қадам урайин,
Нукта сурсам вуқуф ила сурайин».

Дедилар: «Хисрави баланд мақом,
Етти иқлим шоҳидур Баҳром.

Ҳарам аҳли ети гуландоми,
Бориси дилбару Дилороми»⁸.

Билгач ул сўзни шодмон ўлдум.
Қўпубон ул тараф равон ўлдум.

Чун ер ўптум, шаҳ истади ўзига,
Қадам урдум мутеъ ўлуб сўзига.

Суртгум тахт поясиға жабин,
Онча кўрдумки, қўпти тахтнишин.

Чекти оғушиға нахуст мени,
Кучти такрор бирла руст мени.

Шоҳ бирла, қучушқучи бирла,
Хўблар ҳам илик учи бирла,

Қўпубон чун кўруштилар маҳжуб,
Турубон ерга тикти кўз ҳар хуб.

Шоҳ тутқоч қўлумни ўлтурди,
Зарра кадрин қуёшқа тегурди.

Неча дедим ерим эмас бу макон,
Тушгали қўймоқ ўлмади имкон.

Бўлмади тушмак изтироб била,
Сокин ўлдум туман ҳижоб била.

Қуёш олида заррадек бетоб,
Титрабон жисмим уйлаким сиймоб.

Бўлди доройи кордон хомуш,
Киргуча танға тобу мағзима ҳуш.

Чун муни билди шоҳи фарзона,
Нукта оғоз қилди шоҳона:

«К-эй билик мулкин айлаган тасхир,
Найзаи килк бирла оламгир!»⁹

Чун чекиб тил салойи назм солиб,
Даҳр мулкин бу тиғ бирла олиб.

Назм кишварситони ҳам сен-сен,
Балки соҳибқирони ҳам сен-сен!

Келди жонбахш назминга авсоф,
Киши ҳайвон суйин демаклик соф»¹⁰.

Буки тарихимиз баён қилдинг,
Элга аҳволимиз аён қилдинг.

Тил анинг васфидин эрур ожиз,
Сеҳр худ бор, агар эмас муъжиз.

Ўзгалар ҳам йўнуб бу ишга қалам
Айладилар бу достонинг¹¹ рақам,

Сафҳани чун мунаққаш айладилар,
Ёздилар ҳар неким хуш айладилар.

Не эшитганни айлабон тасдиқ,
Қилдилар назм, айламай таҳқиқ.

Ки, қаламзан қилур замон таҳрир,
Топмиш эрди фасона кўп тағйир,

Чину ёлғонни қилдилар маълум,
Нома зимнида қилдилар манзум.

Санга навбат чу етти саъй эттинг,
Қиссанинг ҳарф-ҳарфиға еттинг.

Сидку кизбида ончаким макдур,
Саъй этиб нома айладинг мастур.

Яна буким, алар ёзарда варақ,
Бердилар чун рақам ишига насақ,

Қисса кўпрак эканни билмадилар,
Яна истарга саъй қилмадилар.

Бири назм ичра ҳар неким қилди,
Анга етганда ўзга ҳам қилди.

Бу жиҳатдин бача ғариб умур,
Қолди олам эли аро мастур.

Сен бу ишнинг пайиға чун бординг,
Зски дафтар¹² бача кўп ахтардинг,

Ложарам кўп ғаройиб ўлди аё
Ки, бу афсона ичра топти баён.

Яна буким алар қилурда рақам,
Форсийни магарки эрди қалам

Ки, неким килк савти солди садо
Форсий лафз бирла топти адо.

Форсий билган айлади идрок,
Лек махрум қолдилар атрок.

Сен чу назмингни турктоз эттинг,
Форсий тилдин эҳтироз эттинг.

Ҳолиё чун замонда султонлар,
Кўпраги келди тахмисахонлар.

Дахр аро шах чу турк воқеъдур
Эл аро турк лафзи шойиъдур.

Чун бу маънини айладинг малҳуз,
Турк улус доғи бўлдилар маҳзуз.

Мен чу қилдим видои дори ғурур,
Ики минг йил қилиб сипеҳр мурур.

Айттинг мунча достон мендин,
Солдинг эл ичра кўп нишон мендин.

Отима ўчмиш эрди овоза,
Ани янг боштин айладинг тоза.

Бўлса эрди менинг чоғимда бу иш
Ганжлар айлағай эдим бахшиш.

Токи тушти менинг кўлумға жаҳон,
Қилмадим ер тубида ганж ниҳон.

Ҳар не илгимга тушти сарф эттим,
Шоҳи дарвеш даҳрдин кеттим.

Ганж кўйсам эди Фаридундек,
Нақдлар кўмсам эрди Қорундек.

Манга роҳат етиб бу чоғ андин,
Санга бергай эдим сўроғ андин.

Шоҳларким кўруб замонада ранж,
Ер тубида кўярлар эрмиш ганж.

Анда ҳам бу сифат жиҳатлар эмиш,
Буйла пўшида маслаҳатлар эмиш.

Одами бўлмади чу олими ғайб,
Манга бу иш кўрунур эрди айб.

Гарчи сендин базе хижилдурмен,
Шукрунг айтурда мунфаилдурмен.

Кўнглум ар асру бас мушаввашдур,
Икки ишдин вале базе хушдур:

Бири буким, бу навъ дерлар хайл
Ки, санга йўқ эмиш жаҳон сари майл.

Даҳр ишидин малолатинг бор эмиш
Жоҳидин саъб ҳолатинг бор эмиш.

Йўқ эмиш жоҳи сори парвойинг,
Молидин мужтаниб эмиш ройинг.

Ҳар неким, даҳр моли топса вужуд,
Кўзунг олида бор эмиш мардуд.

Нимаким хотирингға дилкаш эмас,
Санга қилмоқ ружуъ ани хуш эмас.

Яна бир буки давраи афлок,
Гар вужудумни қилди тўдаи хок.

Анга ҳам етти сарсари бедод,
Уйлаким берди борчасин барбод.

Қолмади олам ичра осорим,
Тутти йўқ ҳукмини — йўқу-борим,

Лек шоҳики шаҳ нишон бўлғай,
Кафи эҳсони дурфишон бўлғай.

Ки, жаҳон аҳли сарфарозидур,
Эмди оламда Шоҳи Ғозийдур¹³.

Шоҳ Султон Ҳусайий чарх сарир
Ки, анга йўқ жаҳон элинда назр.

Раъйи олинда наййири аъзам,
Қуёш олинда заррадин ҳам кам.

Қадри қошида гунбази мино,
Чархи мио қошида мисли суҳо¹⁴.

Сифати васфидин чу келди фузун,
Кўп дейилса, фасона бўлғай узун.

Сен ангаким бу дам мулозимсен,
Жон била қуллуғиға жозимсен.

Гарчи шоҳидурур жаҳон довар
Ки, анга борча ишда ҳақ ёвар,

Шоҳларким, жаҳон аро эдилар,
Даҳр мулкига кадхудо эдилар.

Мисли Жамшед ё Фаридун ҳам,
Ё Скандар, йўқ эрса Ҳорун ҳам.

Борчадин бордурур нишон анда,
Кўргузуб бахт комрон анда.

Бориға гарчи бор мушобаҳати,
Манга кўпроқдурур муносабати.

Бири ул жумладин шижоатдур,
Шаҳға бу иш улуғ бизоатдур.

Манга шаҳликда берди бу иш даст
Ки, қўлумни чу қилди ҳодиса паст.

Қилди ҳокони Чин диёрима азм,
Истадим рўборўй қилмоқ разм.

Сипаҳим бевафолиғ айладилар,
Борча мендин жудолиғ айладилар.

Мутаҳаййир бўлуб бу суратдин,
Ўзни чектим йироқ заруратдин.

Анга борди элу сипоҳим ҳам,
Қўлиға тушти тахту жоҳим ҳам.

Ул бори олам узра шоҳ ўлди,
Манга ҳар ер гўрезгоҳ ўлди.

Оқибат бахтнинг ҳидоятидин,
Бахт йўқ, тенгрининг иноятидин.

Оз киши бирла устига сурдум,
Анга барвақт ўзумни еткурдум

Ки ул этгунча разм учун биғим,
Учуриб эрди бошини тиғим.

Яна олам саросар ўлди манга,
Рубъи маскун мусаххар ўлди манга,

Шоҳи Ғозиға ҳам бу ҳол ўлмиш
Ким, чу мулкига интиқол ўлмиш.

Чархдин уйқуға қолиб бахти,
Тушмиш аъдоси илгига тахти.

Черики ҳам қўюб адусиға юз,
Ўзи қолғонда бекасу ёлғуз.

Оз киши бирла бир тараф кетмиш,
Хасми бошиға илғабон етмиш.

Иёлаб тожу мулку масканини,
Топмиш ўз коми бирла душманини.

Қонидин тиғин айлабон гулранг,
Лолагун майға айламиш оҳанг.

Чун бу иш душманиға кўргузмиш,
Менинг ўлган отимни тиргузмиш.

Лек инсоф агар арода дурур,
Мендин онинг иши зиёда дурур

Ки, мен эттим ул иш биёбонда,
Лекин ул шаҳр бирла қўрғонда.

Яна улким, Хаварнақи ясадим,
Даҳр боғиға равнақи ясадим.

Не Хаварнақ — эрам гулистони,
Не эрам, балки равза бўстони.

Анга доғи бу ком бўлди насиб,
Даҳр аро боғе айлади тартиб.

Туфроғи мушку анбари соро,
Оти олам аро «Жаҳоноро»15.

Жаннатосо ҳариму бўстони,
Юз Хаварнақча бир гулистони,

Яна бир буки, айладим ети қаср,
Ҳар бири ўз чоғида зийнати аср.

Чаманосоки, бор анга бир боғ.
Равза боғиға ҳасратидин доғ.

Анда ўн қаср, балки ортуқ ҳам,
Ясамиш уйлаким риёзи эрам.

Яна улким, манга бу берди даст
Ки, кўнгул салтанат аро пайваст.

Майл этиб айш ила тарона сори,
Боқмадим ганж ила хизона сори.

Ул дағи айш сори мойилдур,
Нағмау савт бирла хушдилдур.

Манга бўлса хизона гар нобуд,
Анга йўқтур хизона худ мавжуд.

Буйла шоҳики мунча ҳолоти,
Турфа вазъу ажаб хаёлоти.

Шаҳлар ичра манга эрур монанд,
Де олурман — эрур манга фарзанд.

Ки, жаҳон шаҳлариға шоҳ ўлсун,
То қиёмат жаҳон паноҳ ўлсун,

Сенки олинда бир камин кулсен,
Боғида хуштарона булбулсен.

Қилмоғинг улча муддаоси эрур,
Кеча-кундуз ишинг дуоси эрур.

Ғаразинг буки, умри ўлғай узун,
Давлати доғи лаҳза-лаҳза фузун.

Гарчи ҳар ишта тенгридур ёри,
Йўқки мен ҳам эман хабардори.

Ул чу фарзанд эрур манга ҳосил,
Рухум андин эмас дурур ғофил.

Қайси саъб иш сарики юз кетурур,
Анга рухум баса мадад етурур.

Санга чун бор анинг муроди — мурод,
Мен муродиға айласам имдод.

Гўйиё буйла ҳукм этар хирадим
Ки, санга ҳам етар эмиш мададим,

Оллоҳ-оллоҳ, бу не деган бўлғай,
Тенгри узрунгни ҳам магар қўлғай.

Менки базлу сахода отлиғмен.
Бўлса юз мунча ҳам уётлиғмен.

Эмди шоҳингға де саломимни,
Сўнгра мундоқ етур паёмимни.

Ки: жаҳон кимсага вафо қилмас,
Шоҳлиғ таркига киро қилмас.

Шаҳки минг йил анинг ҳаётидур,
Ғараз ўлганда яхши отидур.

Минг йил ўлса ҳаёт маддиға печ,
Ул замонким ўлар эрур бари ҳеч.

Яхшилик бирла гар қолур оти,
Бу эрур мужиби мубоҳоти.

Сенки мустаҳсан ўтти авқотинг,
Яхшиликқа чиқибдурур отинг.

Минг йил уммид эрурки қолғайсен,
Яхши от-ўқ жаҳонға солғайсен».

Шоҳ чун сўзни мундоғ этти тамом,
Ул секиз сарв қадлу сиймандом,

Ҳам кўпуб ҳамд ила сано дедилар,
Маҳди улёға кўп дуо дедилар.

Мен қабул айлабон дедим: де сўз
Кнм, оғиздин бурун очилди кўз.

Кўз очиб англадим туш эрмиш бу,
Кўз юмуб истадим яна уйку.

Жаҳд ила гарчи топмадим они,
Лек кўп етти файзи руҳоний.

Доваро, хисраво, фалак жоҳо,
Сарфарозо, шаҳо, шаҳаншоҳо!

Некнм эрди нидойи Баҳромий.
Раҳи этти адойи пайғомий,

Санга ул ҳар не пандким берди,
Демаки, ихтиёж эмас эрди.

Ки, анга ҳар неким ирода дурур.
Сенда юз ончадин зиёдадурур.

То қилур чарх гунбади даввор,
Акс этар сайр сабъаи сайёр,

Етти кўкни ҳақ айласун пастинг,
Етти кавкабни ҳам фуру дастинг.

Фалак устида тахту жоҳинг ҳам,
Фалак этган бино паноҳинг ҳам!

[XXXI]

*Сўз гояти ва назм ниҳояти ва гоятсиз хижолат изҳори ва ниҳоятсиз журъат эътизори ва ўқур
элга насойиҳи санойиҳи ўқумоқ ва битир хайлға мавоиз ажзоси битмак ва тарихининг табиини
ва абёти ададининг таъйини*

Чун манга файзи фазли раббоний
Рўзи этти бу турфа иншони.

Файзи қудсидин ихтимом ўлди
Ки, бу дафтарға ихтитом ўлди¹.

Ўз ишимда тафаккур эрди манга,
Не тафаккур, таҳайюр эрди манга

Ки, неча сафҳани қаро қилдим,
Бир неча шарҳи можаро қилдим.

Сурубон рокиби баён асру,
Килким ўлди сабук инон асру.

Йўл юрурга ўзумни чун туттум,
Етти бу навъ ақбадин ўттум².

Не ети ақба, етти манзили бийм,
Биймдин эсмай ул даманға насим.

Етти кўкнинг бало макони ул,
Рустами Зол ҳафтхони ул³.

Ҳар нечук бўлса гарчи қатъ эттим,
Балки мақсад ҳаримиға еттим.

Гарчи юзланди буйла мултамасе,
Хотиримда тараддуд эрди баса

Ки, неча назм сусти ё сода,
Чун эрур кимса табъиға зода.

Зодаи табъ элга хуш кўрунур,
Ўғли зангиға хурваш кўрунур,

Шеър ҳам чун кишигадур фарзанд,
Кўнглиға куту бағриға пайванд.

Зишт эса қойили кўрар ани хўб,
Элга мардуд эрур, анга марғуб.

Бас бу бир неча бикр субҳғахи
Ки, манга анбдин кўрунди тихи.

Чун ўғул айбинн ато кўрмас,
Кўрса ҳам қилғонин хато кўрмас.

Воқеан яхши ё ёмонму экин,
Дилрабо, йўқса жонситонму экин?

Яхшилик бирла бўлса гар шойиё,
Бўлмағай ранжу меҳнатим зойиё.

Ганж уммидидин улки кўрғай ранж,
Ранжи зойиё эмас чу топқай ганж.

Гар ёмон бўлса мунча печо-печ,
Ранжу меҳнатки, чектим ўлғай ҳеч.

Кишидекким, ҳарамға азм этгай,
Умр этиб сарф дайр аро етгай.

Гар кўзумга менинг ғубори йўқ,
Бу назарнинг кўп эътибори йўқ.

Эл ўкардин кўнгулни шод этмон
Ки, хушомадға эътимод этмон.

Кўнглума асру хорхор эрди,
Хорхорим ҳамеша бор эрди.

Мени гирён этиб бу сурати ҳол
Ким, кулуб кирди хужрама иқбол,

Деди: «К-эй дурфишону гавҳарпош,
Дурру гавҳар киби недур санга ёш?

Бу жавохир сўзунг аро басдур,
Кўз аро эҳтиёж эрмасдур.

Санга бу ҳолким эрур ҳодис,
Манга деким, недур анга боис?»

Чун кўруб ул сифат ёмон ҳолим,
Сўрди ҳолим хужаста иқболим.

Ул сўруштин манга нишот ўлди,
Хаста кўнглумга инбисот ўлди.

Ҳар не кўнглумда эрди нақшпазир
Ки, менга эрди мужиби тағйир.

Зоҳир этмакни ихтиёр эттим,
Борин олинда ошкор эттим.

Дедиким: «Эй улусда нодиру фард!
Бўлмасун хотиринг алампарвард!

Ўзни меҳнатқа солгон эрмишсен,
Булъажаб ғамға қолгон эрмишсен.

Бу не андешаи хато бўлғай?
Сену мундоқ хато раво бўлғай?

Ким куёш нурина ниҳон қилди?
Бадрни мис табақ гумон қилди?

Гарчи даҳр аҳли ҳийласоз ўлғай,
Ёмони кўпу яхши оз ўлғай.

Лек кундузни дегучи кечадур,
Билса бўлғайки, даҳр аро нечадур?

Шабпарак бирла бум қилса бу зўр.
Юз туман турфа қуш эмас худ кўр.

Гар зумурраддин ўлса кўр афъи,
Ҳам зумуррад қилур анинг дафъи.

Гул иси гар жуал балосидур,
Ҳам ул ис-ўқ анинг вабосидур⁴.

Андин ўтмиш каломинга поя
Ки, дегай нукта ҳар фуруёя.

Эътироз улки ҳам таваҳҳум этар,
Айтурида оёғ илик гум этар.

Чун хавос олида киромийдур,
Не деса ғам йўқ, улки омийдур.

Тоғ илаким кесак қилур новард,
Чикорур урғоч-ўқ ўзидин гард.

Хас агар ўт била ситез айлар,
Ҳам ўзидин ул ўтни тез айлар.

Асру машхурдир бу сўзда бали:
«Ит урар, корвон кечар» масали.

Келу мундин нори таабни унут,
Ўзни бу фикрдин муарро тут.

Сен ўзунгни тонимас эрмишсен,
Ўз сўзунгни тонимас эрмишсен.

Рўд янглиғ неча фиғону хурўш?
Баҳр ўлуб айлагил ўзунгни хамўш!»

Чун эшиттим бу нукта шод ўлдум,
Баҳрдек муҳташам ниҳод ўлдум.

Тушти бу баҳр узра андоқ мавж
Ки, анинг мавжи тутти чарх уза авж.

Табъдин мунчаким дури сероб,
Борчаға меҳрдек сафо била тоб.

Баҳрдин тошқори бериб эрдим,
Бу сафина аро териб эрдим,

Чекиб эрдим назм силкига ҳам,
Лек хотирда эрди мунча алам

Қи, бу дурларки айладим манзум,
Филҳақиқат эмас санга маълум

Ки, нечукким мен айладим идрок,
Бормудур элга доғи софию пок?

Эмдиким хотир ўлди андин жамъ,
Ҳар бири ёқти тийра кулбама шамъ.

Ёнибон кўшиши тамом била,
Бориға боқтим эҳтимом била:

Гарчи назми топиб эди таркиб,
Борча вазъида йўқ эди тартиб.

Чун назар тахтида зухур этти,
Не керак эрди борчаға етти

Ки, бирор байт бешу кам бўлди,
Гар кам ўлди фузуда ҳам бўлди

Ки, бирар лафзға бериб тағйир,
Бири кам бўлса, орти ёна бир.

Бўлуб ислоҳнинг рақамзадаси,
Етти итмомға мусаввадаси.

Мен демасмен не айладим марқум
Ким рақамға боқар қилур маълум.

Ҳар кишиким, ўкурда бу нома,
Табъиға гарм бўлса ҳангома

Неки мен қилмишам назар этса,
Юзидин гар бирисига етса.

Табъи гар софу зиҳни пок ўлғай,
Шак эмастурки завқнок ўлғай.

Анда шоядки, айлабон таҳсин,
Анга қилғай дуони доғн қарин.

Ёраб, андоқ кишига раҳмат қил!
Охир оромгоҳи жаннат қил.

Топмағон табъи поку хотири соф
Ки, анинг даъби бўлмағай инсоф.

Қатрача дурдин олмаса баҳра,
Деса, фируза кўрса, хармухра.

Анга ойини даъбу инсоф эт,
Кўнглини поку хотирин соф эт!

Улки таҳсин этар вале билмай,
Ўқуғон нукта даркини қилмай.

Сўзи гар яхши, гар газофдурур,
Ҳар неким ул деса маофдурур.

Яна котибки тез этиб хома,
Истагай нақш қилса бу нома.

Неки мен ёздим уйла сурса қалам,
Не рақам қилдим они қилса рақам.

Байтларда тахаллуф айламаса,
Лафзларда тасарруф айламаса.

Оқ ўлуб анга номаи аъмол,
Тушсун илгига хохмаи иқбол.

Кимки ёзмоқта музд қилди ҳавас,
Борча мақсуди музд бўлсаю бас,

Қора пул узра можаро қилса,
Юзидек сафҳани қаро қилса.

Кўз уза нукта қўймай айлаб зўр,
Мардуми бўлмағондек айласа кўр

Ғайбдин нуктаи йўнуб амадо,
Хат аро айб айласа пайдо.

Хомасиға кўзи мидод ўлсун,
Ул қародин анга савод ўлсун.

Тили шақ бўлсун уйлаким хома,
Орази тийра уйлаким номаб.

Бу ети зарнигор олий қаср
Ким, яна йўқ алар мисоли қаср

Ки, бу кишварда айладим маъмур
Ки, ети қаср ичиндадур ети хур.

Сайр бирла нишот этиб Баҳром,
Бўлубон ҳар бирисида бир шом,

Шом чун обнуси айлаб ож,
Ул бўлур эрди уйқуға муҳтож⁷.

Бир мусофир дер эрди афсона,
Топқоли уйқу шоҳи фарзона.

Лутф бу назм аро бағоятдур,
Ғараз аммо ети ҳикоятдур.

Чунки қойил ети мусофир эди
Ки, алар сайр ишига моҳир эди.

Бўлди чун бу рақам иши тайёр,
Қўйдум отини «Сабъаи сайёр».

Тортқонда бу турфа савту маддин,
Байти беш мингга тортти аддин⁸.

Манга айёми гарчи ёд эрмас,
Лек тўрт ойдин зиёд эрмас.

Бўлсам ўзга умурдин эмин,
Бор эди тўрт ҳафта ҳам мумкин

Ки, ёзилғой эди бу назм равон,
Балки бу нома бошига унвон.

Чун ниҳоятсиз эрди ашғолим,
Касрати шуғлдин ёмон ҳолим.

Ўтуб авқотим эл газофи била,
Чину ёлғон сўз ихтилофи била,

Йўқ куну кеча хўрду хоб манга,
Кеча ғам, кундуз изтироб манга:

Эл ғулуси қилиб мени мабҳут,
Ғам кўнгулга ғизоу жонима кут.

Буйла аҳвол ила мени мазлум,
Мунча фурсатда қилғоним манзум,

Яхши гар бўлмаса, ёмон ҳам эмас,
Ёмонин кимки яхши бўлса демас.

Лек жамъики сурдилар бу рақам
Ким, ҳақ урсун хатолариға қалам,

Ишлари ғайри сўз демак йўқ эди,
Балки демаклари бу сўз-ўқ эди.

Манга фурсат қилурда бу тахрир,
Йўқ алар бирла тенгки, ушри ашир⁹

Толиим гар муяссар этгай эди,
Улча килким мусаввар этгай эди.

Деса бўлғайки, чарх атбоқи,
Бўлсалар эрди назмим авроқи,

Рақами назми дилкаш этгай эдим,
Нукта бирла мунаққаш этгай эдим.

Мунча меҳнат аро бу фурсат ила,
Мунча фурсат аро бу меҳнат ила.

Бу рақамники, айладим мастур,
Жойи ул борки, тутсалар маъзур.

Кел Навоий, фасонани қил бас,
Ким, эмишсен ажаб дароз нафас!

Ёраб, ушбу ҳадиси печо-печ
Ки, рақам торттим ториқмай ҳеч,

Сўзни гар туз дедим вагар оздим,
Неки тақдир айладинг ёздим.

Килк ўлурда варақ нигор манга,
Қайда бор эрди ихтиёр манга?

Ҳар не килким вараққа ёзди бу кун,
Килки тақдир ёзмиш эрди бурун.

Ёзғоним хўб, йўқса зишт ўлди,
Манга найлай? Бу сарнавишт ўлди.

Неки ёздинг ани рақам қилдим,
Шак эмасдурки, сахв ҳам қилдим.

Ростқа лутфдин рақам чеккил,
Сахвума афв ила қалам чеккил,

Деганимни улусқа марғуб эт!
Ёзғонимни кўнгулга маҳбуб эт!

Тилга лафзини ногузир айла,
Жонға назмини дилпазир айла!

Гарчи тарихи эрди секкиз юз
Сексон ўтмиш эди яна тўққуз.

Ойи онинг жумодиюссоний,
Панжшанба ёзилди унвони¹⁰.

Варақу сатрин айлабон таъйин,
Байтини беш минг айладим тахмин¹¹.

Халққа зеби торак айла ани!
Ўқуғонға муборак айла ани!

Етти афлокни анга ёр эт!
Етти иқлим элин харидор эт!

ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАР

«Сабаи сайёр» Алишер Навоий «Хамса»сининг тўртинчи достони бўлиб, 1484 йилда ёзилган ва дostonнинг илмий-танқидий матнига кўра ҳажми беш минг тўққиз байтдан иборат¹. У арузнинг ҳафиф баҳрида яратилган.

Навоийнинг «Сабаи сайёр» достони тилининг тадқиқотчиларидан проф. Алибек Рустамов дoston вазнини «ҳафифи мусаддаси махбуни маҳзуф ва мақсур, мактуъ ва мактуъи мусаббағ» деб белгилайди: фоилотун (ёки файлотун) мафоилун файлуи (ёки файлон) ё фаълун ёхуд фаълои) (Қаранг: Алибек. «Сабаи сайёра» тилининг бадиий хусусиятлари, Илмий ишлар, филология фанлари, 27-китоб, ТошДУ, Тошкент, 1964, 27-бет). Филология фанлари доктори С. Ҳасанов эса, «Сабаи сайёр» дostonида ҳафиф баҳрининг етти хил кўриниши моҳирона кўлланилганини таъкидлайди. (Қаранг: С. Ҳасанов. Роман о Бахраме, Ташкент, 1988, С. 177—181).

Алишер Навоий «Муҳокаматул-луғатайн» асарида «Яна чун «Сабаи сайёра» расадин замирим боғлабтур. Ашраф «Ҳафт пайкар»нинг етти хурвашин пешкашимға яроғлабтур» (Алишер Навоий, Асарлар, 15 томлик, 14-том, Тошкент, 196-7, 120-бет, деб ёзган ва дoston номини «Сабаи сайёра» деб атаган бўлса-да, аммо дostonнинг хотимасида:

*Лутф бу назм аро бағоятдур,
Ғараз аммо эти ҳикоятдур.*

*Чунки қойил эти мусофир эди
Ки, алар сайр ишига моҳир эди.*

*Бўлди чун бу рақам иши тайёр,
Кўйдум отини «Сабаи сайёр».—*

деб таъкидлайди ва диққатни асарнинг асосини ташкил этган етти ҳикоятга, бу ҳикоятларнинг айтувчилари сайр ишига моҳир бўлган етти мусофир эканлигига қаратиб, дoston номини «Сабаи сайёр», яъни «етти сайёр (кезувчи)» деб атаганини уқдиради.

«Сайёр» сўзи луғатларда: 1. кезувчи, сайёҳ; 2. сайёра — планета тарзида изоҳланади.

Навоий дostonидаги асосий ғоя сайёҳлар ва уларнинг ҳикоятлари орқали ёритилади, лекин сайёралар билан боғлиқ масалалар ҳам бор. Шунга кўра, Навоий «сайёр» сўзига унинг иккала маъносини юклаб, дostonни «Сабаи сайёр» деб атаган. Қолаверса, Низо-мийниинг «Ҳафт пайкар» дostonи номидаги «пайкар» (1. гўзал, 2. сурат), Деҳлавийнинг «Ҳашт беҳишт» дostonи номидаги «беҳишт» (1. тахт, 2. жаннат), Ашрафнинг «Ҳафт авранг*идаги «авранг» (1. тахт, 2. сайёра) сўзлари ҳам иккала маъносида ишлатилган. Шунингдек, «сайёр» ҳам «пайкар», беҳишт», «авранг» сўзлари каби ёпиқ бўғин билан тугалланган.

Демак, Навоий дoston номланишида ҳам салафлари изидан борган ва дostonини «Сабаи сайёр» атаган. Асар номи ҳақида қаранг: П. Шамсиев. «Сабаи сайёр» дostonининг илмий-критик текстини тайёрлаш принциплари ҳақида, Алишер Навоий. «Хамса», «Сабаи сайёр», Тошкент, 1956, 8-бет; С. Айний. Асарлар. 8 жилдлик, 8 жилд, 1967, 299-бет; А. Рустамов. Навоий «Баҳромнома»сининг номи ҳақида, Ўзбек тили ва адабиёти масалалари, 1961, 3-сон; Н. Маллаев. Ўзбек адабиёти тарихи, Тошкент, 1963, 531-бет; М. Муҳитдинов. Талқинларда оламча маъно, Тошкент, 1984, 161-бет.

¹ Изоҳларни тузишда «Сабаи сайёр» дostonи юзасидан яратилган илмий тадқиқотлардан, Алишер Навоий «Асарлари» ўн беш жилдлигининг тўққизинчи жилдига П. Шамсиев тузган изоҳлардан, дostonнинг насрий баёнидан (насрга айлантурувчи Иноят Махсум, С. Ҳасанов, (Тошкент, 1991) ва шоирнинг ўз асарларидан фойдаланилди.

I

Достоннинг биринчи кириш боби ўтмишдаги бадий асарларга хос бўлган анъанавий «Ҳамд» билан бошланади². Унда Худо оламнинг яратувчиси сифатида мақталади ва достоннинг мазмуни тақозоси билан шоир бу бобда етти рақамга алоҳида эътиборни қаратиб, бадий санъатлардан илтизомни қўллагани ҳолда фалакнинг етти қават эканлиги, етти гумбаздан ташкил топгани, ер юзи етти иқлимга бўлингани, етти кўк, етти юлдуз (ҳафтанинг кунларига нисбат берилган) кабилар ҳақида фикр юритади. Баҳром ва Дилором сўзларини асл ва мажозий маъноларда қўллайди ва сайёралар олами, космогоник мифология билан боғлиқ ҳолда дунёнинг яратилиши ҳақидаги ўз фалсафий қарашларини ифодалайди. («Сабъаи сайёр»да «етти» рақамининг қўллангани ҳақида қаранг: С. Хасанов, , Роман о Баҳраме, Ташкент, 1988, С. 125—132; Достоннинг кириш қисмлари ва достон тилининг бадий хусусиятлари ҳақида қаранг: Алибек. «Сабъаи сайёра» тилининг бадий хусусиятлари. ТошДУ, Илмий ишлар, 27-китоб, 1964 йил).

II

Достоннинг иккинчи боби «Муножот» деб аталган ва шоирнинг яратувчига мурожаати, нажот умиди, тавба ва илтижолари ўз аксини топган. Достоннинг барча боби сарлавҳалари насрнинг сажъли турида ёзилган.

III

Достоннинг бу боби «наът» бўлиб, пайғамбарлар таърифига бағишланади.

IV

Тўртинчи боб, меърож кечаси таърифида. Бу бобда пайғамбар (Муҳаммад Алайҳиссалоту-вассалам)нинг кўкка (оллоҳ олдига) кўтариладиган туни тасвирланган бўлиб, дунёнинг моддийлиги ҳақидаги шоир қарашлари, коинот сирлари ва буржларга алоқадор фалсафий фикрлари баён этилган.

V

Бу боб сўз таърифида. Унда дунё вужудга келганидан бери сўз ҳам мавжудлиги, сўз инсонни бошқа маҳлуқотдан ажратиб туриши ҳақида фикр юритилиб, «сўз» асалдан ширин, лаълдан ҳам рангдор каби кўп сифатларда таърифланади ва сўзнинг қудрати ва сеҳри хусусида қалам тебратилади.

1. «кун» арабча сўз бўлиб, «бўл», «пайдо бўл» маъноларини билдиради. Бу ерда Навоий дунёнинг пайдо бўлиши ҳақидаги афсонага асосланган. Афсонага кўра оллоҳ етти қават осмон ва ерни пайдо қилишда биринчи маротаба «пайдо бўл» (кун) сўзини қўллаган. Бу ерда сўзнинг пайдо бўлишига ишора қилинган.

VI

² Достоннинг мукамал насрий баёни мавжуд бўлгани сабабли изоҳлар мухтасар тузилди. Қаранг: Алишер Навоий. «Сабъаи сайёр» (насрий баёни билан), насрий баён муаллифлари Иноят Махсум, Саидбек Ҳасанов, Тошкент, 1991, 354—534-бетлар.

Бу бобда насрдан назмнинг афзаллиги хусусида ҳикоя қилинади. «Беш ганж» жамловчилари Низомий ва Деҳлавийлар мадҳ этилади. Шоир дастлабки байтларда «сўз фани» — бадий адабиётда икки услуб, яъни назмий ва насрий услуб мавжудлигини таъкидлаб, уларни бир-бирига қиёслади ва назмнинг насрдан устун эканлигини исботлар экан, шеърӣ асарларда чиройли, таъсирли ибора ва бадий санъатларни кўплаб қўллаш ва инжуни ипга тергандек мисралар тизиш мумкин, наср эса, сочиб юборилган жавоҳир каби гўзалликдан маҳрум дейди.

1. Майдондан тўпни олиб чиқиб кетди, яъни «гўй ва чавгон» ўйинида ютди. Бу ерда Низомийга нисбатан, у маснавий яратшида биринчи бўлди, дейилмоқда.

2. Биринчи яратилган «Хамса»нинг муаллифи — Абу Муҳаммад Ильёс Юсуф ўғли Низомий (1141 й. Озарбайжоннинг Ганжа шаҳри—1209 й.).

Низомийни дунёга машҳур этган, унинг вафотидан сўнг бир китоб шаклига келтирилиб, «Панж ганж» — «Хамса» деб аталган беш йирик достонидир. Улар «Махзанул-асрор» («Сирлар хазинаси»), «Хисрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар» («Етти гўзал») ва «Искандарнома» бўлиб, Низомий бу асарлари билан Шарқ адабиётида хамсачилик анъанасини бошлаб берди. Низомийдан сўнг «Хамса» яратган Хисрав Деҳлавий, Ашраф, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийгина бу анъанани муваффақиятли давом эттирдилар. Навоий «Хамса» достонларининг барчасида Низомий «Панж ганж»ини алоҳида ҳурмат билан тилга олади ва унинг, асарларига ўз холис муносабатини билдиради. Бу ҳол айниқса, унинг «Ҳафт пайкар» достони хусусида ёрқин ифодаланган ва «Сабаи сайёр» достонининг махсус бобларида ўз аксини топган.

Навоий «Насойимул-муҳаббат» асарида ҳам Низомийни алоҳида ҳурмат билан тилга олади (Қаранг: Навоий, Асарлар, 15-том, 176-бет).

3. Қорун(ий)—жуда кўп бойликка эга бўлган шахс. Бу ерда Низомий «Хамса»си Қорун хазинасининг бештасига қиёс қилинмоқда.

4. Амир Хусрав Деҳлавий (1258—1325) форс адабиёти классикларидан бўлиб, иккинчи яратилган «Хамса»нинг муаллифидир.

Хусрав Деҳлавий 1299—1301-йилларда Низомийнинг беш достонига жавобан «Матлаул-анвор» (Ёритқичларнинг чиқиши), «Ширин ва Хусрав», «Мажнун ва Лайли», «Ойнаи Искандарий», «Ҳашт беҳишт» («Саккиз жаннат») достонларини яратиб, «Хамса» яратиш анъанасини бошлаб берди.

Хусрав Деҳлавий бир қатор эпик достонлар, тарихий мавзудаги кўплаб асарлар, бир қанча илмий рисоалар муаллифи бўлиб, мутахассислар фикрича, унинг поэтик мероси 99 (баъзи тазкиранавислар 199) номда бўлиб, 500 минг байт атрофида.

Хусрав «Хамса» достонларини уч йилда яратган дейилсада, у биринчи тўртта достонини ёзишга ўн ойгина сарфлаган. «Ҳашт беҳишт» эса, икки йилдан ортиқ муддатда ёзилган. Чунки муаллиф ўз достонини саккиз ҳикоят асосига қуриб, асарнинг асосини ташкил этган Баҳром ва Дилором саргузашти қаторига етти ҳикоят қўшар экан, бу ҳикоятларнинг янги, хушчақчақ ва шу билан бирга ҳаётӣ бўлиши учун кўп изланди, хинд фольклори, тарихи билан қизикди ва улардан кенг фойдаланди.

Навоий «Сабаи сайёр» достонида Хусравга эргашиб, достон воқеасининг бошланиши (Баҳромнинг тахтга ўтиришидан), Баҳром севгилиснинг «Дилором» деб аталиши ва Дилором тақдирининг айрим жиҳатларини сақлаб қолди.

Навоий Хусрав Деҳлавийни фақат хамсанависликда эмас, балки шеърӣятда ҳам ўз устози деб билди вэ қатор асарларида буни таъкидлади (Қаранг: Ё. Исҳоқоз. Навоий ва Хусрав Деҳлавий «Навоий ва адабий таъсир масалалари» тўплам, Тошкент, 1968, 88—106-бетлар); Навоий «насойимул-муҳаббат» асарида ҳам Хусрав Деҳлавий ҳақида маълумот келтирган (Навоий, Асарлар. 15-том, 178-бет).

5. Ашраф—(тахаллуси)—тўлиқ исми Ашраф ибн Шайхул-умам

Абулҳасан ибн ал-Ҳасан ал-Марағойи ат Табризий (туғилган йили номаълум, вафоти 1450 ёки 1460 йил). Ашраф Марағойи XV асрнинг кўзга кўринган шоирларидан. У тўртга девон соҳиби, «Хамса» ижодкори. Ашраф «Хамса»сининг ягона нусхаси Сксфорднинг «Бадлеан» кутубхонасида (инв. №875) сақланади, 1457 йилда кўчирилган, 23630 байтдан иборат. Ашраф «Хамса»си «Минҳожулаброр», «Риёзул-ошиқин, «Ишқнома», «Ҳафт авранг», «Зафарнома» дostonларидан иборат (Қаранг: Т. Мугарремов. Ашраф Марагаи Табризи и уникальный рукопись его «Хамсы», Доклады АН Уз, 1980, Т. XXXVI, №5; С. Хасанов. Поэма «Сабаи сайёр» (Семь скитальцев) Алишера Навои в сравнительно-типологическом освещении, АДД, Ташкент, 1990).

Алишер Навоий Ашраф ва унинг асарларига юқори баҳо беради ва «Хамса» дostonларининг кириш қисмида, «Мажолисун-нафоис» (Асарлар, 12-том, 14-бет), «Муҳокаматул-луғатайн (14-том, 120-бет), «Насойимул-муҳаббат» (15-том, 182-бет) асарларида шоирга алоҳида ўрин ажратади.

6. Бу байтларда Навоий «Хамса» яратган икки буюк ижодкор (Низомий ва Дехлавий)лар олдида ўзини камтар тутиб, уларни шахмат доналаридаги оқ оту (Низомий), қора филга (Дехлавий, ўзини оддий пиёдага нисбат беради (бу ерда ташбеҳ санъати қўлланган).

VII

Дostonнинг бу боби Мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомийга бағишланади. Абдурахмон Жомий форс-тожик адабиётининг улкан намояндасидир. У 1414 йилда туғилиб, 1492 йилда вафот этган. Жомий ҳам етти дostonдан иборат «Силсилатуз-заҳаб» (Олтин занжирлар), «Саломон ва Абсол», «Тухфатул-аҳрор» (Ҳимматлилар тухфаси), «Субҳатул-аброр» (Яхши кишилар тасбиҳи), «Юсуф ва Зулайҳо», «Лайли ва Мажнун», «Хирадномаи Искандар» (Искандарнинг донишмандлик китоби)—«Ҳафт авранг» (Етти тахт) асарини яратди ва хамсачилик анъанасига янгича улуш киритди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, Жомий «Ҳафт пайкар», «Сабаи сайёр» типидagi дoston яратмаган. Проф. Н. М. Маллаев бунинг сабабини Жомийнинг «Хирадномаи Искандар» дostonи муқаддимасида келтирилган қуйидаги фикрларда кўради;

*«...Хираднома з-он ихтиёри ман аст,
Ки афсонахони на кори ман аст.
Зи асрори ҳикмат суҳан рондан,
Беҳ аз қиссаҳойи қуҳан хондан...»*

Мазмуни: Хираднома (донишмандлик китоби)—менинг раъйи-хоҳишимдир, афсоналар ҳикоя қилмоқ менинг ишим эмас. Ҳикмат сирлари ҳақида сўз сўзлаш эски қиссаларни ҳикоя қилишдан яхшироқдир...» Шунга кўра Жомий ўз «Хамса»сида «Ҳафт пайкар» типидagi дoston яратмай, фалсафий-дидактик дostonлар миқдорини кўпайтирган бўлса керак» (Н. Маллаев. Ўзбек адабиёти тарихи, 1963, 278-бет). Дарҳақиқат Жомий «Хамса»сига киритилган етти дostonдан учтаси фалсафий-дидактик дostonдир («Тухфатул-аҳрор», «Субҳатул-аброр», «Хирадномаи Искандар»).

Шунингдек, Жомий ўз даври фанининг турли соҳаларига — адабиёт назарияси, тилшунослик, тарих, фалсафа, мусиқа илмига оид қатор рисоалар битди.

Алишер Навоий устози Абдурахмон Жомийга жуда катта ҳурмат билан қараган, ўз ижодий фаолиятида ҳам, ижтимоий ишларида ҳам Жомий билан маслаҳатлашиб турган ва устози фикрларига амал қилган.

Навоий Жомийга атаб махсус «Хамсатул-мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) номли беш бўлимдан иборат асарини ёзган. «Хамса» дostonларининг ҳар бирида Жомийга алоҳида боблар ажратган. Шунингдек, «Мажолисун-нафоис», «Насойимул-муҳаббат» асарларида Жомийга бағишланган айрим равзалар мавжуд. «Муҳокаматул-луғатайн», «Маҳбубул-қулуб» асарлари ва «Арбаин» таржимасида ҳам Навоий ўз ўрнида устози тўғрисида жуда илиқ ва самимий фикрларини билдирган (Булар ҳақда қаранг: «Жомий ва Навоий». Тўпловчи ва нашрга танёрловчи П. Шамсиев, Тошкент, 1966).

1. Ибни Ҳожиб лақабли Абу Амр Жамолиддин Усмон бинни Умар (1175—1249)—араб тили грамматикаси билимдони. Жомий Ибни Ҳожибнинг «Қофия» асарига шарҳ битган. Бу асар «Шарҳи Мулло» номи билан машҳур бўлиб, асрлар давомида Хуросон ва Туркистон мадрасаларида бирдан-бир дарслик сифатида ўқитиб келинган.

2. Жоруллоҳ Замахшарий унвони билан машҳур бўлган Абул-қосим Маҳмуд бинни Умар (1075—1144) хоразмлик олим бўлиб, араб тили ва адабиётига оид асарлар битган. Унинг илмий асарлари 15 ададга етади.

3. Тафсир — қуръон оятлари изоҳи.

4. Ибн Ҳажар — қуръон оятлари ва пайғамбар ҳадисларига шарҳ битган олим.

5. Арбаин — «Арбаин ҳадис» — Жомийнинг асари. Унда қирқ ҳадис форсийга таржима қилинган. Бу асарни Навоий 886 йил хижрийда туркий тилга ўғирган. (1481—82 й.).

6. Имоми Аъзам — Ислom ҳуқуқшуноси Абу Ҳанифанинг лақаби. Бу мисрада Жомий фикҳ илмида Имом Аъзамга тенглаштирилмоқда.

7. «Лавомеъ фи шарҳ ул-хамрия» асари, 1470—71 й. да сўфий шоир ибн ал-Фариднинг «Қасидаи Хамрия»сига шарҳ тарзида битилган. Иккинчи мисрада лавомеъ — ялтироқ маъносида. (Ийҳом санъати қўлланган).

8. «Лавойиҳ» — Жомийнинг сўфий ва машойиҳлар ҳақидага асари. Иккинчи мисрада лавойиҳ — равшанликлар маъносида.

9. «Ашиъатул-ламаот» — Жомийнинг фалсафа ва тасаввуфга оид асари бўлиб, Ҳамадонийнинг «Ламаот» асарига шарҳдир. Иккинчи мисрада шуъла, зиё маъносида.

10. «Тову Мимия» — Ибн Форизнинг (араб ҳуқуқшуноси) фикҳга оид «Тоия» китобига Жомий битгай шарҳ, рисола.

11. «Шавоҳид» — Жомийнинг «Шавоҳидун-нубувват» номли насрий асари (пайғамбарлардан гувоҳлик берувчи).

12. «Нафаҳот» — Жомийнинг «Нафаҳотул-унс мин ҳазаротул — қудс» (Пок зотлар ҳузуридан эсган дўстлик хуш ислари) номли асари. Унда Шарқнинг йирик файласуфлари, суфийлик оқимининг таниқли намояндалари ҳақида қимматли маълумот тўпланган. Форс-тожик тилида ёзилган бу асарни Алишер Навоий 1495—96-йилларда (хижрий 901) туркий тилга тўлдирилган ҳолда таржима қилган. У «Насойимул-муҳаббат мин шамойимул-футувват» (Улуғлик хушбўйликларини таратувчи севги шабодалари) асаридир. Алишер Навоийнинг «Насойимул-муҳаббат» асари Жомийнинг «Нафаҳотул-унс» асари асосида яратилган таржимагина бўлмай, балки Фаридиддин Аттор («Газкиратул-авлиё»), Шайх Фарид Шакарғанж китобларида номлари зикр этилган сўфийлар ва Аҳмад Яссавийдан тортиб Навоий давригача яшаган машҳур машойиҳлар ҳақидаги маълумотлар билан тўлдирилгандир.

13. «Тухфатул-аҳрор (Ҳимматлилар тухфаси) — Жомийнинг «Ҳафт авранг» номли етти дostonидан бири, 1481—82 й. да ёзилган.

14. «Субҳа» — Жомининг «Субҳатул-аброр» (Яхшилар тасбеҳи) дostonи, 1482 й. да ёзилган.

15. «Силсила» — Жомийнинг «Ҳафт авранг» асарига киритилган дoston. У уч китобдан иборат бўлиб, «Силслатуз-заҳаб» («Олтин занжир») деб аталади, таркибида «Саломон ва Абсол», «Лайли ва Мажнун» ҳамда «Хирадно маи Искандарий» бор.

16. Ошиқу маъшук—«Ҳафи авранг» дostonларидан Юсуф ва Зулайхо ҳақидадир. («Юсуф ва Зулайхо» ким, «Ошиқ ва маъшук» ға мавсумдур». Асарлар, 14-том, 41-бет).

17. Қасойид — қасидалар. Улар шоир девонлари таркибида берилган.

18. Ғазалиёт—Жомий назмлари уч девонга тартибланган. Улар 1479 й. да тузилган «Фатихатуш-шабоб» (Йигитлик ибтидоси), 1489 й. да тузилган «Васатул-иқд» (Ўртача марварид шодаси), 1491 й. да тартиб берилган «Хатиматул-ҳаёт» (Ҳаётнинг хотимаси) девонларидир.

19. «Ўзга ҳар фандаким, расойил анга»— Навоий «Хамсатул-мутаҳаййирин» асарида Жомийнинг 40 дан ортиқ асарлари номини келтиради. Унда адабиёт соҳаларига алоқадор асарлари (қофия, муסיқа. муаммо, нақшбандия ва б.) ҳам саналади (Қаранг: Навоий Асарлар, 14-том, 40—41-бетлар). Навоий устози Жомийни фақат «Сабъаи сайёр» дostonидагина эмас, балки бошқа бир қатор асарларида ҳам ҳурмат билан эслайди. Навоийшунос олим, йирик матншунос П. Шамсиев Навоийнинг барча асарларидаги Жомий таърифига оид қисмларини тўплаб, 1958 йилда «Жомий ва Навоий» асарини чоп этган.

VIII

1. «Ғарибу-кал-аъмо»—мусофир кўрдай бўлади.

2. Ганжа ганжури — Низомий Ганжавий назарда тутилади.

3. Беш ганж — беш ҳазина—«Хамса», Низомий асари кўзда тутилган.

4. Ҳинд соҳири — Хусрав Дехлавий.

5. Онча ганжина — «Хамса»— беш ганж назарда тутилади.

6. Икки йилда учта ганж яратдинг, яъни уч дostonни («Ҳайратул-аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун») ёздинг.

7. Тўртинчи дoston —«Сабъаи сайёр» демакдир.

6. «Ҳафт пайкар» (Етти гўзал) — Низомий Ганжавийнинг «Хамса»сидаги тўртинчи дostonи.

9. «Ҳашт бихишт» (Саккиз жаннат)—Хусрав Дехлавий «Хамса»си таркибидаги бешинчи дoston.

10. «Муаббири комил» — уста таъбирчи (тушни таърифловчи)

11. Чин суратхонаси — аввалдан Чин будда ва маъбудлар, нозик ва гўзал халқ амалий санъати, минпаторалар ватани бўлган. Бу ерда «Хамса» дostonларининг ҳар бири шунга қиёс қилинмоқда.

12. Алишер Навоий устозлари яратган Баҳром образида учта камчилик кўради. Шулардан бири Баҳромнинг ишқдек дарддан — инсонга хос бўлган ҳақиқий севгидан маҳрум ҳолда тасвирланганлигидир.

13. Устозлар дostonида Баҳром етти рангдаги етти қаср қурдириб, етти шоҳнинг етти гўзал қизига уйлангач, ҳар уни май ично, маст ҳолда шоҳ қизларидан навбат билан афсона айтиб беришни талаб қилади. Алишер Навоий бу ҳолат билан келишолмай, уни асарнинг иккинчи камчилиги деб ҳисоблайди.

14. Алишер Навоий устозларининг яна бир қилмишларидан куйиниб, «агар улар ғофил бўлмаганларида нодон Баҳромни шунчалар васф этармидилар»,— дейди.

15. Бажарилгуси ишнинг қанчалик оғир ва масъулиятли эканлигини Навоий «пашшага фил иши» юклатилганидек, «осмонга нардобон», «куёшга шамъдон» яшаш, «ўргумчак ипи билан аждаҳоиа банд этиш» ишига қиёс қилади.

IX

Бу боб 1469—1503 й. да Хуросон ҳукмдори бўлган Султон Хусайн Баҳодирхон мадҳига

бағишланган.

1. Зухал — Сатурн сайёрасининг арабий номи. форсча «кайвон» деб атайдилар. Мақоми еттинчи осмонда, ранги қора. Бадиий адабиётда у юксаклик рамзи сифатида қўлланади. Бу мисраларда шоир зухалга мурожаат этиб, «менинг сиёҳдонимни юзингдаги тер (қора ранг) билан тўлдир»,— демокда.

2. Муштаний—Юпитер сайёрасининг арабий номи, форсча «биржис» деб аталади. Бадиий адабиётда у бахт юлдузи деб талқин қилинади. Мунажжимлар бу сайёрани «саъди акбар» ва «фалак қозиси», жойи олтинчи фалакда дейдилар.

3. Баҳром — Марс сайёрасининг форсча номи. Арабларда «Миррих» деб аталади. ранги қизил. Бу сайёра жанг ва қаҳрамонлик рамзидир, дostonдаги Баҳром шоҳ характерига ҳам ишора бор.

4. Мехр—куёш, офтоб. Мажозий маънода ишқ оташи, севги.

5. Зухра— Чўлпон юлдузи (Венера). Бадиий адабиётда у осмон чолғувчиси, созандаси, санъат ҳомийси, нафосат рамзи сифатида талқин этилади. У дostonдаги Дилором тимсолидир.

6. Аторид—Меркурий сайёраси. У Шарқ адабиётида фалак котиби, ёзувчи ва шоирларнинг ҳомийси саналади.

7. Қамар—Ой. Юқоридаги байтларда шоир етти сайёрага мурожаат этиб, Ҳусайн Бойқаро мадҳини бошлаш учун шарт-шароит яратишларини сўрайди.

8. «Ҳам ато хону ҳам анга ано хон»—Бойқаро ҳам ота, ҳам он томонидан шоҳ бўлишга ҳақли эди, бу ҳақида Бобур «Султон Ҳусайн мирзо каримут тарафайн эди, асил подшоҳ эди,— (Бобирнома, 221-бет)—деб ёзган.

9. Аланқуво — қадимда мўғул ва олтой туркий халқлари орасида машҳур бўлган афсонанинг бош қаҳрамонн: Алишер Навоий Ҳусайн Бойқаронинг онасини шу афсонавий аёлга, отасини эса, Чингизхонг ўхшатади (Қаранг: А. Ҳайитметов. Навоий ва Аланқуво афсонаси. Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1054, 10 февраль).

10. Жайхун — Амударёнинг қадимги номи. Бу ерда дарё маъносида келади.

11. «Масъади Жамшид»—Жамшид тахти. Жамшид — Ажам (қадимги Эрон) мулкидаги пешдодийлар сулоласига мансуб подшоҳ. У ҳаҳда «Тарихи мулуки Ажам»да Навоий ёзади: «Чун салтанатга ўлтурди, жаҳон мулкин адл ва дод била тузди. Ва ҳусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир эрди. Ғариб ихтиролар қилди (Навоий, Асарлар, 14-том, 187—188-бетлар.).

12. «Форсийгина эмас, Ироқу Ажам ҳам мафтун бўлади». Бу сўзларда мамлакат номига ҳам классик куйларга ишора қилинмоқда.

13. Суҳайли Яман — Яман юлдузи, Яман томонда жуда равшан кўринадиган юлдуз.

14. Каённий—Эроннинг каён сулоласига мансуб бўлган шоҳлар лақаби.

15. «алафбаҳо»—солиқ номи, экиннинг кўкига қараб белгиланган солиқ. Султон Ҳусайн бу солиқни бекор қилган.

16. Нуширвон— одил шоҳ деб ном чиқарган сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳларидан. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқаро одиллиги ҳақида гапириб, агар Бойқарони Нуширвондек одил шоҳ кўрса, у ҳам ҳайратда қоларди (бошини қимирлатиб, чапак чалгай),— дейди.

«Худо мулкини кўп ва абадий қилсин» (дуо).

Х

Бу боб Ҳусайн Бойқаронинг хотинларидан бири Хадичабегимга бағишланган. Навоий Хадичабегимга атаб маҳсус ғазал ҳам битган (Қаранг: Навоий, Мукаммал асарлар тўплами, 20 жилдлик, 1-жилд, 1987, 59-бет; Хадичабегим ҳақида қаранг: Бобирнома, 231-бет).

1. Сулаймони аҳд — Хусайн Бойқаро назарда тутилади.
2. Билқиси соний — иккинчи Билқис. Билқис — Сулаймон пайғамбарнинг суюкли хотини. Навоий у ерда Бойқаронинг хотини Хадичабегимни «Билқиси соний» деб атамоқда. Унинг яна «махди ульё» (олий йўлбошчи), «исматут—дунё» (дунё покизаси) каби унвонлари бўлган.
3. Сораи Узмо, Хадинаи Кубро—Хадичабегим назарда тутилади.
4. Уммон—Арабистондаги бир денгиз, бу ерда, умуман «денгиз» маъносиди.
5. «Икки саъд ахтар икки фарзандинг»—Хусайн Бойқаро ва Хадичабегимнинг икки ўғли — Шоҳ Ғариб Мирзо ва Музаффар Мирзо назарда тутилган.
Музаффар Мирзо — Хусайн Бойқаронинг Хадичабегимдан туғилган катта ўғли. У тахт вориси сифатида Бадиуззамон билан кўп ихтилофда бўлади. Бойқаро ўлимидан сўнг ҳам акаси Бадиуззамон билан бирга Хуросои тахти учун курашиб, тезда Шайбонийхон хужумига дуч келади ва Астрободга қочиб кетиб, ўша ерда вафот этади (Қаранг: «Бобирнома», 224-бет).
- Шоҳ Ғариб Мирзо — Хусайн Бойқаро ва Хадичабегимнинг Кичик ўғли. Туркий ва форсий тилларда шеърлар битган, уларни тўплаб девон ҳам тартиб берган («Мажолисун-нафоис», Навоий, Асарлар, 12-том, 175-бет). Навоий «Ҳайратул-аброр» достонида ва шахзода ўлими муносабати билан ёзган «Марсия»да Шоҳ Ғариб Мирзо ҳақида самимий фикрларини баён этган. Қаранг: «Бобирнома», 224-бет.
6. Масихо — Исо пайғамбарнинг лақаби. Афсоналарга кўра у ўз нафаси билан ўлганларга жон бахш этиш қобилиятига эга бўлган (Бу сифатни муаллиф Хадичабегим фарзандларида кўришни орзу қилган).

XI

Бу боб Баҳром тарихига бағишланган.

1. Бу байтларда шоир сўздан фойдаланиш маҳоратини заргарнинг асл лаълни танлаш маҳоратига қиёслайди ва қимматбаҳо тошни танлаш зоти асил одамни танлашдек мураккаб ишлигини уқдиради.
2. «Ота тубан (хулқлигу), ўғил шарафли, бу (ўғил) латифу, у (ота) касофатли бўлиши мумкин».
3. Ҳалилуллоҳ Озар ўғли.— бутпарастликка қарши бўлган одам, у бутларни синдирган. Унинг ўғли эса, отасининг акси бўлиб, бут ясовчилик касбини эгаллаган.
4. Яздажурд (Низомийда Яздигирд)—Баҳромнинг отаси, сосонийлар сулоласидан бўлиб, қадимий Эронда 399—420 йилларда ҳукмронлик қилган, ўта золим бўлган. У ҳақда «...чун мамлакат эгаси бўлди, гўёки мулк эгасиз қолдиким, ул золим ва нодон киши эрди»— деб ёзгаи эди Алишер Навоий (Қаранг: Навоий, «Тарихи-мулуки Ажам», Асарлар, 14-том, 217—218-бетлар).
5. Баҳром бинни Яздажурд — сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳларидан бири. «Отасидан сўнгра салтанат тахтига ўлтурди, отаси бузғонларни тузди ва анинг ўрнига адолат кўргузди» (Қаранг: Навоий, Асарлар, 14-том, 218—220-бетлар). Шарқ адабиётида Баҳром анъанавий образлардан бири бўлиб, у Фирдавсийнинг «Шоҳнома», Низомий ва Дехлавийларнинг «Хамса» асарларида етук бадий образ даражасига кўтарилган.
6. У (Яздажурд) нимани бузган бўлса, бу (Баҳром) ҳаммасини тузатти. Бу байтда тарди акс санъати қўлланган.
7. Нуъмон — Яман шоҳларидан, Баҳром унинг қўлида тарбияланган.
8. Мунзир — Нуъмоннинг ўғли.
9. Аҳмади Мурсал — Муҳаммад пайғамбар.
10. Хаварнақ — Баҳром учун қурилган афсонавий қаср. Тарихий маълумотларга кўра Хаварнақ ер юзида тенги йўқ мухташам қасрлари билан шухрат топган шаҳар бўлган.

11. Гўр — ёввойи эшак, қулон. Иккинчи мисрада қабр, мазор маъносида қўлланган. Бу сўз Баҳром исми билан бирга ишлатилишининг сабаби шундаки, шоҳ шу ҳайвон овини жуда севган. «Гўр» Баҳромнинг лақабига айланган. «Ани Баҳромгўр дедилар. Мунинг жиҳатин баъзи дедиларким, гўрни шерсайд қилганда, анинг ўки эгнисидин ўтуб, ерга тегди. Баъзи дебтурларким, гўр овиға кўп мойил эрди» (Навоий, Асарлар, 14-том. 218-бет).

12. Бу мисрада куйидаги маълумотга ишора этилаяпти: Навоий «Тарихи мулки Ажам»да ёзишича, Яздажурднинг зулмини кўп тортган халқ унинг ўғли Баҳромнинг шоҳ бўлишини қатъиян истамайдилар ва Ардашер наслдан бўлган Кисро отлиқ кишини тахтга ўтказадилар. Бу воқеани Баҳром эшитгач, ота тахтини эгаллаш мақсадида Нуъмон билан етиб келади. Эл Баҳромни тан олмайди. Шунда Баҳром: мамлакатда хавф туғилса қайси биримиз дафъ эта олишимизга қараб, шоҳ тайинлангиз,— дейди. Шунда халқ шоҳлик тожини икки оч шернинг ўртасига қўйиб, тожни ким ололса, шуни шоҳ тайинлаймиз дейишади, Кисро тож олишга журъат этмайди. Баҳром эса, шу икки оч шерни енгиб, тожу-тахтга эришади (Навоий, Асарлар, 14-том, 218-бет).

13. Хусрави Ғозий—Хусайн Бойқаронинг сифатларидан бири. Баҳромшоҳнинг турк хоқонини тору-мор этишдаги уруш усули — (Баҳром кўп минг кишилик турк хоқонини ғафлат пайтида қўлга тушириб, ўз тахтини эгаллайди)ни Алишер Навоий маслаҳати билан Хусайн Бойқаро ҳам Ёдгор Муҳаммадга қарши қўллаган. Шоир шунга ишора қилмоқда.

14. Низомий ва Хусрав Дехлавий.

15. «Етти бўстон»—«Сабаи сайёр» кўзда тутилади.

XII

Достоннинг бошланиши: Бунда Баҳромнинг овга чиқиб, сураткаш Моний билан учрашгани, у Дилоромнинг суратини кўрсатгани ва Баҳромнинг ишққа мубтало бўлгани ҳақида ҳикоя қилинади.

1. Ажам мамлақати шоҳлари ҳақида қаранг: Навоий, «Тарихи мулуки Ажам», Асарлар, 14-том.

2. Бу мисраларда «моҳ»—ой ва балиқ маъноларида келган. Яъни, Баҳром, «Ойдан ойга муттасил — узоқ вақт шоҳлик гаштини сурди, ойдан балиққача — ердан кўкқача бўлган элнинг шаҳоншоҳи бўлди (Ўрта асрларда ерни катта балиқ ўз устида кўтариб туради,— деган тасаввур мавжуд эди).

Бу ерда Навоий «Моҳ» ва Моҳи» сўзларидан сўз ўйини ясаган.

3. «ғариб умур»— Бу ерда «ғариб» сўзи ҳам бечора, ёлғиз маъносида, ҳам ажойиб-ғаройиботларга тўла умр маъносида ишлатилган.

4. Иккисин, яъни бири — ғариб бўлиб юришинг сабабини айт, иккинчиси, ўзинг кўрғагн энг ажойиб-ғаройиб воқеалардан айт.

5. Билки: ахтарган—топади.

6. Моний — афсонавий моҳир рассом, Моний ибн Фатак (216—

276) ўзининг муқаддас китобларини жуда гўзал миниатюралар билан безатган. Шарқ адабиётида Моний— уста наққош, рассом сифатида машҳур.

7. Иккинчи сўз — бу ерда кўрган энг ажойиб воқеалардан сўзлаб бериш.

8. Муштарий — бу ерда харидор маъносида.

9. Биринчи мисрада сурат—расм, иккинчи мисрада ажойиб ҳолат маъносида (тажнис санъати қўлланган).

XIII

Бу боб Дилоромнинг ҳусни таърифида, уни бедил (холсиз) Баҳромга олиб келганлари ҳақида.

1. Бу ерда шоир лафзий санъат қўллаб, зулф (кокил) ва лайл (тим қора — тун, кеча) сўзлари орқали гўзалнинг тим қора зулфикокили дом (тузоқ)га ўхшашлигини тасвирлайди («лайл» сўзидаги “ل” ҳарфини тузоққа (илгакка) нисбат беради).

2. «Кўзи оху, унинг қоралиги (қорачиғи) Хўтан (шаҳар номи, у ерда аъло навли мушқлар етиштирилган) мушқига (мушқ— тим қора тусли хушбўй нарса) ўхшайди, худди жайрон (оху) ўз мушқидан унинг кўзига хол томизгандек (жайрондан мушқ олинади)».

3. «Лаблари орасида оғзи шундан яширинки (очилмаган) тешилмаган лаъл дейсан — оғзи (лаълга нисбат берилган) шунчалик кичикки, лаблари орасида кўринмайди».

4. Бу байтларда лафзий санъат қўлланган бўлиб, лабнинг жонбахшлигига ишора қилингани ҳолда, тақдир котиби «жон» яратишда — (ёзишда لў сўзидаги) «нун»— «>» ни қуйроққа ёзиб, унинг ғабғаби (ияк) айланасини ва «нун»нинг нуктасидан ғабғаб чуқурчасини ясаган — дейилади.

5. «Қошлар бутхона пештоқидек бир-бирига пайзааста (тутаашган) ва улар ичида раҳмсиз мастона икки кўз. Токни қўй, у (қош) қоронғу меҳроб (саждагоҳ), қош устидаги холи қора пашшадир».

6. Бу ерда «Дилором» ҳам исм, ҳам луғовий маъносида («дилга ором берувчи») қўлланилган. Хусрав Дехлавийнинг достонида ҳам Баҳромнинг севгилиси «Дилором» деб аталган. Низомий «Ҳафт пайкарида эса, унинг исми «Фитна», Ашраф «Ҳафт авранг»ида «Озода».

XIV

1. Бу боб Дилоромнинг чанг чалишдаги маҳорати хусусидадир. I. Қакнус— афсонавий қуш, у жуда хушовоз ҳисобланган. Унинг тумшугида жуда кўп тешиқлар (360 та) бўлиб, уларнинг ҳар биридан турлича овоз эшитилиб, гўё куй пайдо бўлар эмиш. Бу қушнинг мукамал таърифи «Лисонут-тайр» достонида берилган (Навоий, Асарлар, 11-том, 226—227-беғлар). Бадиий адабиётда қакнус — абадий ҳаёт тимсоли ҳамдир.

2. Хўтан — шаҳар номи бўлиб, у шарқ шеърлятида гўзал аёллари, аъло сифатли мушқлари, нафис шойилари билан шуҳрат қозонган шаҳар сифатида талқин қилинади. Бу ерда Дилоромнинг гўзал сифатларига ишора қилинмоқда.

XV

Бу боб Баҳромнинг май ҳарорати таъсирида Дилоромини дашту биёбонга ташлагани хусусида ҳикоя қилади.

1. Қаламзан— шоҳ саройида ҳукм ва фармонларни ёзиб, халққа тарқатувчи мирзо.

2. Бу мисра танқидий матнда: «Дема қўн туъма бўлди балки шубон».

3. Танқидий матнда «уйи».

4. «Муз сумалагидан шамъ ясайман, деган бўлади», яъни ниятн пуч бўлади.

5. Низомийда:

Фитна дейди: «Ўқинг билан қулоннинг оёғини бошига тик!»

Хусрав Дехлавийда:

Дилором дейди: «Кийикларнинг урғочисини эркак, эркагини урғочи қил!»

6. Низомийда:

Фитна дейди: «Бу кучнинг кўплигидан эмас, машқнинг натижасидир».

Хусрав Дехлавийда:

Дилором дейди:

«Бу хунар — жоду, сеҳр ишидир».

«Икки қаттиқ ҳадис»нинг бири бу ерда Дилоромнинг шоҳга тахсин айтмагани, иккинчиси тўғри гапни айтгани эди.

Низомийда:

Баҳром Фитнани ўлимга маҳкум этиб, ҳукмни бажаришни саркардасига топширади. Хусрав Дехлавийда: Баҳром Дилоромни отдан тушириб, саҳрода қолдириб кетади.

XVI

Бу боб Баҳромнинг мастликдан ҳушёр бўлиб, Дилоромини истаб, биёбонга кеткб, уни топмай, ўзини йўқотгани ҳақида.

1. Ғорати Ғўр — бу ерда «ғорат»—«талон-тарож» деган маънода. Яъни Ғўрга қилинган босқинчилик.

2. Жони бўлмагандан кейин тан ернинг куйида (тагида) бўлади, яъни ерга кўмилади.

1) «Кўёш ботиб, осмонда юлдузлар пайдо бўлди»

2) «Дилором кўринмагач, Баҳром кўз-ёш тўкди».

3. Бу байтда ташбих санъати қўлланиб, икки маъно ифодаланган:

4. Хизр — Афсоналарга кўра «оби ҳайвон» (тириклик суви)ни излаб топган ва ундан ичиб, доимий тирикликка эришган пайғамбар.

XVII

Бу боб Баҳромнинг айрилиқ азобида кечган кунлари ҳақида ҳикоя қилади.

1. «Бу кеча шоҳ Баҳром гўрлар (кийикларнинг бир тури) маконини мақом этди».

2. «Кўҳна дунё унга гўрдек (қабрдек) қоронғу туйилди».

3. «Икки шери арин»—Икки чангалзор шери. Бу ерда тож эгаллаш вақтидаги шерлар билан тўқнашув воқеасига ишора бор.

XVIII

Бу боб Баҳромнинг ўз париваши ҳажрида девона бўлгани ва савдойилигини тузатиш ва кўнглини очиш мақсадида етти иқлим (мамлакат) султонларининг етти қаср бино қилганлари ҳақида.

Низомийда Баҳром Хаварнақ хужраларидан бирининг деворига нақшланган етти маликанинг суратини кўриб, (бу маликаларнинг исмлари ҳам маълум: Фурак, Яғманоз, Нозпар, Насриннуш, Ҳумой...) ошиқ бўлиб қолади ва уларга атаб етти қаср қурдирадн. Сўнг Баҳром етти рангдаги етти қасрда етти мамлакатнинг етти қизига уйланиб, кунда бир маликадан қисса эшитади.

Дехлавий достонида эса, Баҳром қулон овига ҳаддан ташқари берилиб кетиб, шоҳлик ишларини унутиб кўяёзди. Бундан ташвишланган аркони давлат Баҳромни овдан чалғитиш учун етти қаср қурдириб, етти мамлакатнинг етти қизига уйлантади. Кечалари шоҳ маликалардан ҳикоя тинглайди.

Ашраф достонида эса, Баҳромнинг Озода билан кийик овида бўлиш эпизоди умуман йўқ. Унда Баҳром етти мамлакат шоҳларининг етти қизига уйланганидан сўнг бу маликаларга атаб етти қаср қурдиради. Мамлақати ва халқи тинчлиги ва осойишталиги йўлида адолатли иш юритаётган Баҳром ҳафтанинг ҳар бир куни шоҳликка таҳлика туғдираётган хавфли кучларга (аждаҳо, дев каби) қарши курашиб, уларни енгиб қайтади ва маълум бир қасрда дам олиб, маликалардан ҳикоя тинглайди.

1. Тахта—бу ерда сартахта, тобут маъноларида.

2. Беҳуд — хушсиз. Бу ерда вазн талабига мувофиқ «беҳад» ўқиш керак. Худ, хуш каби «вов» ёки «замма» билан ёзиладиган сўзлардаги «вов»ни «вови маъдула» (ўзгартирилган вов) дейилади. Шеърятда қофия ва вазн талабларига мувофиқ бу товуш «алиф» билан алмашиш мумкин.

XIX

Бу боб етти қасрнинг қурилиб битказилгани ва етти иқлим (мамлакат) шоҳлари қизларининг у етти қасрда Баҳром билан никоҳдан ўтганлари ва ҳафтанинг ҳар куни Баҳром бир қасрда суҳбат қургани ҳақида.

1. «Хаёли қасрдаги нақшлар билан банд бўлиб, ўз хаёлидаги ишқ савдосини унутиб».

2. «У бир нечага уйланиши керак, қасрлар ичида куй ва май (хурсандчилик) бўлиши керак»

3. «Тўй-тамошо авжга чиқиб, Моҳлар (гўзаллар) шоҳга никоҳландилар».

4. Вақтшунос— (қунинг шарофатли ёки шарофатсизлигини аниқловчи) олимлар яхши вақтни аниқлашга киришдилар.

5. «Юлдузлар шарофатли кун булишидан дарак бердилар».

XX

Бу боб шанба куни Баҳромнинг қора кунини тунга улагани ҳақида ҳикоя қилади. Шанба куни — Шарқда ҳафтанинг биринчи куни ҳисобланган. Кенинги кунлар эса, шанбадан сўнги биринчи кун (якшанба), иккинчи кун (душанба) тарзида давом этган.

Сарлавҳадаги қоралик маъносини англаувчи мушқфом либос, мушкин гунбад, мушқбўғазол, мушкин бода, дуди қаро, шом сўзлари кетма-кет ишлатилган ва шоҳнинг фироқ дардида ўртанаётган кайфиятини ифодалаш воситаси сифатида қўлланилган. Бу таносуб санъатининг энг яхши намунасидир.

1. «Қопқоронғу тунли шанба тонги юзига оқ рангли нафис парда ёпти». Мажозан айтилган бу ибора қора тун тугаб, шанба, тонги отди — маъносини ифодалайди.

2. «Чин гўзалларига ўхшаган ҳинд гўзали (ҳинд—қора рангга ишора)».

3. «Уйдаги барча жиҳозлар мушқдан — қора рангда бўлгани учун маҳваш (у гўзал) худди зулматдаги оби ҳаёт (тириклик суви, ўлганларни тирилтирувчи)га ўхшарди».

4. Вориси Жамшид — Жамшид тахтининг меросхўри. Бу ерда Баҳромшоҳ назарда тугилади.

5. Сарандиб — Цейлон оролининг қадимги номи.

6. Жасрат — жасоратли, Фаррух — хусндор, бахтиёр. Шоир асарларида, хусусан «Сабъаи сайёр» достонида ҳикоя қаҳрамонларининг номи уларнинг ички руҳий олами ва ташқи кўринишига («Оти Фаррух, жамоли фархунда») қараб аталган, исми жисмига монанд этиб танланган. Достондаги Дилором, Саъд, Масъуд, Муқбил, Мудбир кабилар шулар жумласидандир. (Қаранг: ё. Исҳоқов.

Исми ҳам жисмига монанд, Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1985,

16 август).

7. Маҳмил (кажава - ичида одами билан кўтариб юриладиган арава), устида қора духоба, ундан Чин мушкидек хуш ис сочиларди.

8. «Тонг шамоли эсиб, тун қоронғусини (тутунини) тарқатгач, осмон чодир хушбўй пардани йиғиштирди, яъни тун кетиб, тонг, отди, демакдир. Бу ерда ташбиҳ санъати қўлланган.

9. Вазн талабига биноан «беҳад» ўқиш керак.

10. «У замонда ким зиёратга борса, Каъба ўрнига Қуддусга борар эди». Каъба мусулмонларнинг Макка шаҳридаги зиёратгоҳи. Қуддус шаҳри ҳам «байтул — муқаддас» номи

билан машхур зиёратгоҳ.

11. Ҳалаб — Сириядаги бир шаҳариниг номи.

12. «Тонг кўраси (ўчоқ — дам бериб (пуплаб) олови ёндириладиган) дамани ишга солиб, оламни куёш ўти билан ёрятди». Яъни тонгнинг ғира-шираси кетиб, куёш чикди (ташбих санъата кўлланган).

13. «Тонг оқ пардасини тутиб, бошига нурли салласини кийганда», яъни тонг отиб, куёш чикқанда.

14. «Хўроз саҳардан дарак бериб чақиргандан сўнг, келин каби кун ҳам жилваланди», яъни тонг отди.

15. «Икки: бахт юлдузи (ёри ва дўсти) кетгандан кейин унинг ёруқ бахтига зарар етди».

16. Танқидий матнда «ўзга».

17. «Биродарлик хатини жонига чекди», яъни ака-ука тутунди.

18. Мусою Ҳорун ака-ука бўлган. Ҳорун — Мусо пайғамбарнинг акаси. Бу ака-укалар бир-бирларига жуда меҳрибон бўлган эканлар.

19. Ҳикоянинг бошланишидан олдин қора ранг Баҳромнинг Дилоромдан жудолик кунлари, мотам, азадорлик рамзи сифатида кўлланган бўлса, ҳикоя охирига келиб, анъанага зид ҳолда қора рангнинг бошдаги тож эканлигини, яъни бошдаги сочининг қоралиги инсоннинг бахтиёрлигидан, ёшлигидан дарак берувчилигини таъкидлаш билан тугалланади. «Сочнинг қоралиги навқиронлик белгиси. Навқиронлк эса, муборак — қутлуғликнинг ўзи» (Қаранг: Исҳоқов. Маъно гавҳарлари, Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1987, 6 февраль).

20. «Висол тонгидан умид бор жойда ҳижрон шоми абадий қолмайди».

XXI

Бу боб якшанба куни Баҳромнинг заррин қасрда кечирган куни ҳақида ҳикоя қилади. Сарлавҳада сариклик маъносини билдирувчи сўзлар таносуби кетма-кет ишлатилган: куёшдек зарбафт либос, заррин қаср, сарик кийимлик ҳур, олгин қадах, сап-сариг май куёш нури, офтоб ранги.

1. «Якшанба куни куёш байроғини кўтаргач, кўк гунбази зарбафт тўн кийди.

«Кўк келини зарли тўнга ўралиб, гул юзли моҳвашдек кўринди», яъни офтоб чиқиб, олам ёришди. Бу ерда ташбих санъати кўлланган.

2. С. Айний нашрида, «Тун сияҳтаб қилди олтунини». Афсоналарга кўра, тоғларда ранги қорамтил олтин тошлар (санги сиёҳтоб) бўлар эмиш. Шоир бу мисрадаги ташбехда шунга ишора қилади.

3. «Румий наслдан бўлган гўзал куёш ботгандек, пардага кирди» (уйқуга кетди).

4. «Тонг шабадаси—дам, осмон гардиши кўра (темирчи кўра-га дам бериб, металлни эритади), ҳар бир олтин бўлаги куёш айланасидек эди унга», яъни у куёш айланасидек олтин бўлақларни осмон гардишидек кўраларга солиб, тонг шабадаси билан дам берар эди (муболаға санъати кўлланган).

5. Соҳиб иёр — олтин-кумушларнинг (қимматбаҳо тошларнинг) софлик даражасини белгиловчи.

6. Зайд Заҳҳоб— Заҳҳобзаргар, Зайд — заргарнинг номи, исми, бу сўзнинг луғавий маъноси «кўпайтириш», «кўшиш» бўлиб, ҳикоя қаҳрамони феъд-атвориға мос келади.

7. 2000 ботмон — беш тонна (бир ботмон, 2,5 кг.— бу оғирлик улчови ўзгариб турган).

8. Ҳумой— афсонавий давлат куши, гўё унинг сояси бошига тушган киши бой ва бахтли бўлар эмиш.

9. Шоирнинг бу хаёлий тахти ҳозирги лифт, эсколяторларни эслатади.

10 «Икки дуоғўй (тўти) ўрнига икки сир фoš этувчи (тўти)ни кўйилса».

11. «У икки тўтини бу икки тўти билан алмаштирди».
12. Фаранг, Фаранж—Франция. Ҳозирги Европа кўзда тутилган.
13. Қустантания — Константинополь— Истамбул.
14. «Ҳамма ёғи яшм (яшил қимматбаҳо тош), пастки қисми эса оқ тош билан зийнатланган, ер эса оқ мрамор тош билан қоплан-ган эди».
15. Сивмнот, лот — Исломдан илгари араблар чўқинадиган машҳур бутларнинг номи.
16. Танқидий матнда «бир».
17. «Кофирларнинг илоҳидан (бутидан) битта ҳам илоҳ (бут) қолмади ёлғиз худодан бошқа аллоҳ йўқ».
18. Заъфарон — ўрта асрдаги Шарқ табиблари таълимотига кўра заъфарондан тайёрланган дори қаттиқ кулгу келтирар экан.
19. Танқидий матнда «ҳар дам» ўрнида «зоҳир».
20. «Тонг юзи сарғаймагунча чарх унга қуёшни кўрсатмайди», яъни оқ (юз) сарғаймагунча ёр висолига етиб бўлмайди (ташбих қўлланган).

XXII

Бу боб душанба куни Баҳромнинг яшил ранг қасрда кун ўтказгани ҳақида. Бу сарлавҳада навбахор монанд либос, яшил ранг қаср, сабзаранг либосли сарв (гўзал), зумрад ранг жом, ҳаёт суви, тириклик чашмаси, хизр каби яшил ранг маъносини англатувчи сўзлар таносуби ишлатилган.

1. «Душанба куни зангори осмон кўзгусини зангдан тозалади. Гардун юзини турли ранг билан тонгнинг зумуррад чодирига ўради. Оламтоб қуёш нурлари билан кўк сабззорини сероб қилди», яъни зангори осмон булутлардан тозалангач, қуёш ўз нурини кўкаламзорларга ёйди (ташбих санъати қўлланган).
2. «Кўм-кўк осмон тун қоронғулиги босишидан қоп-қора бўлгунча», яъни кеч бўлгунча.
3. Жамоли Юсуфи Мисрий — Мисрнинг гўзали, айнан «Юсуф ва Зулайҳо» асарининг қаҳрамони Юсуф каби (Юсуф пайғамбарга ҳам ишора бор).
4. Шаҳрисабз — Самарқанднинг жанубий томонига жойлашган шаҳар бўлиб, қадимий номи Кеш, Каш. Шаҳрисабз — яшил шаҳар демакдир.
5. Танқидий матнда —«бир».
6. «Сув билан авж олаётган ўтни (оловни) ўчириш мумкин эмас».
7. Хизри роҳ — Хизрдек ҳамроҳ (халқ орасида тарқалган ва узоқ йўлга кузатилаётган кишига айтиладиган яхши тилак: «Хизр ҳамроҳинг бўлсин» иборасига ишора).
8. «Осмон қуёшини яширганда тун ҳам осмондек қуёшсиз бўлди», яъни қоронғулик тушди.
9. Барҳаман,— бараҳман — оташпарастилар ибодатхонасининг бошлиғи, руҳоний.
10. Хисни Хайбар — Хайбар қалъаси, Мадинага яқин қишлоқ бўлиб, у ерда қадимги яхудийлар яшаган.
11. Пайлақус — Луқмон ҳакимнинг шогирди (Қаранг: Навоий, Асарлар, 15-том, 238-бет).
12. «Ҳикмат айтурга яхшироқ Луқмон»—халқ ҳикматли сўзларидан. Луқмон — пайғамбарлардан бири, Шарқ адабиётида у ҳаким — табиб тарзида таърифланади. Унинг номи билан боғлиқ, кўп ҳикматлар ва ҳикоятлар мавжуд.
13. «Бало хавфидан кўра балонинг ўзи яхшироқ».
14. Хизр — панғамбар.— Шарқ адабиётида инсонларга йўлдошлик қилувчи, тўғри маслаҳат берувчи шахс, абадийлик тимсоли сифатида гавдаланади. Бу ерда Хизрга ўхшаш қария назарда тутилган.
15. Яшил ранг абадийлик, яшовчанлик рамзи.
16. «Жомоспнома»—келажакни олдиндан айтиб берувчи китоб Жомосп ҳаким ҳақида

қаранг: Навоий, Асарлар, 15-том, 239-бет).

17. Ахтари саъд, Саъди акбар—айнан, бахт юлдузи, хосиятли юлдуз. Бу ерда ҳикоя қахрамонининг— Саъднинг тақдирига ишора ҳам бор.

18. Танқидий матнда «башир».

19. «Офати аср»—шоҳнинг қизи назарда туталади ва у ўз даврининг ўта гўзали бўлганига ишора қилинади.

20. Танқидин матнда «ким».

21. «Шу ҳолатида қонхўр занги худди қоп-қора булутдек тоғ орасидан (чиқиб келди)».

22. «Ойюзли гўзал минора устига чиқиб, қуёш нурларини Зухал сайёраси томон тарагандек турар эди». Зухал сайёрасининг қора рангли белгисига кўра, бу ерда қора танли посбон назарда тутилган.

23. «Равзаи хазро»—Яшил жаннат (боғ).

24. Яъни май ғамни йўқотди, айнан —«ғам аждаҳоси элга зўрлик қилмоқчи эди, уни зумуррад жоми кўр қилди» (афсоналарга кўра зумрадга тикилганнинг кўзи кўр (юмуқ) бўлиб қолар экан).

XXIII

Бу боб сешанба куни Баҳромнинг гулнорий қасрда ўтказган кун ҳақида, Сарлавҳада қизил рангни англатувчн сўзлар бирикмасидан моҳирона фойдаланилган: гулранг либос, гулнорий қаср, шафақранг либосли қуёш (гўзал), ёқут ранг қадах, ёқуту лаъл дори, май каби сўзлардан қизиллик маъносини ифодаловчи таносуб санъати қўлланилган.

1. «Сешанба куни тезюрар осмон юлдуз учқунларидан гул сочди. Кўҳна чарх раъно (қизил) рангга кириб, қизғиш булут билан хиноланди», яъни тонг ёришиб шафақ билан қопланди (ташбеҳ санъати қўлланган).

2. Бир лак — юз минг, ўн лак — бир миллион.

3. Тароз — Достоида Ҳиндистондаги шаҳар. Асардаги географик номларга шартли равишда ёндашмоқ керак.

4. Кавсар, салсабил — жаннат сувлари, тоза, тиниқ ва лазиз оқар сувлар.

5. «Тангри ундан барча юксакликни, мукамалликни, ҳатто молу-дунёни ҳам аямаган».

6. Ҳотам — Шарқда ўзининг ўта сахийлиги билан ном чиқарган афсонавий шахс. Алишер Навоий «Ҳайратул-аброр» достонининг қарамга бағишланган бешинчи мақолотида Ҳотамнинг ҳиммат ва саҳоватига бағишланган махсус ҳикоят келтиради («Хамса», 1960, 70-бет).

7. Заминнавард — айнан, «ер кезувчи», мажозий маънода «от».

8. Йиғоч — узунлик ўлчови, бир йиғоч тахминан — 7—12 км.

9. «Ҳар бир суҳбатдош юз хил ҳазилнома сўз айтар, ҳамма нарса бир-биридан гўзал эди».

10. Яъни тонг отиб, қуёш чиқди.

11. Танқидий матнда «Туна».

12. «Шабдез»—Хисрав Парвезнинг оти («Фарҳод ва Ширин» достонидаги қора тусли от).

13. Қуёш шоҳи юзини очгач (кун ёригач), тун ҳиндусининг лашкари қочди (тун қоронғулиги йўқолди).

14. С. Айний нашрида Маллу ўрнида «Баллу».

15. Юсуф пайғамбарнинг кофурлар томонидан чоҳга ташланганига ишора (талмех санъати қўлланган).

16. Вазири хориж ром — ёмон ниятли, фикри бузуқ вазир» яъни Маллу.

17. «Аввал рафқу сўнгра сафар», яъни аввал ҳамроҳ танла, сўнгра сафарга чиқ.

18. Сабабларнинг сабабчиси, тангри.

19. Танкидий матнда мисралар алмашиб тушган.

20. Амна (манго), танбул—Ҳиндистонда хуш бўй япроқлардан таёрланадиган махсус овқат.

21. «Дўстлар гулга ғарқ эдилар (атрофлари гул, баҳор эди), душманлари ҳам гулга ғарқ ётарди» (аммо фарқи шу эдики, улар (душманлар) ғарқ бўлган «гул» қизил рангдаги ўз қонлари эди).

22. Ҳаётнинг гўзаллигини тараннум этувчи бу мисралар Алишер Навоийнинг ҳикматли сўзларидан бирига айланиб - кетган.

XXIV

Чоршанба куни Баҳромнинг мовий қасрда куп ўтказгани ҳақида. Сарлавҳада таносуб санъати қулланиб, ҳаво ранг турли кўринишларда ифодаланган: мовий кийим, кўк (осмон) ранг қаср, оч кўк (қуёшли осмон) либос кийган гўзал, ферузагун қадах, кўкимтир май.

1. «Чоршанба куни мовий фалак тун карвонини сафарга чиқарди. Қуёш ўз зарҳалини ёйиб, қоронғулик устини ёруғлик ёпти, Қуёш кўкда сафар қилиб, нилуфарга рў-барў бўлди», яъни тонг отиб, қуёш ўз нурларини мозий осмонда таратти (ташбех қўлланган).

2. «Гўё кўзни абадий ёритмоқ учун офтоб кўк атласини кийиб чиқди», яъни ой чиқди.

3. «Кўк гумбази ложуварди (юзи)ни қаро қилгунча», яъни қоронғу тушгунча (давом этди).

4. «Осмонда юлдузлар пайдо бўлиб, қуёш кемаси Нил ичида (кўк ранг ёки Нил дарёси ичида) ботди», яъни қуёш ботиб, қоронғу тушди. Бу ва юқоридаги мисраларда мураккаб ташбих кенг қўлланилган.

5. Танқидий матнда бу бант аввалги бобнинг сўнггида берилган.

6. Адан — Ҳозирги Саудия Арабистонига қарашли шаҳар, Яманнинг жанубида жойлашган.

7. Жобир — жабр этувчи, золим. Бу номда шоир ҳикоя қаҳрамонининг ички қиёфасини ҳам фош этади.

8. «Меҳр» исмининг қуёш, офтоб маъноси билан бирга севги муҳаббат ишқ маънолари ҳам бор.

9. Суҳайл — энг ёруғ юлдуз. Афсоналарда бу юлдуз бахт келтиради деб талқин қилинган. У Яман томондан яхшироқ ва равшанроқ кўринар экан. Суҳайлнинг Яман шаҳридан эканлиги ҳам шундан.

10. Нилуфар — сув юзида очиладиган ва сувда ўсадиган кўкимтир рангдаги кўзасимон чиройли гул.

11. Икки сутуҳ— Икки даҳшатли— фил билан шер.

12. Икки муҳлик ажаб ғам — икки даҳшатли, ҳалокатли ғам, яъни, ҳам Меҳрнинг, ҳам Суҳайлнинг Жобир қўлида асирликда экани назарда тутилган.

13. «Юзига шапалоқ ураверганидан юзи кўкариб кетди (гулистонида нилуфарлар очилган эди)».

XXV

Бу боб панжшанба куни Баҳромнинг қора-сарик рангли гулшанда ором олгани ҳақида.

1. «Пайшанба куни фалак тонг маҳалда кўк юзига сандал ҳидини уфурди, насим сандал каби ҳид тарқатиб, кўк димоғини атирга буркади, сандал исига ўхшаш атирдан тун мижози ўзгарди (қоронғуликдан кутулди)», яъни тонг отиб, хушбўй шабада эсди (мураккаб ташбех қўлланган).

2. «Соқий бош оғриғини дафъ этиш учун майга сандалнинг қизил (шарбат)идан қўшган эди». (Сандал дарахти эфир мойига бой бўлгани учун Шарқ табобатида у бош оғриғи давоси сифатида ҳам қўлланган. Бу ерда сандалнинг шу хусусиятига ишора қилинмоқда). «Сандал боғининг хуршеди ботиб, тун зоғи (қора) қанотини ёйди. Кеча мушк рангли чодирини ёпингач, осмон сандали унга юлдузларини сочди», яъни кеч кириб, осмонда юлдузлар пайдо бўлди.

3. Сандали—курси, сандал (қора-сарик рангли хуш исли) дарахтдан ясалган курси.
4. Муқбили биёбонгард — биёбон кезувчи Муқбил. Муқбил — иқболли, қобил демақдир.
5. «Мудбири биҳор навард» — дарё кезувчи Мудбир. Мудбир — иши орқага кетувчи, бахтсиз демақдир. Низомийнинг «Ҳафт пайкар» достонида сандал рангли қасрдаги гўзал «Хайр ва Шарр» (яхши ва ёмон) ҳақида ҳикоя сўзлайди. Навоийнинг «Муқбил ва Мудбир» ҳикояси ғоя жиҳатидан Низомий ҳикоясига яқин туради. Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» достонида ҳам Муқбил ва Мудбир ҳақида ҳикоят келтирилган бўлиб, шоир уларни шундай тасвирлайди:

*Бири ноқисваш, бири комилсифат,
Онга Мудбир, мунга Муқбил эрди от.*

*Ҳар бирига зот эди оти киби
Ул сифатким, от эди зоти киби.*

*Муқбил айтур эрди аҳлиллоҳдин,
Динда хайли комилу огоҳдин.*

*Аҳли нуқсондин эди Мудбирга сўз
Уйлаким, бут васфидин кофирга сўз...*

(Алишер Навоий. Асарлар, 15 жилдлик, 11-жилд, 49-бет).

6. «Хабардор кишилар бу ердан юрмас эдилар».
7. «Суву туфроғи — нефту гугурт эди».
8. «Буғу қўланса ҳид ҳужум қилиб, Исо нафасини ҳам заҳарлаб қўйди».
9. «Бу ўртамизда айрилиқ бўлур».
10. «Маллоҳ — кемачи уларга икки кишилик кема (сандал) берди».
11. «Бир улуғ кемага унинг арқонини (боғладилар)».
12. «Дарҳол очлик ва ташналиги йўқолади» (жуу аташ—очлик ва ташналик). Танқидин матнда бу мисра «Айлагай дафъ жуу манъ аташ» шаклида берилган.
13. «Нурли қадду-қомати жаннат ниҳолидек (эди), Вужудининг туфроғу сувга даҳли нўк эди. Бу ерда шоир «инсон туфроғу сувдан, яъни лойдан ясалган» ақидасини тан олмайди.
14. «Таомлар шундай тотли эдики, гўё жаннат неъматларига ўхшар эди».
15. «Сувнинг бадбўйлиги сабаб бўлиб, барчалари вабо касалидан ўлдилар».

XXVI

Жума куни Баҳром оқ қасрда гўзал маъшуқаси Дилоромдан хабар топгани ҳақида. Бу сарлавҳада оқ рангга мутаносиб сўзлардан фойдаланилган оппоқ (кофурий) кийим, оқ (кофургун) қаср, оппоқ либосли гўза, фил суягидан (у оқ бўлади) ясалган тахт, биллурий (оқ) жом, оқ ранг бода кабилар.

1. «Жума куни бу баланд осмоннинг тоқи тонг ганжидин оқарди. Фалак сеҳргари юлдуз доналаридан оғзига чўғ солиб олган, у эрта тонгдан бошлаб шундан алангаландики, нафасидан оламга ўт сочди. Тонготар тарафни фалак тозаловчиси куёш (мехр) совунини суртиб, покизалаб ювди», яъни оппоқ тонг отиб, куёш чиқди.

2. «Барбатзан» — барбат чалувчи аёл, барбат — ك — ёй шаклида ясалган қадимги чертма торли соз, чолғу асбоби.

3. «Мехрибон шоҳнинг шу сўзлари (хожага куёв бўлиши ҳақидаги) бу қулга (хожага) иззат-икром кўрсатиш эди: қора тупроқни осмонга кўтариб, заррани куёш даражасида кадрлади».

4. «Ҳақ уни даврнинг яғонаси ва дунёдан тоқ ўтадиган қилиб яратган».
5. «Ҳаётимдан тамом умид узилганда»...
6. «Йўқ эрса, сўзимга лойиқ ҳукмингизни чиқаринг».
7. «Фаришга (дек хожа) эҳсондан озиқланиб, хур (қиз)нинг хонишларидан роҳатлансам».
8. Нуҳ— узоқ умр кўрган пайғамбар.
9. Кофур — Оқ рангли ва хушбўй модда (камфара). Уни кўп истеъмол этилса, киши организмдаги айрим ҳужайраларга салбий таъсир этади. Кофур исмида шунга ишора ҳам бор.
10. «Ҳажр тикани унинг ичини азоблар, куй(лаш) билан (азоблар) ташқарига сизиб чиқар эди».
11. «Оёғинг тагидаги йўлни куёш (нур)дек ёритувчингмен».
12. «Қийноқдан азобланган жонинг бор».
13. «Натижада кун чалиш билан (кишиларни) кулдирадиган, ухлатадиган, йиғлатадиган (санъатга эга) бўлдим...»
14. «Мен дедимки: (Аввал) кўлини банд эт, Кейин йироқдан туриб бўғизла!».
15. Шу қадар бемаъни ва ўринсиз гап айтибмен.
16. «Қоп-қоронғу кечада ҳам ухламай от суриб келар экан».
17. «Коптоқдек бандланган одам бўлиб, Бошдан оёғи сиртмоқланган эмиш».
18. Тўя ёки филга ўрнатилган кажава (Унда аёллар олиб юрилган).
19. «Йўловчилар бир жазирамага етганда».
20. «Агарда сўзида қатъий турган бўлса, Ҳеч бўлмаса, жонни қутқариб қолайлик».
21. «Мен бу хил гапларини эшитгач, Гул юзли гўзал билан хайрлашдим».
22. Танқидий матнда «не».
23. Унинг (ҳикоя айтувчининг) жон бахш этувчи сўзидан (Баҳром) ўлган кишидек ўзидан кетди. Бу мисраларда «тазод» санъати қўлланилган.

XXVII

- Баҳром йўқотган кишисидан хабар топиб, ўлик танига жон киргани ҳақида.
1. «Чала бўғизланган овдек эди».
 2. «Оловда куйган хасдек ўртаниб, ниҳоятда сабрсизлик айлар эди».
 3. «Тонг кулиб ёришганда,
Қуш шуъласи (ушшг) дамидан ёнди», яъни тонг ёришгач куёш пурлзрн таралдн.
 4. Дедилар: «(У тарафга) бормаган яхши, чунки шоҳда ҳолсизлик юз бермоқда. Гарчи фироқ ўти ҳалокатли бўлса-да, лекин орадаги бу йўл (ҳам) анча йироқ. (Пўл) машаққати шиддатидан саломатликка зарар етиши мумкин.
 5. «Лекин тоғ улуғвору вазминдур».
 6. «Тоғнинг одати (ўз ерида) мустаҳкам туришдир. Агар у кўзғолса, қиёмат бўлади».
 7. «Хамса»нинг 1960 йил нашрида «Шўхнинг».
 8. «Осмон ергача паст тушиб, ерга тушган осмон оёғига куёш (бош кўйгандек) бўлди». (Осмон ва куёш сўзларида шоҳ ва Дилоромга нисбат берилиб, ташбех санъати қўлланган).
 9. «Қора тупроққа худо сояси тушгандек, сояга тўсатдан куёш ҳам тушди. (Худо сояси— шоҳ, куёш— Дилором). (Бу ерда ташбех санъати қўлланган).
 10. «Шоҳ ерда ўзидан кетиб ётар эди, моҳ ҳам,
Моҳ ўзига келмас эди, шоҳ ҳам. Бу мисраларда «тарди акс» санъати қўлланилган.
 11. «Оппоқ тонг отгунча биттасида ҳам хуш йўқ эди».

XXVIII

Баҳромгўрнинг овга отлангани ва унинг салтанати тугагани ҳақида.

1. «Етти фалак гумбази оромгоҳи бўлиб, фалак Баҳром (сайёраси) хизматкори бўлса ҳам...»
2. «Ўз уйида (хурсандчилик девори ичида) диққат бўлса, овга отланарди».
3. «У овда овладиган (хайвон)лар (осмондаги) юлдузларча (кўп) эди. (Уларнинг) барчасига қочиб кетадиган жойлар беркитилган эди».
4. «Қуршов эгаллангач, халқ тўхтади».
5. Йиғоч — узунлик ўлчови, бир йиғоч — тахминан етти-ўн икки минг метрга тенг.
6. «(Бу ҳолатда улар) бир-биридан ажралиши ажаб эмас, (чунки) ҳар тарафда ер зир титрар эди».
7. «Сайд қилувчилар ҳам, саид бўлувчилар ҳам чўкиб кетишдан қутила олмасдилар».
8. Яъни, «сипоҳ кетган томонга (ўлим ботқоғига) шоҳ ҳам кетди».
9. Навоийда Баҳром ўз одамлари билан ботқоққа ботиб кетади. Низомийда Баҳром қулон (Гўр) орқасидан қувиб бориб, бир ғорга кириб кетади ва қайтиб чиқмайди. Дехлавийда Баҳром ов пайтида бир тубсиз чоҳга тушиб кетиб ғойиб бўлади.
10. Афридун — Фаридун — Қадимги Эрон шоҳларидан бири. Жамшиднинг набираси. У яхши ахлоқлик олим ва одил подшоҳ бўлган... «Фаридуннинг подшоҳлиги бешюз йил эрди». (Навоий. Асарлар. 14-том, 189-бет). Навоий бу ерда Фаридун шунча йил шоҳлик қилгани билан бари бир ўлимдан қутила олмади, демоқчи.

XXIX

Даврнинг норостлигини айтиб, мансабдан мағрурланганларни тапбеҳ билан уйғотмоқ ҳақида.

1. Энг узоқ умр кўрган деб фараз қилинган пайғамбарнинг номи.
2. «Лотазар кофирина дайёро» — Кофирларни бутхонага таклиф қилма.
3. Қадимги Эрон ҳукмдорларини тарихчилар тўрт табақага ажратганлар. Булар пешдодийлар, каёнинлар, ашконийлар ва сосонийлар сулоласидир. Каюмарс — пешдодийлар сулоласига мансуб бўлган биринчи подшоҳдир. У ҳақда Навоий қунидаги маълумотни келтирган: «...Ҳар тақдир била подшоҳлик қоидаси андин бурун йўқ эрди. Бу қоидани ул тузди. Дағи аввал кишиким, шаҳр бино қилди, ул эр-ди»... Бу ҳақда яна қаранг: (Алишер Навоий. «Тарихи мулуки Ажам», Асарлар, 14-том, 185-бет).
4. Ҳушанг — Каюмарснинг набираси. У ҳақда Навоий ёзади: «Хирадманд ва одил ва олим подшоҳ эрди... Ва дод ва адл жиҳатидин ани пешдод дедилар. Ва темирни тошдин ул чиқорди... йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади ва аксар конларни ул чиқорди ва барсни ва итни ул кийик олғувчи қилди ва отқа эгар ул ясади ва тевани юкка ул киюрди... ариғлар қозиб сув солиб, ободлиғ ул қилди...» (Навоий, Асарлар, 14-том, 180-бет).
5. Таҳмурас — Ҳушангнинг ўғли. Навоий ёзишича, у «...халойиқ риоятига ва мамолик ҳимоятига жидд била машғул бўлди... Ва форсий китоб битмак ва бўз тўкумоқни ул ихтироъ қилди. Ва анинг замонида қаттиқ вабо бўлди. Ҳар кимнинг бир севар кишиси бор эрса эрди, анинг сувратин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эрди» (Навоий. Асарлар. 14-том, 187-бет).
6. Жамшид — Таҳмураснинг укаси, (айрим манбаларда жияни) (Навоий. Асарлар, 14-том, 187—188-бетлар).
7. Заҳҳок — Жамшиддан сўнг унинг тахтини эгаллаган жияни. Навоий маълумотига кўра, у «...зулму ситам оғоз қилди... Аммо Заҳҳок салтанати ва зулми узоққа тортти, андоқки эл анинг зулмидин ожиз бўлдилар...» (Навоий. Асарлар, 14-том, 188—189-бетлар).
8. Афридун — Жамшиднинг набираси, олим, оқил ва одил шоҳ бўлган (Навоий, Асарлар, 14-том. 189—190-бетлар).

9. Гуштосп — Каёнийлар сулоласидан бўлган подшоҳ. (Навоий. Асарлар, 14-том, 196—197 бетлар).

10. Куршосп — Гиршасп — пешдодийлар сулоласининг сўнгги подшоҳи (Навоий. Асарлар, 14-том, 192-бет).

11. Кайкубод — Эрон шоҳларининг иккинчи табақаси — каёнийлардан бўлган биринчи ҳукмдор (Навоий. Асарлар, 14-том, 192—193-бетлар).

12. Кайковус — Кайкубоднинг ўғли.

(кўпроқ эл набираси дерлар). (Навоий. Асарлар, 14-том, 193—194-бетлар),

13. Кайхисрав — Кайковуснинг ўғли.

14. Таҳамтан — Каёний шоҳларидан бири.

15. Тус — Эрон шоҳларидан бири.

16. Доро — (мел. ав. 336—330) каёнийлар сулоласидан бўлган шоҳ. «Чун золилтабъ киши эрди, зулмидин улуғ эл озурда бўлдилар...» (Навоий. Асарлар, 14-том, 200—201-бетлар).

17. Баҳман—каёнийлар сулоласи шоҳларидан бири.

18. Асфандиёр—(Исфандиёр деб ҳам ёзилади)—Баҳманнинг отаси.

19. Искандар— Каёнийлар сулоласининг машҳур подшоҳи - (лақаби Зулқарнайндур — икки шоҳли).

«Ҳам ҳақим эрди, ҳам вали. Баъзи анга нубувват устоди ҳам қилибтурлар. Тўрт юз ҳақим анинг хидматида эрдилар... Оламнинг барру баҳрин олиб, хайвон суйи таманнога била зулумотқа кирди... Машҳурдурким, васият қилдиким яланг иликларни тобутдан тошқари чикорсунларким, олам аҳлиға мужиби танбиҳ, балки ибрат бўлғайким, оламдан илик торта тутқанлар — Ва анинг осоридин Яъжуж саддидур...» (Навоий. Асарлар, 14-том, 201, 203-бетлар).

Алишер Навоий Искандарга бағишлаб махсус «Садди Искандарий» достонини ҳам битган.

20. Дороб — Баҳманнинг ўғли, Доронинг отаси.

21. Ашк бин Доро — Ашконийлар табақасининг ҳукмдорларидан.

XXX

Ёзувчининг Шоҳ Баҳром суратини тушда кўргани ва бу тарих назми учун узр сўрагани ҳақида.

1. «Оллоҳга шукрки, яна иқбол юлдузи бахтимни порлоқ қилди».

2. «(Булар) фақат денгиз дурлари эмас, балки турли жавоҳирлар конидир».

3. «Бу жавоҳир юлдузлардан худди қирларда осмон (бўйи) чўққилар пайдо бўлгандек эди».

4. «Соф гавҳарлар дўл донасиҳа, лаълу ёқутлар лолача (кўринмади)».

5. «Бир эски бўйра тўшак эди, бир чеккадаги тош суянчиқ эди».

6. «Бир гуруҳ оломон ғавго-тўполонда бошларида бир баланд тахт (кутариб, пайдо бўлдилар)».

7. Секиз бону — саккиз хоним. Бу ерда етти рангли қасрдаги етти мамлакат маликаси ва Дилором кўзда тугилади. Юқоридаги секиз поя, секиз бурж, секиз самин, секиз мунир каби сўз бирикмаларида ҳам етти иқлим воқеалари ва Баҳрому Дилором саргузаштларига ишора қилинади.

8. Дилором — ҳам исм, ҳам сифат. Бу ерда тажнис санъати қўлланган.

9. «Эй билим мулкини забт этгай, қалам найзаси (учи) билан оламни эгаллаган».

10. «Назмнинг жонбахш деб таърифлаш — Оби ҳаётни (жон-бахш этувчи сувни) соф (топтоза) деб макташ билан тенгдир».

11. Низомийнинг «Ҳафт пайкар» ва Деҳлавийнинг «Ҳашт беҳишт» достонлари кўзда тугилади.

12.Тарихий асарлар кўзда тутилади.

13.Султон Ҳусайн Бойқаро «Шоҳи Ғозий», яъни урушларда ғалаба қилувчи шоҳ, деб ҳам аталади.

14. «Ҳусайн Бойқаронинг фикри куёшдан афзал, куёш эса (унинг) олдида заррадан ҳам кам. Куч-қудраги олдида кўк гумбази Суҳо юлдузи (Ҳулқар тўпламидаги энг хира юлдуз) чадир».

15. «Жаҳоноро» — Афсонавий «Хаварнақ»қа нисбат қилинган бу хашаматли боғни Ҳусайн Бойқаро ўзи учун қурдирган. Тарихий маълумотларга кўра боғ Ҳиротнинг шимоли-шарқ томонида жойлашган. У 440 жериб (1 кв. км.) майдонни эгаллаган. Боғ ўртасида баланд сарой, шимол қисмидаги ховуз атрофида 4 та шийпон қад кўтарган.

XXXI

Сўз охири ва дoston тарихининг баёни ва байтлар сонининг аниғи.

1. «Раббоний фазилатининг файзи менга бу ажойиб асарни-(яратишни) насиб этди. Поклик файзининг ғайрати билан бу дафтар (китоб) тугалланди».

2. «Етти хил қийин йўлдан ўтдим (Етти сайёҳ ҳақидаги асарни тугатдим)».

3. «У Рустами Зол («Шоҳнома» қахрамони) ўтган етти хатарли йўлдири». Рустам жинлар кўлида тутқинда бўлган Кайковусни қутқариш учун Мозандаронга йўл олади. Етти кечаю етти кундуз йўл юриб, етти хавфли тўқнашувга (арслон, аждаҳо, ажина ва б.) учраб, уларни енгган Рустам Қайковусни озод қиладн.

Алишер Навоий «етти ақбадин ўтдпм — етти қийин йўлдан ўттим, яъни етти ҳикоятни тугатдим»,— деганда, ўзининг бу ишини Рустам ўтган йўлга киёслайди (Қаранг: С. Хасанов. Роман о Бахраме, С.132.).

Филология фанлари доктори С. Хасанов маълумот беришича, «етти» сўзи «Сабъаи сайёр» дostonида етти иқлимдан келган етти сайёҳнинг ҳафтанинг етти кунида сўзлаган етти ҳикояти, етти шоҳнинг гўзал қизи, етти ранг, етти сайёра, етти фалак, етти қаср бирикмаларида қўлланилган бўлиб, жами тўқсон марта ишлатилган (С. Хасанов. Роман о Бахраме, С. 130.).

4. «Зумурраддан илон кўзи кўр бўлса, шу зумуррад кўрликни дафъ ҳам қилади. Гул иси кўнғиз балоси бўлганидек, шу ис балонинг вабоси ҳамдир».

5. «Котиб ك (кўз) сўзидаги ذ (з) ҳарфи тепасига қўйиладиган нуқтасини чекмаса, кўзни қорачуғсиз (нуқтасиз) яъни кўр ك қилиб қўяди». Бу ерда лафзй санъат қўлланган.

6. Тили қамиш қаламдек ёрилсин, башараси хатндек қора бўлсин.

Алишер Навоий билимдон ва маданиятли киши сифатида ўз асарларининг (ундаги сўз ва ибораларнинг) беҳато ва нуқсонсиз бўлишини жуда истар эди. Айрим котибларнинг «тузатиш» ва эътиборсиз кўчиришлари эса шоирни қаттиқ ранжитар эди. Алишер Навоий «Маҳбубул-қулуб» асарида котиблар зикрига алоҳида фасл ажратган бўлиб, унда ҳам хато кўчирувчи котиблар хусусида тўхталиб, қўдагиларни ёзган:

*Қайси бир котибки, ул сўзга қалам сурган хилоф,
Ул қаро юзлуқ, боши бўлсун қалам янглиг шиқоф.*

(Қаранг: Алишер. Навоий, Асарлар, 15 жилдлик, 13-жилд, 22-бет).

7.«Қоронғу кеча оппоқ тонг билан алмашганда, унинг (Баҳромнинг) уйқуси келар эди».

8.«Бу ажойиб (асарни) бошдан оёқ ҳисоблаб чиқилса, байти беш мингга боради».

9.Бу асарни ёзишга кетган фурсатим уларнинг (Низомий, Дехлавийнинг) кетказган ўндан бир вақтининг ўндан бирига тенг.

Агар Низомийнинг «Ҳафт пайқар», Дехлавийнинг «Ҳашт беҳишт» дostonлари икки йилдан ортиқ, Ашрафнинг «Ҳафт авранг»и уч йилда яратилганини эсласак, Навоийнинг бу сўзлари

нақадар ҳақлигига ишонч ҳосил қиламиз.

Ваҳолонки, юқорида Навоий ўзидан аввал Баҳром ҳақида дoston яратган ижодкорларнинг асосий ишлари фақат ижод билан шуғулланиш эканлигига, Навоий эса, эл-халқ можаросидан ортган вақтдагина кўлига қалам ола олишини, шунга қарамасдан, бу дoston тўрт ойда ёзилганини, агар бошқа ишлардан озод бўлганида эса, тўрт хафтада ёзиши мумкинлигини таъкидлаган эди.

10. Бу Сайтларда дostonнинг ёзилиш тарихи берилиб, асар 889 йил жумодус-соний ойининг пайшанба куни тугаллангани маълум қилинади. Бу ҳижрий йил ҳисоби. Агар мелодийга айлантирилса 1434 йилнинг июнь ойига (6, 13, 20. 27 кунларига) тўғри келади.

11. Варағу сатрларини ҳисоблаб, беш минг байт тахмин қилдим. «Сабъаи сайёр» дostonининг П. Шамсиев нашрга тайёрлаган илмий-танқидий матинда (1956 й) байтлар сони беш минг тўққизтадир.